

Mediterrán és Balkán Fórum



KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

XVII. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

ISSN 1788-8026

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Hungary and the Organization of Turkic States: Prospects for the Region and Beyond	2
Határon átnyúló együttműködés Magyarország, valamint Szlovénia és Horvátország között – területi mintázatok a 2014–2020-as program adatai alapján	15
A Mura menti horvátok etnokulturális helyzete napjainkban, a népszámlálások és egy kérdőíves lekérdzés tükrében.....	31
Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között.	49
Kína térnyerése Montenegróban.....	58
A szerb nacionalizmus összetett természete	72

Főszerkesztő:

Dr. Reményi Péter

Főszerkesztő-helyettes:

Dr. Kitanics Máté

Dr. Zagyi Nándor

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli

Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gáblí Cecília,

Dr. Melek Çolak, Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores Juberías,

Dr. Juhász József, Dr. Kalmár Zoltán,

Dr. Kocsis Károly,

Dr. Jaime Nicolas Muniz,

Dr. Pap Norbert (elnök), Dr. M. Császár Zsuzsa

Dr. N. Rózsa Erzsébet,

Dr. Dejan Šabić, Dr. Kókai Sándor,

Siposné Dr. Kecskeméthy Klára,

Dr. Edita Stojic-Karanovic,

Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,

Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Dr. Sümeghy Dávid

Olvasószerkesztő:

Ambrus Andrea, Simon Bertalan, Dr. Sümeghy Dávid, Szabó Róbert

Felelős kiadó:

PannonCastrum Kft.

Dr. Pap Norbert

7635 Pécs, Csóka dűlő 19

Hungary and the Organization of Turkic States: Prospects for the Region and Beyond

Ali Kılıçarslan Topuz¹

Abstract

This study analyzes the political, economic and cultural reasons behind Hungary's participation in the Organization of Turkic States. In the first part, the development process of the Turkic Council which was then transformed into the Organization of Turkic States (OTS) is explained. Giving special reference to the period of the collapse of the Soviet Union and the then President of Türkiye Turgut Özal who foresaw the advantages of closer relations with the current members of the OTS, the preliminary steps towards deeper integration and beyond is summarized. In the second part, the cultural and historical ties of Hungary with the OTS region and member states is depicted. The historical background of Hungary's close relations with the OTS geography, in addition to Hungarian peoples' ethnic, linguistic and cultural ties with the Turkic peoples and Hungary's observer status in the OTS is described. In the third part, the benefits that Hungary wishes to achieve with its observer status in the structure is detailed with a particular emphasis on the Representation Office of the OTS in Budapest and its benefits both for the OTS members and Hungary. In the concluding part, after the summary of what the OTS has achieved in its development process, the fact that the advantages of Hungary's Eastern Opening Policy and its observer status in the OTS opens a new era and that it is bound not only to serve for the good of the OTS region but also Eurasia as well is explained.

Key words: Hungary, Organization of Turkic States, opportunities, cooperation, economic benefits

1. Introduction

Subsequent to the collapse of the Soviet Union in 1991, the Summits of Heads of State of the Turkic Speaking States commenced in 1992 with the initiative of Türkiye (Türk Devletleri Teşkilatı, s.a.). The leaders of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan all supported this initiative. With the efforts of Türkiye's farsighted leader, President Özal, the first Summit convened in Ankara between 30–31 October, 1992. The then President of Türkiye, reflecting well both on domestic politics in Türkiye and the foreign policy conjuncture, brought together the leaders of the above countries. In Türkiye, supporters of Özal, which proved to be a high majority,

¹ PhD candidate University of Public Service, Doctoral School of Public Administrative Sciences International and European Studies, Budapest, Hungary. E-mail: alikilicarslantopuz@gmail.com

were ready to embrace the newly independent republics both for deep rooted patriotic and economic reasons (Eren, E. 2022). For the newly independent Turkic states; Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan the idea of independence was utterly new. The main goals of these countries were to realize the establishment of statehood and take a prestigious place in world politics. Türkiye's main goal in the newly shaping environment was to integrate the newly independent states with the market economy and assist them on the way to liberal democracy.

The first summit was hosted by the then President of Türkiye, Turgut Özal. It was attended by the Head of State of the Republic of Azerbaijan, Ebulfez Elçibey, the Head of State of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, the Head of State of the Kyrgyz Republic, Askar Akayev, the Head of State of Uzbekistan, Islam Karimov and the Head of State of Turkmenistan, Saparmurad Niyazov. It was a historic Summit since the Heads of State of the Turkic Republics after the dissolution of the Soviet Union convened for the first time. At the end of the Summit, the Ankara Declaration (Dışişleri Bakanlığı 1992, Tarihçesi 1994) was signed. The ultimate goal of Özal was to harmonize the customs regulations among the Turkic states, the foundation of a free trade area which would allow the free flow of goods and services, the establishment of an investment and development bank, the development of telecommunications in addition to railroads, highway and air way connections, the transfer of the natural resources of Turkic countries to Europe via Türkiye, and finally the development of the coordination and cooperation among Turkic countries in the field of the economy in order to integrate the Turkic countries into the global economy (Türk Devletleri Teşkilatı, s.a.).

The initial objectives, defined by the leaders of the Turkic states at the first summit, were followed with patience and determination. These goals have been the corner stones for the future work of the Turkic countries. An important part of these targets were either achieved or put into practice in the following years.

This article aims to analyze the evolution of the OTS, Hungary's participation in the Organization, and the benefits both for the OTS countries, Hungary and for the region.

2. A Closer Look into the Development of the Organization of Turkic States

Starting from the year 1992 until 2010, when finally the institutionalization of the Turkic states under one roof was reached by founding the Cooperation Council of Turkic Speaking States, ten summits have taken place. Each summit after 1992, held in 1994, 1995, 1996, 1998, 2000, 2001, 2006, 2009 and 2010 respectively, had a different theme and purpose. The Nakhchivan Agreement (vLex, 2009) was signed among Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Türkiye in 2009 on the establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States. The Turkic Council for short, formed its of sub-structures: the Council of the Heads of State, the Council of Foreign Ministers, the Council of Elders (Aksakals), the Senior Officials' Committee and the Secretariat in Istanbul. The primary goals of the Turkic Council were to strengthen the political consultations in the Turkic world, providing momentum to the economic and technological cooperation opportunities and enhancing the relations among the people of the Turkic states.

The Cooperation Council of Turkic Speaking States was officially formed at the 10th Summit of Turkic Speaking States in Istanbul on 15–16 September, 2010. The Secretariat of the Turkic Council has been located in Istanbul. Ambassador Halil Akıncı was assigned to the position of the Secretary General of the Turkic Council since Türkiye was the host country of the organization. Later, in the post of Secretary Generals were followed in alphabetical order of the member states. Under this regulation, after Türkiye, the second Secretary General Ramil Hasan from Azerbaijan between 2014–2018, the third is Baghdad Amreyev from Kazakhstan between 2018–2022 and currently from the Kyrgyzstan Kubanychbek Omuraliev were appointed.

After the official foundation of the Cooperation Council of Turkic Speaking States in 2009, 10 Summits were held respectively in 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2018, 2019, 2020, 2021 and 2022 with different themes for cooperation from economy to education, from transport to tourism, from media to youth and sports and to supporting small and medium Enterprises (MFA, s.a.).

Hungary by way of its linguistic, cultural and ethnic affinity to the Turkic world joined the Turkic Council at the 6th Summit in Cholpon Ata in 2018, and received an observer status in the Council (OTS, s.a.). This was an important point as the Turkic Council expanded its geography wider to Europe. In addition to that, the European Office of the Turkic Council was opened in Budapest, which has from then on shouldered the responsibility of establishing political, economic and cultural ties with the European institutions and peoples. Hungary has been the first country in the Turkic Council which is an EU member and the second country as a NATO member after Türkiye.

At the 7th Summit in Baku in 2019, which was another historic Summit, Uzbekistan, which had for a long time been following the Turkic Council from a distance but did not become a member because of its different priorities, became a full member of the Turkic Council (OTS, 2019).

The Summit in 2020 was an extraordinary one as the pandemic did not allow the member and observer states to meet in real time. Still a video conference was held where the focus was on health cooperation and the fight against Covid and maintaining the trade and transportation during the pandemic.

The 8th Summit in Istanbul in 2021 was another important turning point where Turkmenistan received observer status. Turkmenistan had until then followed and sometimes taken part in several meetings before, but this time it decided to apply for an observer status. This very development brought the stage where the chain of the Turkic states in some sort of a way has been completed. Another important factor making the Summit a very historic one was the change of the name of the Turkic Council to the Organization of Turkic States (OTS). With the change in the name, the leaders of the OTS referred to a deeper integration which has been followed ardently as an important goal since the Summit in 1992 (ICCB, 2021).

The 9th Summit of the OTS was held in Samarkand in 2022. The Samarkand Summit was another historic turning point for a number of reasons. The first one was the observer status that was granted to the Turkish Republic of Northern Cyprus in the OTS. Although none of the OTS members and observers, except for Türkiye, recognize the TRNC, they accepted its observer status. Another particular development with regard to the Samarkand Summit was the consolidation of the middle corridor with the cooperation in trade, transportation and energy (OTS, 2022).

3. The Turkic Roots of Hungary and its Observer Status in the OTS

When one looks into the roots of the Hungarian people, the first traces would be found in the East, in the Volga region, Western Siberia and the Western parts of Central Asia, North Caucasus and East European steppe. The region for a long period was home to Uralic/Finno-Ugric, Indo-European/Iranian, Altaic, Turkic and Paleo-Siberian languages and their peoples mixed with one another. During this period, most likely in the 5th century BC, the Hungarians appear in history as specific people. According to many scholars and researchers, the background of the Hungarian people in history is a mix and, the linguistic, anthropological, social organization and cultural roots of Hungarian people is diverse.

If the language of the Hungarian people is put under the focus, it could be seen that the language has a Uralic/Finno-Ugric origins. It is also a fact that the Hungarian people from the very early times had come across western Turkic tribes and this left traces in the Hungarian language. Currently, the Chuvash people who now live in the territory of Russia, are the remains of the western Turkic language. The Hungarians, thanks to their diverse mix, had links to the Turkic anthropology and their pre-Christian culture was influenced by the Turkic past, mainly from the Khazars and also had connections to Volga Turks for their musical roots (Hóvári, J. 2022).

Before the conquest of the Carpathian basin by the Hungarians in the 9th century, there were already settlements by the Hungarian groups in the Carpathian basin since 4th century thanks to their East–West migration route. The fact that some scattered Hungarian groups appeared in the Carpathian basin together with the Huns and the Avars before the Hungarian conquest of the region is a disputed issue in various academic research studies.

Starting from the 10th century onwards, the Carpathian basin became the homeland of the Hungarians and in this region Hungarians intermingled and integrated with different Turkic peoples between the 10th and 13th centuries, such as the Pechenegs, the Oghuzes and the Cumans. After the establishment of the Golden Horde, Hungary's connection to the Eastern European Turkic world was hampered, however, the traces of the Turkic cultural tradition in the westernizing Kingdom of Hungary have remained until the present day. In fact, the Hungarian nobility from the middle ages saw themselves as of Turkic origin and Árpád as the continuation of Attila and his sons.

Starting from the 13th century, the Hungarian medieval tradition rooted the Hungarians from the Huns. From the early 19th century where various academic circles stated that the Huns belonged to the Turkic root, the Hungarians became Turkic rooted. The ancient history of the Hungarians became an academic dispute with pro-Ottoman political influence about Finno-Ugric and Turkic roots. The compromise on this was reached only in the 1920s.

The Kingdom of Hungary lost its sovereignty with its defeat in the battle of Mohács in 1526 against the Ottoman army. Hungary lost its power both to the Habsburgs on the one side and the Ottomans on the other. Almost for 150 years, most parts of Hungary and the capital Buda from 1541 was under the Ottoman rule. The Hungarians fought together with the Habsburgs, and stopped the Ottoman advance in the northern and western side of the country. The Ottomans did not manage to conquer the eastern part of the Kingdom and created a pro-Ottoman Transylvania

Principality in 1541 which survived the Ottomans, and Transylvania was separated from the Kingdom until 1867. In 1683, with the failure of the Ottoman army in the siege of Vienna and in the ensuing process with the treaty of Karlowitz in 1699 and Passarowitz in 1718, the Ottoman rule in Hungary came to an end. With the Treaty of Karlowitz, the Ottoman Empire also lost Transylvania (Fodor, 2015).

Starting from the 18th century, the essence of the relations between the Ottomans and Hungary took a different shape, as the Ottomans supported the independence of Hungary from Vienna. More than that, Ottoman land has been home to several thousand of Hungarian refugees. In World War I, the Hungarian soldiers fought on the sides of the Ottoman army as the Ottoman troops were fighting for the Austro-Hungarian Monarchy.

With the end of WWI, the Ottoman Empire dissolved and Hungary lost 2/3 of its territories with the Trianon Treaty. The Great Turkish leader, Mustafa Kemal Atatürk's decisive attitude and the Turkish nation's trust in their leader, brought the national independence for Türkiye and the Sevres Treaty could not be imposed on Türkiye. In this regard, Mustafa Kemal Atatürk has always been seen as a great leader and a hero in the eyes of the Hungarians.

Although the relations between Hungary and Türkiye enjoyed a very high level in the inter-war period, the two friendly countries found themselves on different sides in the Cold War and only the relations were allowed to develop as far as Moscow's interests. The end of the Cold War heralded the beginning of a new era and this time not only for the Hungary's relations with Türkiye but also with the whole of the Turkic world (Hóvári, J. 2022).

4. The Eastern Opening

In the aftermath of the dissolution of the Soviet Union, Hungarian elites' set the goal of joining the main European political and economic structures such as NATO and the EU. Hungary became a member of NATO in 1999 and a member of the EU in 2004. The membership in these structures, however, could not solve the problems faced in the economy, particularly due to the global economic crisis in 2008 and 2009. The situation in the economy had a significant impact on the results of the general elections where the Centre-Right FIDESZ Party came to power in 2010 (Stone, N. 2019). The FIDESZ Party initiated the reforms in economy which rendered positive results. After 2010 FIDESZ launched the "Global Opening" the name of which later on changed to "Eastern Opening" which would translate into Hungary's strengthening of its political and economic ties with the non-EU countries. The main idea of the Government behind this strategy is to increase the relations of Hungary to Asian countries, attract foreign investors from a broad range of regions like Central Asia to Far East, from the Middle East to the Caucasus and to find new markets for the Hungarian export oriented economy (Egeresi, Z. 2020). The Eastern Opening policy has further objectives. One of these goals is to turn Hungary into a base for logistics and transportation between Europe and Asia, making use of Hungary's strategic geographic location which has an easy access to Asia and the former Soviet countries. Another aim of the Orbán government is to assist the small and medium sized Hungarian enterprises to set foot in the Asian markets. The

economies and the natural resources of the Turkic countries, such as Türkiye, Azerbaijan, and the Central Asian States, like Kazakhstan and Uzbekistan played an important role in the decision of the Hungarian government.

In the Eastern Opening policy of the Hungarian government, Türkiye is perceived as a key actor with its developing economy, technology and the human resources which Hungary saw as necessary to developing its relations in politics aside from trade. In this regard, in 2013 the High Level Strategic Cooperation Council was established between the two countries which led to the realization of further bilateral visits between the two countries at the level of President, Prime Minister and Foreign Minister. While Türkiye supports Hungary's efforts in organizations, such as NATO, OECD and WTO, Hungary, on the other hand, bolsters Türkiye in its EU membership process. The opening of a Representation Office of the Turkish Republic of Northern Cyprus in Budapest in 2014 is another example of the dynamically developing relations. Moreover, Hungary exerts efforts for Türkiye to expand its relations with the Visegrad-4 countries, particularly in periods when Hungary holds the rotating chairmanship of the Group. In fact, on 12 March 2015 Türkiye and Hungary signed the "Friendship and Cooperation Agreement" with the article 5 of which the sides committed themselves to coordinating their policies and cooperating actively within the framework of international organizations, such as the UN and NATO, including the candidacy of each other to international and regional organizations, committees and missions.

As part of the Eastern Opening policy of the Hungarian government and the impetus reached in developing the bilateral relations with Türkiye, Hungary became observer at the Parliamentary Assembly of Turkic Speaking Countries (TURKPA) in 2014 and received an observer status in the International Turkic Academy in 2017 which are the affiliated organizations with the Turkic Council (Egeresi, Z. 2020). In September 2018, the Prime Minister of Hungary, Viktor Orbán participated in the work of the 6th Summit of the Turkic Council where Hungary was granted an observer status.

5. The OTS Representation Office in Budapest and its Benefits for Hungary

The developing relations between Hungary and the Turkic Council spawned the offer by Hungary for the opening of a representation office for the Turkic Council in Budapest. At the 10th Extraordinary Meeting of Council of Foreign Ministers of the Turkic Council, which was held in Budapest on 19 September 2019, the first and only Representation Office of the Turkic Council was opened with the participation of the Foreign Ministers of the member states. With the opening of the Representation Office, it is intended to establish and further develop relations between the Turkic Council member states and the EU, the European countries and institutions.

The observer status of Hungary and Hungary providing a Representation Office to the OTS at the very first glance may not seem to be very important developments. However, Hungary is the first EU member country in the OTS and presents numerous opportunities both for the OTS members and for itself. For the OTS, the benefits can be listed as the member countries would have more access to the EU institutions and European countries through Hungary in terms of

political contacts and representation, commerce and cultural links. Some of the OTS countries still do not have embassies in some of the capitals of Europe, particularly in the V4 (Baranyi, T. P. 2022). The Representation Office in Budapest provides the opportunity to the aforementioned countries to have more contacts with the European capitals, as each member country has a project director in the Budapest Office. Without doubt, this is a two-way approach in which also the European countries will also benefit on the way to increasing trade and investments in Central Asia.

The opening of the European Office of the Turkic Council in Budapest was also a message by Hungary with which Hungary committed itself to representing the interests of the Organization of Turkic States in Europe. Moreover, the Hungarian government put forth its willingness to open embassies and establish bilateral strategic partnerships with the member countries of the OTS. The benefits of Hungary's joining the OTS are manifold. As the OTS is operating in many fields on a project basis, Hungary has started to reach positive outcomes since 2019 on a wide range of issues from politics to the economy, transport, customs, tourism, culture, education and sports. With the initiation of the activities of the Representation Office, the relations between the OTS member states and Hungary have started to increase rapidly. After the Representation Office became operational in 2019, it realized events directed towards not only politics, the economy and transportation but also to soft power diplomacy as well.

It is visible that the OTS Representation Office has realized several events until today. These events cover a large range of areas which converge on the main areas of activity of the OTS (Turkkon s.a.). One of the most significant events realized by the Representation Office has been the Turkic Business Forum on 23 September 2021 in Budapest which is a key effort towards economic cooperation among member states and which gives particular info as to why Hungary is expecting to gain from its OTS partnership. The Forum was attended by the Secretary General of the OTS, Baghdad Amreyev, the State Secretary of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Hungary, Tamás Varga, the CEO of Hungarian Export Promotion Agency, Kristóf Dr. Szabó, as well as the Board Members of the Turkic Chamber of Commerce and Industry, as well as more than 100 business representatives from the Member and Observer States. In the opening speeches delivered at the Forum, the Executive Director of the Representation Office, Ambassador János Hóvári stressed that economic cooperation is the main area of cooperation between Hungary and the Turkic Council. Having referred to the total GDP of the member states in the Turkic Council, which is around 2 trillion USD with a population of 180 million people, János Hóvári stated that the central geographic location of the OTS countries carries a strong potential and offers a great number of opportunities for the development of the economy and trade within the region and beyond. According to Ambassador Hóvári, the region especially for the past three years has experienced in a very productive and vivid period in terms of the economy and trade. Since 2009, when the economic cooperation started to increase with the region, the Hungarian exports to the OTS geography have increased by 77% and the trade flow has doubled. According to the statistics underlined by the Executive Director, in 2021 the Hungarian exports to the Turkic Speaking States increased by 44% and since 2009 the imports from the Turkic Speaking States to Hungary have

increased by 159%. In this respect, Hóvári explained the intention of Hungary to increase its cooperation with the OTS countries in all areas with a special emphasis on economic and trade relations (Turkkon 2021).

The above statements of the Executive Director display the fact that Hungary, by way of its Eastern Opening and its observer membership in the OTS, spares no effort to increase the trade volume with the Turkic world and tries to reach a smart deal for the natural resources in the region. Particularly under the current circumstances where Russia is fighting a war with Ukraine, the Hungarian administration seems to be looking for ways of reaching economic gains in this relationship. In fact, when the total trade turnover among the OTS member states and the potential economic profit is considered, the strategy of the Hungarian government seems to be relevant. The Organization of Turkic States' total population constitutes 2% of the world's population and the size of the land of the Turkic states covers 4.5 million km², which is 0.9% of the world's total area. The total GDP of the member states ranks 13th as a whole globally. The proportion of the total GDP of the OTS members in the world's GDP is about 1.8%. In 2020, the total trade turnover among the OTS member states was around 560 billion USD, which is about the 3% of global trade (Baghirov, O. 2022). This figure reveals the fact that there exists an enormous trade potential among the OTS member and observer states, and this potential can be further utilized if necessary efforts are deployed in this regard.

Hungary, being aware of this economic potential, looks for more ways to seize the economic opportunities. Economic tools in addition to diplomatic efforts are deployed in this direction. For the companies coming from the OTS countries, Hungary opened credits worth of 577 million Euros.² Hungarian Minister of Foreign Affairs and Trade, Péter Szijjártó stated in Baku in 2019 that Hungary has doubled its trade with the countries of the Turkic Council, which now stands at some 4 billion dollars (Egeresi, Z. 2020).

Another crucial area of cooperation among the OTS member states is transportation. Particularly after the start of the Russia-Ukraine war, the critical importance of the middle corridor increased, which is the route connecting the Eastern world from China to Europe.³ The Middle Corridor has the potential to transport up to 10 million tons annually, in up to 200,000 containers. The efforts of the OTS members to develop the Middle Corridor have already begun to yield significant results as the volume of freight transportation via this route increased by 101% in 2021, compared to the previous year (Baghirov, O. 2022).

The transportation through the middle corridor already increased by 120% from January to March 2022 when compared to the same period in 2021. The leading companies from Denmark, Finland, and Germany, such as Maersk, Nurminen Logistics, CEVA Logistic, Azerbaijan's ADY container, and some Chinese rail operators have started to use the Middle Corridor. The volume of cargo passing through the Middle Corridor in 2022 is expected to be six times higher than in the

² EUR 195 million for Hungarian-Turkish businesses; EUR 80 million for Kazakh-Hungarian cooperation; EUR 80 million for Hungarian-Uzbek cooperation; EUR 80 million for Hungarian-Azerbaijani cooperation; and 27 million for Hungarian-Kyrgyz cooperation.

³ The middle corridor connects the way from China to Kazakhstan and to Azerbaijan through the Caspian and from thereupon to Georgia and Türkiye to Europe.

previous year. (Eldem, T. 2022). Another important development which further adds to the significance of the Middle Corridor is the victory of Azerbaijan over Armenia in 2020. Until the end of this war, the connection between Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic had not been established. With the victory of Azerbaijan, the Zangezur corridor is opened which is expected to add to the smooth operation of the middle corridor, as this new connection also provides a route between Türkiye and Central Asia.

Hungary, together with the OTS Representation Office in Budapest, hosted the 5th meeting of the Ministers in charge of Transport of the Member and Observer States of the OTS on 14 October, 2021 in Budapest (OTS, 2021). The meeting was hosted by Minister of Innovation and Technology of Hungary, László Palkovics and moderated by Secretary General Baghdad Amreyev, and also attended by the Elder of the OTS from Türkiye Binali Yıldırım.⁴ During the meeting, Minister Palkovics informed the parties about the current efforts of the Hungarian Government on transforming the country into a strategic transport hub in Europe, building modern railroad infrastructure and ensuring efficiency and transparency in the transport sector. OTS Elder Binali Yıldırım highlighted the significant economic potential of the Turkic States. Underlining significant steps taken by the member countries to improve the infrastructural capacity and transit potential of the Trans-Caspian East-West-Middle Corridor, Mr. Yıldırım stressed the importance to put further efforts to decrease logistical costs and accelerate the speed of the transport and customs operations through the corridor.

The Ministers of Transport Meeting was a critical milestone on the way to utilizing the middle corridor by way of speaking about the obstacles to the realization of this huge project. With the statements of Minister Palkovics, Hungary put forward its willingness to the realization of this project and committed itself to the connection of the middle corridor to Europe by way of strengthening the infrastructure.

Energy is another salient and promising area of cooperation among the OTS member and observer states. The OTS member states possess a huge potential in terms of oil and gas reserves. According to BP Statistical Review of World Energy, the global oil reserve for the year 2020 is announced as 1.73 trillion barrels. With its 48,3% ratio, the Middle East is the first region which holds the most reserves which is followed by Central and South America with 18,7%, North America with 14%, Eurasia with 8,4%, Africa with 7,2%, Asia-Pacific with 2,6% and Europe with 0,8% (TPAO 2021). When the gas reserves are considered, it is again the Middle East region that possesses the largest reserves with 40,3% which is followed by the Eurasian region with 30,1%, the Asia-Pacific with 8,8%, North America with 8,1%, Africa with 6,9%, Central and South America with 4,2% and Europe with 1,7% (TPAO 2021).

These figures faithfully demonstrate that the Eurasian continent holds a considerable size of the oil and gas reserves in the world, which could be a critical source in the route between Asia

⁴ The following dignitaries were also taking part: the Minister of Transport and Communications of the Kyrgyz Republic, Erkinbek Osoev, the Minister of Transport and Infrastructure of the Republic of Türkiye, Adil Karaismailoğlu, the Deputy Minister of Digital Development and Transport of the Republic of Azerbaijan, Rahman Hummatov, the Vice-Minister of Industry and Infrastructural Development of the Republic of Kazakhstan, Ruslan Baymishev, the Deputy Minister of Transport of the Republic of Uzbekistan, Abdusamat Muminov and the Minister of State for Transport Policy of the Ministry for Innovation and Technology of Hungary László Mosóczi.

and Europe. Among the OTS member states, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan are important gas and oil suppliers. Within the cooperation among the OTS states, the OTS geography could be both a supplier and a transit corridor for the other regions in the oil and gas sectors. After the initiation of the Southern Gas Corridor in which Trans Anatolian Pipeline (TANAP) and Trans Adriatic Pipeline (TAP) are essential parts, various European markets and consumers started receiving gas from the project. The Trans Caspian Pipeline (TCP) Project is also under discussion now where the Turkmen gas could be transferred to Europe through Azerbaijan. In the same vein, Kazakh oil could be transported from Azerbaijan onwards to Europe.

In fact, the recent deal reached between the European Commission and Azerbaijan to double imports of natural gas by 2027 is a peculiar sign that the OTS region's unique outlook starts to gain momentum. The Russia-Ukraine war has revealed the fact that the energy dependency of the European continent on Russia could only be reduced by way of new arrangements with the OTS member states. In this regard, Hungary could be a bridgehead for the connection with the energy rich countries of the region and Europe.

The OTS Ministers of Energy have convened three times; in 2021, in 2022 and in 2023 respectively, in order to coordinate energy cooperation among the OTS member and observer states. Since in Almaty in 2022 Hungary indicated its intention to host the next meeting of the ministers in charge of energy in Budapest, Hungary hosted the recent energy ministerial meeting on 30 March 2023 (SZON 2023). This way, Hungary has once again put forward its intention to be an energy hub in Europe.

Culture and education are also amongst the important parts of the cooperation between the OTS states and Hungary, both by way of its Foreign Ministry and the Representation Office promotes these areas accordingly.⁵ These activities created awareness in the Hungarian public of the Turkic world. Moreover, the contacts made during these activities opened the way for further enhancing the relations and the opportunities of cooperation. The "Reception on 3 October Turkic Unity Day" is a particularly significant event, showing the solidarity of the Turkic peoples in the capital of Hungary. When the Minister of Foreign Affairs and Trade of Hungary Péter Szijjártó made a speech at the event, he underlined that "Eastern Opening" foreign policy orientation of Hungary has served as the road map in enhancing cooperation with the OTS Member States and has provided the incentive to attain Observer State status in 2018. Touching upon the satisfactory level of trade turnover between Hungary and OTS, Szijjártó underlined that the volume of foreign trade reached USD4 billion in the year 2020 and will continue to increase in the upcoming period. Péter Szijjártó also said that EXIM Hungary has opened substantial credit lines in the OTS Member States and will take active part in investment projects. The Minister further indicated that Hungary is willing to contribute to the Joint Investment Fund to be established under the auspices of the OTS. Szijjártó also asserted that despite geographical distance Hungary and OTS Member States have managed to establish beneficial and strategic partnership, as well as brotherly cooperation. In this respect, H.E. Szijjártó underlined the assistance provided by the OTS Member States in the

⁵ Some of the cultural events organized by the Representation Office in 2021 can be listed as the Armin Vambery Exhibition, Competition in High Schools of Hungary on the Turkic World, organizing joint events with TURKSOY in Budapest such as seminars, conferences and concerts.

form of medical equipment during the COVID-19 pandemic. It was also pointed out that cooperation in the field of education is worthy of attention in that 870 scholarships have been allocated in the Hungarian higher education institutions during the 2021–2022 academic year for the students from the OTS Member States (Turkkon 2021).

Foreign Minister Szijjartó's statements mainly show the intentions of Hungary towards the OTS and how the relationship between Hungary and the OTS could work for the benefit of Hungary in the areas of the economy, culture and education. In fact, the interaction among the OTS states mainly in the areas of the economy, trade, culture and education are the driving forces behind the cooperation among the states. Despite the Covid pandemic, which was hampering the efforts for joint projects all over the globe, the OTS did not stop its operations and even managed to move further.

6. Conclusion

The idea of bringing together the members of the OTS started in 1992 after the fall of the Soviet Union. The main challenge at the time was to adapt the newly developing countries of the former Soviet Union to the global market economy and the values of global thinking. These challenges were overcome to a large extent with the help of solidarity among the member states in 30 years. The main goal, as it can be seen from the agenda and activities of the OTS until now, however, is to reach a deeper integration in the fields of politics, economy and culture. The summits of Turkic Speaking Heads of State have gradually evolved into the formation of the Cooperation Council of Turkic Speaking States and finally to the Organization of Turkic States at the Summit in Istanbul in 2018. The Summit in Istanbul and the name change thereof displays a reference to a deeper integration in the system.

With the observer status of Hungary in the network of the OTS, the cooperation among the OTS states has reached a new stage. It is not only from the lenses of the OTS members but also from the eyes of Budapest, Hungary is more than an observer as it provides the one and only Representation Office to the OTS and the key to cooperation with Europe. With Hungary's participation in the structure, new doors of opportunity and benefits have opened to all of the OTS member and observer states.

The main principles of the OTS were laid down at the consecutive Summits of Turkic Speaking States starting with 1992 and these were later on institutionalized with the formation of the OTS. Among these principles, the formation of a deeper integration in terms of the economy and trade has always been underlined. In fact, after 30 years in the process important stages have successfully been concluded. Under the current agenda of the OTS, new challenges and opportunities arise particularly with the Hungary's participation in the organization.

After a successful cooperation period in 30 years among the newly independent states of the OTS from the former Soviet Union, now the challenges and opportunities of a new global environment appear on the scene. The competition in the world, especially under the shadow of Russia-Ukraine war and the US-China rivalry, ushers in both challenges and opportunities to the

OTS geography in the areas of trade, transport and energy. Thanks to Hungary's linkage to the system, the opportunities outweigh the challenges in the aforementioned key sectors. Within the context of areas of cooperation in politics, economy and culture, the fields of trade, transportation and energy looms over the horizon as the promising areas. These fields of cooperation are not only beneficial for the OTS members but also to Europe and beyond, in parallel with the founding principles of commitment to maintenance of international peace, security and development of good-neighborly and friendly relations.

References

- BAGHIROV, ORKHAN (2022): Organization of Turkic States' Economic Potential and Cooperation Prospects among its Members. *Perceptions: Journal of International Affairs* 27 (1), pp. 53–73.
- BARANYI, TAMÁS PÉTER (2022): Hungary's Role in the Organization of Turkic States as an Observer State: Limitations and Opportunities. *Perceptions: Journal of International Affairs* 27 (1), pp. 121–136.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI 1992 TARİHÇESİ (1994): T. C. *Dışişleri Bakanlığı Yayınları*. <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1992-2.pdf> (accessed on 29 August 2023).
- EGERESİ, ZOLTÁN (2020): Hungary's Opening Towards the Turkic World. *Avrasya Dünyası/Eurasian World* 4 (6), pp. 48–54.
- ELDEM, TUBA (2022): Russia's war on Ukraine and the rise of the Middle corridor as a third vector of Eurasian connectivity: Connecting Europe and Asia via Central Asia, the Caucasus, and Turkey. *SWP Comment* (64), pp. 1–7. <https://doi.org/10.18449/2022C64> (accessed on 29 August 2023).
- EREN, ERDEM (2022): Turgut Özal'ın Orta Asya (Türkistan) Politikası. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70108/turgut_ozalin_orta_asya_turkistan_politikasi (accessed on 29 August 2023).
- FODOR, PÁL (2015): *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe - a Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Research Center for the Humanities – Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 175 p.
- HÓVÁRI, JÁNOS (2022): Hungary and the Turkic World: A Twenty-first Century Challenge. *Hungarian Conservative* 2 (5), pp. 68–79.
- MFA (s.a.): Turkic Council (The Cooperation Council of Turkic Speaking States). *Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs*. <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-en.en.mfa> (accessed on 29 August 2023)
- OTS (s.a.): *History of Organization*. <https://turkicstates.org/en/organizasyon-tarihcesi> (accessed on 28 August 2023).
- OTS (2019): *Declaration of the Seventh Summit of the Cooperation Council of Turkic Speaking States*. https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/seventh-summit-declaration-14-en.pdf (accessed on 28 August 2023).

- OTS (2021): *Meeting of the Ministers in charge of Transport of the Turkic Council held in Budapest, Hungary*. https://turkicstates.org/en/haberler/meeting-of-the-ministers-in-charge-of-transport-of-the-turkic-council-held-in-budapest-hungary_2362 (accessed on 28 August 2023).
- OTS (2022): *Samarkand Declaration of the Ninth Summit of the Organization of Turkic States*. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/samarkand-declaration-2679-165.pdf> (accessed on 28 August 2023).
- STONE, NORMAN (2019): *Hungary: A Short History*. Profile Books, 270 p.
- SZON (2023): Szoros együttműködés. Szijjártó: Magyarország energiabiztonsága nem garantálható a türk államok nélkül (videó). *Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei hírportál*. <https://www.szon.hu/orszag-vilag/2023/03/budapestre-erkeztek-a-turk-allamok-szervezetenek-energiaminisztere> (accessed on 29 August 2023).
- TCCB (2021): *Declaration of the Eighth Summit of the Organization of Turkic States*. <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-11-12-turkkonseyi-bildiri-en.pdf> (accessed on 28 August 2023).
- TPAO (2021): Global Oil Reserves. In: *Sectoral Report on Oil and Natural Gas*. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, p. 9.
- TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI (s.a.): Presidential Summits. *Organization of Turkic States*. <https://www.turkkon.org/en/zirveler> (accessed on 29 August 2023).
- TURKKON (s.a.): News. *Organization of Turkic States, Representation Office in Hungary*. <https://www.turkkon.hu/EN/upcoming-events/> (accessed on 29 August 2023).
- TURKKON (2021a): Business Forum in Budapest. *Organization of Turkic States, Representation Office in Hungary*. <http://www.turkkon.hu/EN/2021/09/27/business-forum-in-budapest/> (accessed on 29 August 2023).
- TURKKON (2021b): The Day of Turkic Unity Celebrated. *Organization of Turkic States, Representation Office in Hungary*. <https://www.turkkon.hu/EN/2021/10/06/the-day-of-turkic-unity-celebrated/> (accessed on 29 August 2023).
- VLEX (2009): *Nakhchivan Agreement on the establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States*. <https://international.vlex.com/vid/nakhchivan-agreement-on-the-851195705> (accessed on 28 August 2023).

Határon átnyúló együttműködés Magyarország, valamint Szlovénia és Horvátország között – területi mintázatok a 2014–2020-as program adatai alapján¹

Pámer Zoltán²

Abstract

In border studies, as multidisciplinary research, institutional analysis of cross-border cooperation is an important topic. In the Hungarian-Croatian and Hungarian-Slovenian context, cooperation has a strong historical background. Since World War II an evolution took place: the once alienated border area turned into a cooperative, then a somewhat integrated one. While Slovenia joined the EU together with Hungary in 2004, Croatia's membership has been postponed until 2013. The 2014–2020 programming period has the first full period in which all three countries participated as EU members. The two analysed programmes of 2014–2020 have been implemented in a more coherent and standardised way than before, providing a good subject for comparison, both from territorial and institutional point of view.

The aim of the study is to present the territorial and institutional patterns of cross-border cooperation in case of the two programmes. The first part of the paper presents the most important elements of theoretical and historical background, both in general terms and for the two regions in particular. It is followed by the description of the research objectives and methods, then a brief review of the objectives and territorial coverage of the two analysed cross-border cooperation programmes are presented. After presenting the results of the analysis on institutional patterns of cooperation, a territorial analysis on cooperation activity and funding allocation is provided, highlighting the role of the various centres in the settlement structure. In its final part the paper discusses the presented results compared with previous research findings, draws conclusions, as well as provides a snapshot for further development.

Key words: cross-border cooperation, cohesion policy, Croatia, Slovenia

¹ A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg.

² Tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22. E-mail: pamer.zoltan@krtk.hu, <https://orcid.org/0000-0002-5046-9590>.

1. Bevezetés: a határon átnyúló együttműködés jelentősége

A határon átnyúló együttműködések kutatása valódi multidiszciplináris tudománnyá alakult az elmúlt évtizedekben. A földrajztudomány mellett a közgazdaságtudományban a határon átnyúló tranzakciók kérdésének vizsgálata már a tudomány fejlődésének korai szakaszában megindult (pl. merkantilizmus), a kérdésben való elmélyülés lehetőségét a nemzetközi közgazdaságtan kialakulása hozta el. A különböző integrációelméletek lényege az egyes országok közötti együttműködések racionális megalapozása, melynek fontos eleme a határokon átnyúló együttműködés. A határok a középkori Európában, egészen az újkorig, viszonylag könnyen átjárhatóak voltak, az első világháború ebben is lényegi változást hozott. Igazán komoly változások a második világháborút követő államszocialista rendszer kialakításával jelentek meg: a határokon átnyúló együttműködés – az egyes határszakaszok természetétől függően – nehézkessé vált, több esetben teljesen ellehetetlenült, így az 1950-es években a magyar-jugoszláv határon átnyúló együttműködés is – az osztrák-magyar határhoz hasonlóan – hermetikusan lezárta. Az 1970-es években indult enyhülés ellenére megmaradt az alapjában véve államvezérelt együttműködés, melyben a központi kormányzaton keresztül kapcsolattartás volt a jellemző, a területi kormányzati szervek minimális autonómiával rendelkeztek csak (Tóth J. 2004, 2008).

A határkutatás, mint tudományág – bár egyértelműen multidiszciplináris kutatási terület – alapjában véve a földrajztudomány leágazásának tekinthető. A határkutatás egyaránt foglalkozik a határral magával, illetve a határtérrel (Hardi T. 2015). A fenti államszocialista mechanizmus és a demokratikus, szubszidiaritáson alapuló gyakorlat közti különbséget Tóth (2004, 2008) mutatta be. A határtérrel interakciók szerinti tipológiáját Martinez (1994) fektette le, aki megkülönböztetett elidegenedett, egymás mellett létező, kölcsönösen együttműködő, illetve integrált határtérrelket. Martinez tipológiáját elsősorban az államközi viszonyokból vezeti le, azonban a besorolásnál figyelembe kell vennünk a társadalmi, emberek közötti kapcsolatok milyenségét is. Valódi integrált határtérrel kialakításához szükség van kölcsönös érdekek, megfelelő testre szabott intézményi megoldások, illetve aktív, cselekvőképes humán erőforrás meglétére is. Magyarország esetében is jellemző, hogy a nyitottabb, átjárhatóbb határszakaszokra az integráció magasabb szintje jellemző.

A határon átnyúló együttműködések kérdése az európai integrációs folyamat előrehaladtával egyértelműen túlmutatott a hagyományos gazdasági-földrajzi megközelítésen. Az Unió bővítése az együttműködések kérdését egyrészt geopolitikai kontextusba helyezte, különösen azzal, hogy kiterjesztette azon határtérrelre is, melyek nem rendelkeztek egyértelmű (volt Jugoszlávia) (Dubarle, P. et al. 2011), vagy semmilyen (volt Szovjetunió) (Perkmann, M. 2003) integrációs perspektívával, illetve azok csak hosszútávon voltak értelmezhetők. Másfelől az együttműködés kérdését, elsősorban a belső határok, valamint egyre inkább az előcsatlakozási fázisban lévő országok esetében is „átkeretezte” jogi-adminisztratív-technokrata kérdésként, a rendelkezésre álló jogi és támogatási eszközök működtetésének kérdését helyezve fókuszba, bevonva a helyi szereplők minél szélesebb körét. Ez egyfelől jelentős lépésnek tekinthető az egyes határszakaszokon esetlegesen meglévő, múltra visszavehető ellentétek oldásában (Paasi, A.

2012), másfelől ráirányította a figyelmet a jellemzően periferikus határtérségekre: a szereplők kiemelésével, bevonásával, támogatásával az integráció mellé tudta állítani a helyi eliteket.

A határon átnyúló együttműködések előtérbe kerülése párhuzamosan zajlott az „új regionalizmus” (Keating, M. 1998) megjelenésével, mely az adminisztratív terek, a hagyományos alá-fölérendelt viszonyok helyett a kohéziós politika végrehajtásának különböző fázisaiban résztvevő szereplők együttműködését hangsúlyozta. Erősödött a régiók szerepe (Pálné Kovács I. 2009), lazultak a nemzetállami kötelek (Popescu, G. 2008), az európai kohéziós politikában való részvétel erősítette a régiók identitását, továbbá táplálta az Európai Unióról kialakítani kívánt progresszív képet (Scott, J. W. 2013). A területi kiegyenlítési politikában – a hatékonyság és a versenyképesség mellett – megjelent a humánus és morális vetület is (Manzella, G. P. – Mendez, C. 2009). Ugyanakkor, azon országok esetében, ahol a regionális intézményrendszer különböző okokból gyenge volt – így a kelet-közép-európai országok nagy részében – a decentralizációs folyamat nem egyirányú volt, hanem ciklikus (Pálné Kovács I. – Mezei, C. 2015), politikai kurzusoktól függő, adott esetben visszafordítható folyamat (Pálné Kovács I. et al. 2017).

Az Európai Unió által a határon átnyúló együttműködésre szánt források az INTERREG Közösségi Kezdeményezés 1990-es indulásához képest a 2014–2020-as programozási időszakra csaknem megkétszereződtek: a 2020-ban lezáruló időszakban 8,9 milliárd euró jutott csak a határon átnyúló együttműködésekre (INTERACT 2015). A 2021–2027-es időszakban a kohéziós források általában csökkentek, aminek eredményeképpen a határon átnyúló együttműködésekre fordítandó összeg is (8,05 milliárd euró), mely a makrorégiókra fókuszáló transznacionális programok magasabb támogatásával magyarázható (Pámer Z. 2021).

2. A vizsgált határtérség sajátosságai és együttműködési tapasztalatai

A magyar-horvát és magyar-szlovén határtérséget intenzív interakciók jellemezték az első világháborút megelőző időszakban, mivel a teljes terület az Osztrák-Magyar Monarchia része volt. A térség jellemzően többnemzetiségű, többnyelvű volt, a Monarchiában élő különböző országrészek, illetve a különböző etnikumok közötti kontaktzónaként működött. A határfolyók, a Mura és a Dráva elválasztó jellege meghatározó volt, azonban a közös érdekek, az általános gazdasági konjunktúra megalapozta az együttműködést, melyben a vízi úton való szállításnak (pl. Barcs felemelkedése) meghatározó szerepe volt. A két világháború közötti, feszültségekkel teli időszakot követően a II. világháború határozott fordulatot hozott: Magyarország a Szovjetunió által vezetett kommunista tábor részévé vált, míg a titói Jugoszlávia, kommunista berendezkedése ellenére, nem csatlakozott a szovjet tömbhöz, megőrizve az önálló külpolitikai mozgásteret és a nyugattal való együttműködés lehetőségét. A magyar-jugoszláv határ az 1950-es években martinezi értelemben „elidegenedett” kategóriába volt sorolható (Hardi T. 2004). A közlekedési kapcsolatok minimálisra redukálódtak, gazdasági együttműködés gyakorlatilag nem volt. Az 1970-es évek a kapcsolatokban jelentős változásokat hoztak: a magyar kisebbség helyzete, mindenekelőtt a Vajdaságban, jelentősen javult, a gazdasági kapcsolatok megélénkültek, különösen a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban, melyben a Horvátországhoz tartozó Szlavónia, valamint

a magyarországi Baranya állami vállalatai meghatározó szerepet játszottak. Megélnkültek a testvértelepülési kapcsolatok (pl. Pécs és Eszék (Osijek) között 1973-ban jött létre a megállapodás) (Bali L. 2012a), a bevásárlóturizmusból fakadó előnyök a határtérségben mikroszinten is érezhetőek voltak.

A rendszerváltást követően a háborús események összességében nem segítették a határon átnyúló együttműködést, ugyanakkor Szlovénia esetében a gyors konszolidáció, Horvátország esetében pedig az újjáépítéshez kapcsolódó lehetőségek javították a határtérségben élők helyzetét. Az európai integrációs folyamat kezdetét megelőző időszak jelentős momentuma volt a Duna-Dráva-Száva Eurorégió megalakítása 1998-ban, ami valódi térségi, alulról jövő kezdeményezés volt (Vugrinović, A. – Dominko, A. 2016). Az együttműködés fő eleme az V/C európai közlekedési korridorral (Budapest–Eszék–Szarajevó–Ploče) kapcsolatos európai diskurzus átemelése volt regionális szintre.

Mindezen eredmények ellenére – miközben az integrációban előrébb járó térségek határszakaszai (elsősorban a magyar-osztrák, de ide sorolandó a magyar-szlovén határszakasz is) a martinezi értelemben vett integráció egy magasabb szintjét érték el (Hardi T. – Tóth K. 2009). A magyar-horvát határ, részben annak sajátos, fizikai akadályokkal is átszótt jellegéből adódóan, kevésbé tekinthető integráltnak. Bali (2012b) szerint azt a kölcsönösen együttműködő kategóriába lehet sorolni. Bár azóta publikált kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a magyar-horvát határtérség bizonyos intézményi-kormányzási szempontok szerint fejlettnak tekinthető, köszönhetően a határtérségben működő viszonylag aktív EGTC-knek (Fekete D. 2020), a reálgazdasági együttműködések vizsgálva a horvát-magyar határtérség továbbra is igen erős államvezérelt jegyeket mutat (Rácz Sz. 2017).

Az európai integrációs folyamat megindulásával párhuzamosan előtérbe került a térség területi kormányzási viszonyainak vizsgálata. Szlovénia, bár Jugoszlávián belül a regionalizmus zászlóvivője volt, a függetlenséget követően az unitárius nemzetállam példájává vált, közjogi regionális struktúra nélkül (Pámer Z. 2019a). A határon átnyúló együttműködések motorjai így a viszonylag széles hatáskörrel rendelkező, nagyméretű helyi önkormányzatok voltak, melyet kiegészítettek a statisztikai régiók szintjén működő fejlesztési ügynökségek (Pámer Z. 2018). Horvátország esetében ezzel szemben egy folyamatosan erősödő regionálisnak hívott megyei intézményrendszert látunk (Lőrinczné Bencze E. 2015), mely a határon átnyúló együttműködéseknek is fontos szereplője (Pámer Z. 2019b). Ezzel szemben Magyarországon a területi kormányzási rendszerek az aktuális kormányzat politikájának megfelelően változtak, erős ciklikusságot mutatva (Pálné Kovács I. – Mezei C. 2016).

A két határtérség együttműködési gyakorlatával kapcsolatos kutatások a már lezárult programok vizsgálatát végezték általánosan (Bali L. 2012a), illetve tematikus metszetben (Csapó J. – Čelan, T. J. – Trócsányi A. 2015). Čelan (2016) a közlekedési kapcsolatokat vizsgálta a magyar-horvát határ mentén. Rácz (2017) kifejezetten a városok közötti együttműködések vizsgálta szintén magyar-horvát viszonylatban, míg Bajuk Senčar (2019) a szlovén-magyar természetvédelmi együttműködések elemzése gyakorlati szempontból. A két határtérség területi kormányzási viszonyait a 2007–2013-as programozási időszak adatai alapján Pámer (2018, 2019a, 2019b) vizsgálta részletesen.

3. A kutatás célja és módszerei

A kutatás célja feltárni a magyar-horvát és a magyar-szlovén határtérség területi kormányzási viszonyait, rámutatva az egyes országok közötti térszerkezeti és igazgatási hasonlóságokra és különbségekre:

- A településhálózat egyes szintjei milyen szerepet játszanak az együttműködésben?
- Milyen típusú intézmények tekinthetők az együttműködés vezető aktorainak?
- Mi az állam szerepe az egyes országokban?

Tekintettel arra, hogy az Európai Unió által finanszírozott határon átnyúló együttműködés közös célok mentén közösen előkészített és közösen megvalósított projekteken keresztül zajlik, ezen projektek intézményi háttere megfelelő alapot jelent a kormányzási viszonyok összehasonlítására. Az elemzés során a 2014–2020-as programozási időszak két határon átnyúló együttműködési programja, az Interreg V-A Szlovénia-Magyarország és az Interreg V-A Magyarország-Horvátország 2014–2020 program adatait használtam. A két program adatait a programokat kezelő közös titkárságok bocsátották rendelkezésemre. Az adatbázis projektpartneri szintű adatokat tartalmazott a partnerek jogi státuszára, működésének helyére, az általuk végrehajtott projektekre vonatkozóan. A projektek mérete során a projekt kiválasztás során jóváhagyott uniós (Európai Regionális Fejlesztési Alap) támogatás euróban kifejezett összegét használtam, mely a 2014–2020-as időszakban a teljes projektméret 85%-át tette ki. Bár a források elosztása kapcsán a leellenőrzött, jóváhagyott, kifizetett támogatás megfelelőbb mutatószám lett volna, tekintettel arra, hogy az n+3 szabály értelmében a projektek 2023 végéig még nem kerültek lezárásra, végleges adat nem minden projekt kapcsán áll rendelkezésre. Korábbi vizsgálatok tapasztalatai alapján a leszerződött és kifizetett támogatás mértéke között igen erős (0,98) a korreláció (Pámer Z. 2019a), így a leszerződött támogatási összegek vizsgálata is megfelelő képet ad a források területi megoszlására vonatkozóan.

A források területi szintek közötti megoszlásának vizsgálata végett egy ötfokozatú klasszifikáció kialakítására került sor, az alábbiak szerint:

5. kategória: NUTS 2-szintű központok (Eszék, Maribor, Pécs);
4. kategória: NUTS 3-szintű központok, illetve megyei jogú városok (magyar és horvát megyeszékhelyek, valamint Nagykanizsa, Muraszombat – összesen 13);
3. kategória: egyéb városok és községek 5000 fő felett (összesen 48);
2. kategória: községek 2000 fő felett (18);
1. kategória: községek 2000 főig (35).

A fenti felosztás elsősorban funkcionális logika szerint készült, ahogy az az 5. és 4. szint esetében alkalmazott NUTS-kategóriák alkalmazása kapcsán sejthető. A 3. kategóriába a jelentős térszervező funkcióval bíró kisvárosok (illetve nagyobb községek Horvátország és Szlovénia esetében) kerültek be, melyek gyakorlatilag járásközponti funkcióval bírnak. A kistelepülések (2. és 1. kategória) kettéválasztása részben önkényes, mivel az 5000 fő alatti települések korántsem alkotnak homogén kategóriát. Településszerkezeti és igazgatási sajátosságokból adódóan a 2. kategóriában csak horvát és szlovén községek találhatók. A kevés számú magyar 2000 fő feletti község nem kapott támogatást egyik programból sem a 2014–2020-as időszakban. Ezzel szemben

az 5. kategóriában dominálnak a magyarországi községek. Az első három kategória településeit mutatja az 1. ábra.



1. ábra: A vizsgált programok célterülete, valamint az 5., 4. és 3. kategória települései
Forrás: saját szerkesztés.

A források intézmények közötti megoszlását vizsgálándó az egyes kedvezményezetteket a következő kategóriák valamelyikébe soroltam:

- Nemzeti közszféraszervezetek: országos hatáskörű szervek közvetlenül, vagy azok regionális/helyi dekoncentrált szervei;
- Regionális közszféraszervezetek: regionális alapítású és hatókörű önkormányzatok, azok szervei, illetve helyi önkormányzatok által létrehozott térségi működésű intézmények;
- Helyi közszféraszervezetek: helyi önkormányzatok vagy azok által alapított helyben működő intézmények;
- Egyetemek és felsőoktatási intézmények: magán és privát alapítású felsőoktatási intézmények;
- Egyéb oktatási és képzési intézmények: óvodai, alapfokú és középfokú, illetve szakképzési intézmények;
- NGO-k: civil szervezetek (egyesületek, alapítványok);
- Privát nonprofit vállalkozások: magánjogi alapítású nonprofit gazdasági társaságok.

Bár a magyar-horvát program adott lehetőséget vállalkozások közvetlen támogatására, így a kis- és közepes vállalkozások (kkv), mint kategória szerepeltetése indokolt lett volna, e projekteket – mivel a privát vállalkozások működése a területi kormányzási viszonyokat nem befolyásolja – nem vizsgáltam, így a kkv, mint kategória alkalmazására nem került sor. A magyar-szlovén program

esetében egy kkv részvételére került sor, mely médiavállalkozás volt. Ezt a szervezetet a privát nonprofit vállalkozások közé soroltam.

4. A két vizsgált program rövid bemutatása

A két program területi lehatárolás és a források tematikus megoszlása szempontjából is sok hasonlóságot mutat, bár méretük különböző. A Magyarország-Horvátország program nagyobb méretű, több mint 60 millió euró támogatást tartalmaz, összesen négy prioritás alá sorolva. A magyar-horvát programok lehetővé tették kis- és közepes vállalkozások közvetlen támogatását, melyet a jelen tanulmányban nem vizsgálok. A források közel 59%-a természetvédelmi és turisztikai célokat szolgált, míg intézményközi együttműködésekre és oktatási projektekre a források 9,4–9,4%-a jutott. A Szlovénia-Magyarország program mérete jóval kisebb, közel 15 millió euró, melyből 10 millió jutott turisztikai projektekre, a többi intézményi együttműködésre (1. táblázat). A technikai segítségnyújtás, mint prioritás a program végrehajtását szolgálta, melyet szintén nem vizsgáltunk az elemzés során.

1. táblázat: A vizsgált programok forrásainak megoszlása prioritásonként

Prioritás	Magyarország-Horvátország		Szlovénia-Magyarország	
	ERFA (EUR)	%	ERFA (EUR)	%
1. KKV-fejlesztés	9 960 300	16,38		
2. Természetvédelem és turizmus	35 779 654	58,82	10 000 000	67,59
3. Intézményi együttműködések	5 717 494	9,40	3 295 015	22,27
4. Oktatás	5 717 494	9,40		
5. Technikai segítségnyújtás	3 649 464	6,00	1 500 000	10,14
Összesen	60 824 406	100,00	14 795 015	100,00

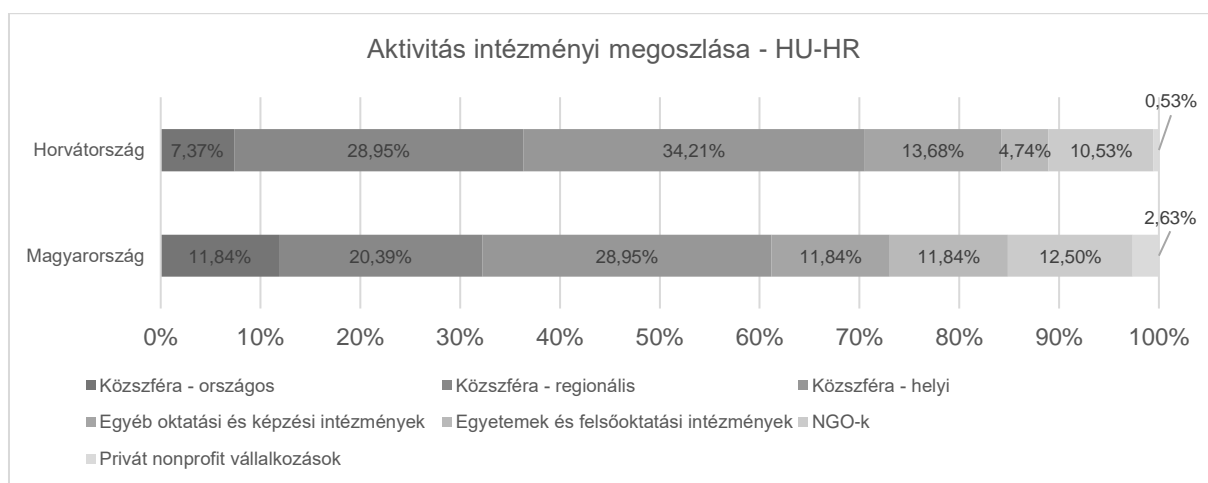
Forrás: HU-HR (2015) és SI-HU (2015) alapján saját szerkesztés.

A két program célterülete is hasonló logikával került meghatározásra. A magyar oldalon a határral érintkező megyék (Baranya, Somogy, Zala, illetve Vas és Zala), a horvát oldalról a közvetlenül határos négy megyén (Eszék-Baranya, Kapronca-Kőrös, Muraköz, Verőce-Drávamente) túl az azokkal határos további négy megye (Belovár-Bilogora, Pozsega-Szlavónia, Varasd, Vukovár-Szerém) alkotta a program célterületét. Szlovénia esetében pedig a határon található Muramente (Pomurje) statisztikai régió mellett a vele szomszédos maribori székhelyű Drávamente (Podravje) régió szervezetei kaphattak közvetlenül támogatást.

5. Az együttműködés szervezeti mintázatainak összehasonlítása

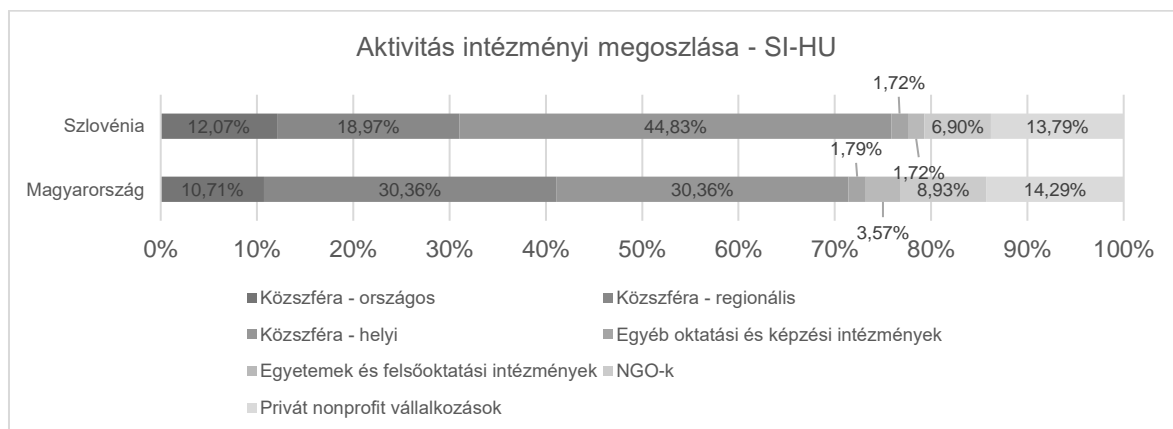
Mivel a két program prioritásai némileg eltértek, az együttműködés szervezeti mintázatait a két program esetében külön-külön vizsgáltam. Összességében Horvátországban voltak az állami

szervek a legkevésbé aktívak, Magyarország mindkét program esetében komoly állami szervezeti részarányal vett részt, bár Szlovénia esetében – következően az ország centralizált berendezkedéséből – ez az arány még magasabb. A regionális szervek Horvátországban a legaktívabbak, ugyanakkor magyar-szlovén összehasonlításban Magyarországon erősebbek a regionális struktúrák. A helyi önkormányzatok Horvátországban és Szlovéniában aktívabbak. Az egyetemek mindkét program esetében Magyarországon aktívabbak, ugyanakkor az egyéb oktatási intézmények Horvátországhoz mérten Magyarországon gyengébbek. Érdekes képet mutatnak a privát nonprofit szervezetek. Az NGO-k (pl. egyesületek) nagyjából hasonló szerepet játszanak mind a három országban. A privát nonprofit szervezetek szerepe azonban meglehetősen eltérő. Horvátországban ilyeneket alig találunk, a magyar oldalon jóval jelentősebb a részvételük. Szlovén-magyar relációban azonban mindkét oldalon meghatározó szereplők.



2. ábra: Az együttműködésben részt vevő intézmények megoszlása szervezettípusonként – Magyarország-Horvátország program

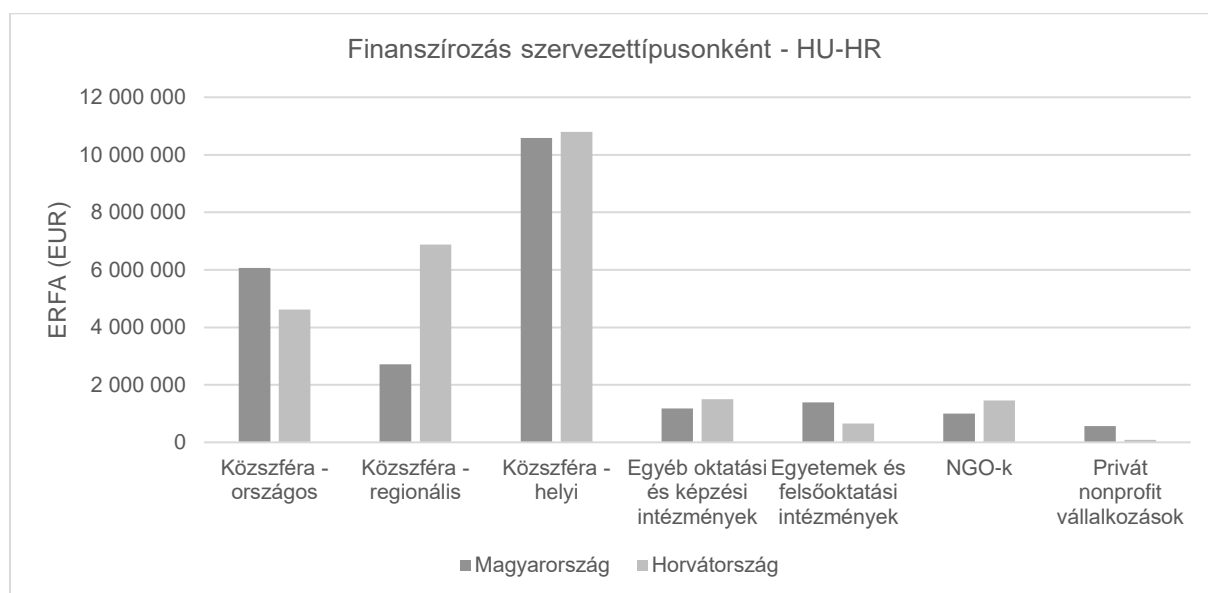
Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.



3. ábra: Az együttműködésben részt vevő intézmények megoszlása szervezettípusonként – Szlovénia-Magyarország program

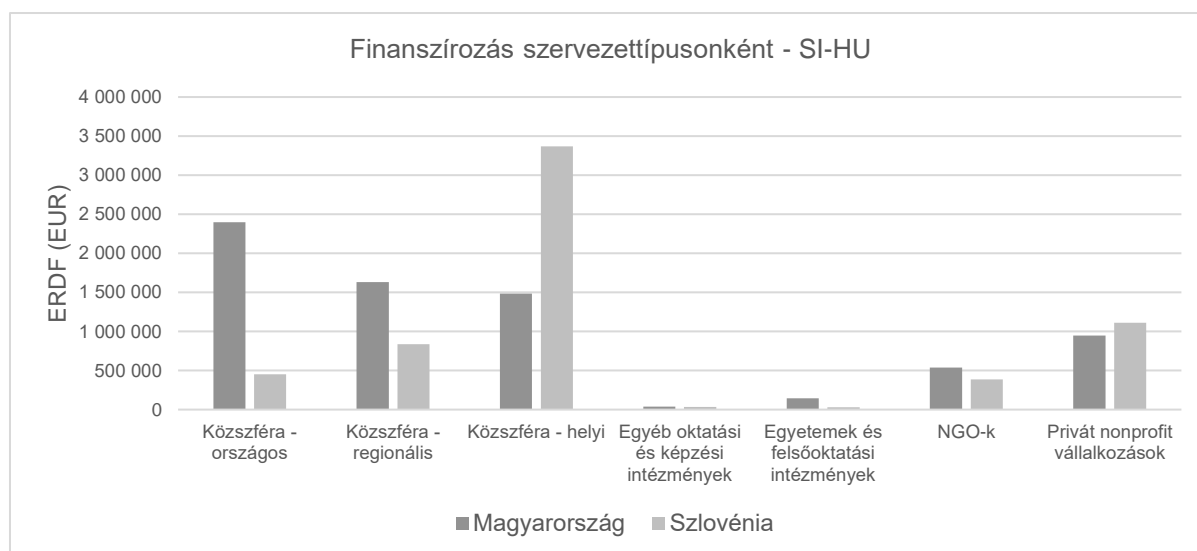
Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

A források felhasználása árnyaltabban mutatja az intézményrendszerbeli különbségeket. Míg Magyarországon, Horvátországhoz képest erősebbek a központi kormányzati szervek, a regionális szervek jelentősége Horvátország esetében jelentősen meghaladja a magyarokét. Ez nem csak az összes leszerződött forrás, hanem a projektek mérete kapcsán is tetten érhető: a horvát regionális intézmények gyakrabban végeznek beruházásokat, mint magyar partnereik. A helyi önkormányzatok részesedése a forrásokból a két ország esetében hasonló, azonban a magyar oldalon nagyobb méretű projekteket találunk, ami alapján arra lehet következtetni, hogy a jelentősebb beruházások a helyi önkormányzatoknál csapódnak le. Az egyetemek finanszírozása a magyar oldalon erősebb, ugyanakkor a horvát oldalon – bár a szervezeti aktivitás a magyar oldalon nagyobb volt – az NGO-k több forrást használnak fel. A privát nonprofit szervezetek esetében ezzel ellentétes képet látunk: a magyar oldalon több támogatást kapnak, nagyobb projektekre (4. ábra).



4. ábra: EU-finanszírozás szervezettípusonként – Magyarország-Horvátország program
Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

Szlovén-magyar összehasonlításba érdekes eredmény, hogy a regionális szinttel nem rendelkező Szlovéniában arányaiban még alacsonyabb az állami szervek részvétele a finanszírozásból. A regionális szervek ugyanakkor a magyar oldalon, a helyi önkormányzatok viszont a szlovén oldalon használnak fel több forrást – arányaiban a horvátországit is meghaladó mértékben. Míközben az egyetemek és egyéb oktatási intézmények vonatkozásában a magyar-horvát mintázathoz hasonló képet látunk, a magyar NGO-k a szlovén határszakaszon a szlovéniaiakhoz képest több támogatást kapnak, míg a privát nonprofit szervezetek kiemelten jutnak forráshoz a szlovén oldalon is, így a helyi önkormányzatok után a második legtöbb forrást felhasználó szervezettípus (5. ábra).

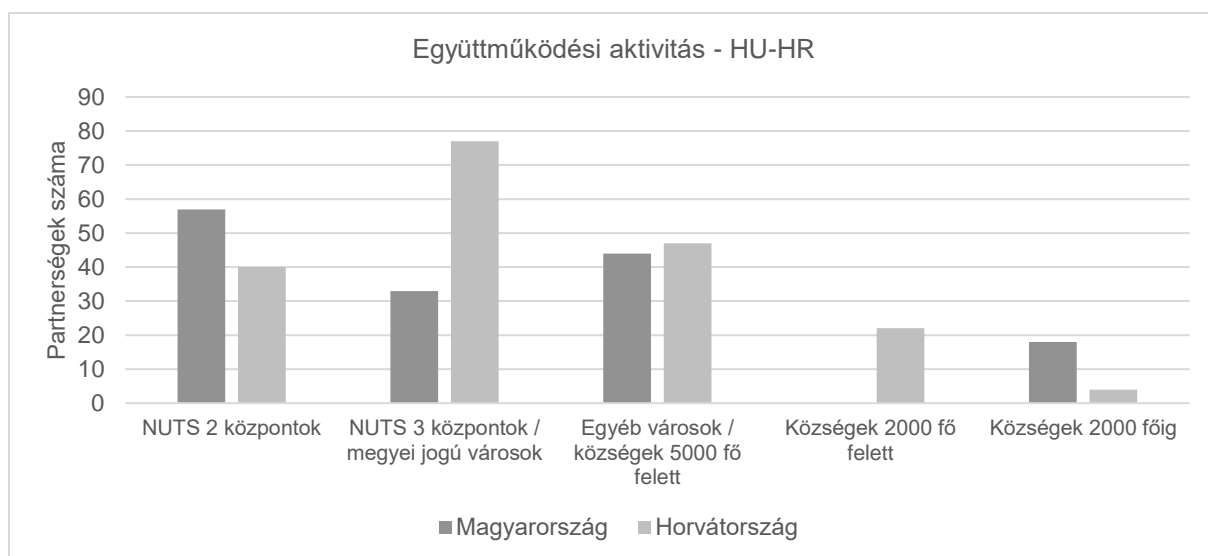


5. ábra: EU-finanszírozás szervezettípusonként – Szlovénia-Magyarország program

Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

6. A forrásmegoszlás területi mintázatai a településhierarchia tükrében

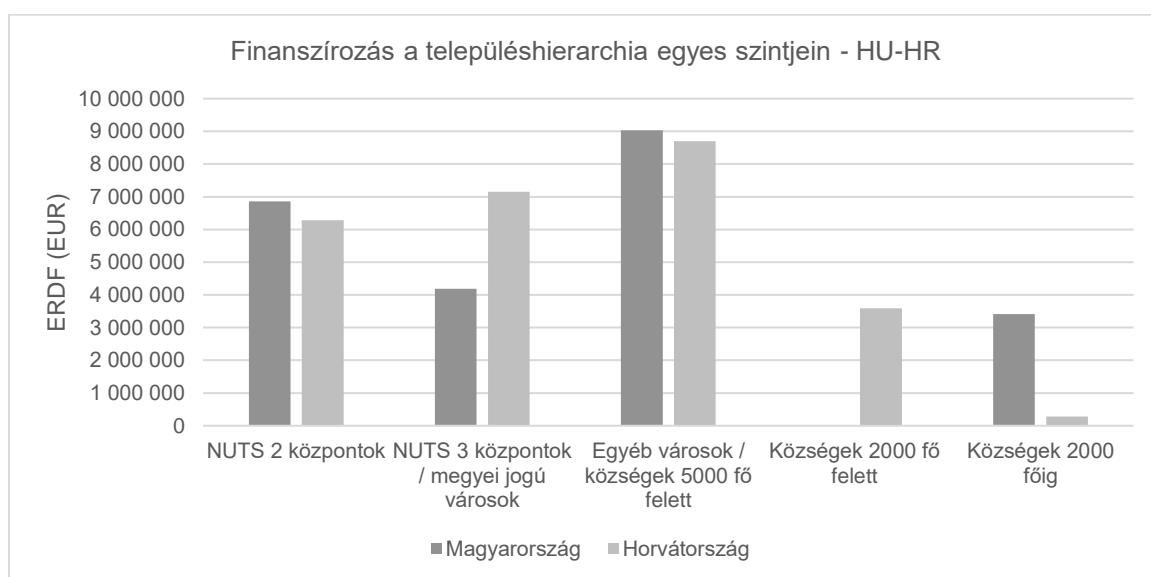
Az egyes országok területi kormányzási viszonyait jól érzékelteti a támogatási források megoszlása a településhierarchia egyes szintjei között. Az 1. ábrán bemutatott településhierarchia alapján a magyar-horvát együttműködésről elmondható, hogy a NUTS 2 központok közül Eszék szerepe aktivitásban jelentősen elmarad Péctől, ugyanakkor az alacsonyabb rendű központok (NUTS 3 és magyar oldalon Nagykanizsa, mint megyei jogú város) Horvátországban sokkal aktívabbak. Az egyéb városok, illetve 5000 fő feletti községek esetében nagyon hasonló aktivitásról beszélhetünk. A határtérségre jellemző aprófalvas településszerkezet a magyar oldalon sok kicsi községként jelenik meg, míg a horvát oldalon a községek – melyek több települést foglalnak magukban – többsége 2000 főt meghaladó, illetve az annál kisebbek aktivitása jelentősen gyengébb. Ezzel szemben a magyar oldalon nem találunk 2000 főnél nagyobb lakosságú, projektet végrehajtó települést. A két kategória összevonása esetén minimálisan nagyobb horvát aktivitás jelenne meg (6. ábra).



6. ábra: Az együttműködés intenzitása: partnerségek száma a településhierarchia egyes szintjein a Magyarország-Horvátország program esetében

Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

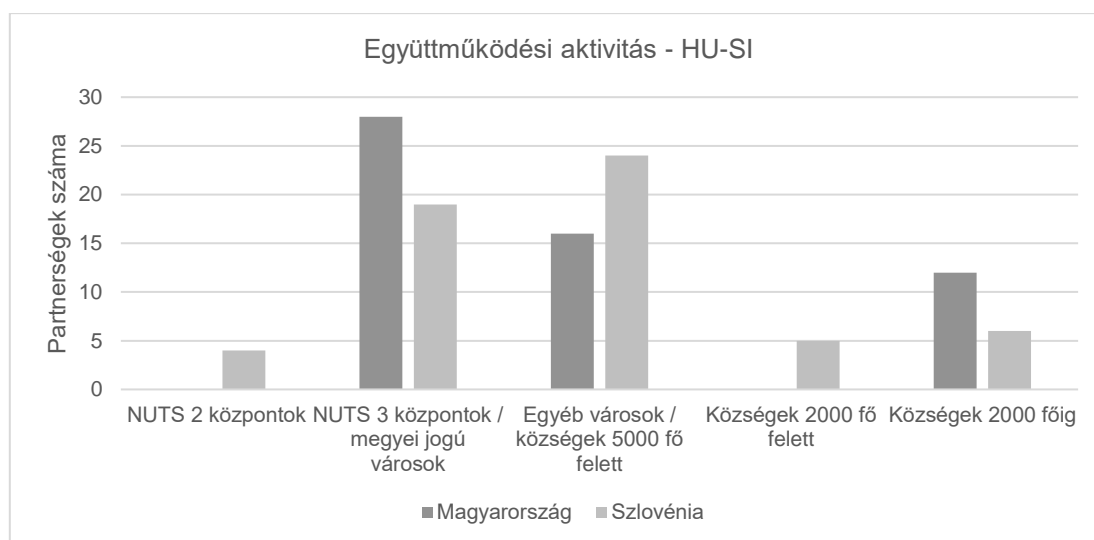
A finanszírozási mintázatok áttekintése kapcsán elmondható, hogy a nagyobb méretű projekteknek köszönhetően Eszék csak minimálisan marad el Pécsről. Hasonlóan a megyeszékhelyek és megyei jogú városok esetében a horvát oldalon találunk kisebb projekteket, így a magyar oldal elmaradása mérsékeltebb. A nagyobb projektméret miatt viszont az egyéb városok esetében a magyar oldal több forrást tudott felhasználni a horvát oldalhoz képest. Ugyanilyen tendenciát látunk a nagyobb méretű községek esetében a horvát oldalon, míg a legkisebb települések esetében a magyar oldalon (7. ábra).



7. ábra: Finanszírozás a településhierarchia egyes szintjein a Magyarország-Horvátország program esetében

Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

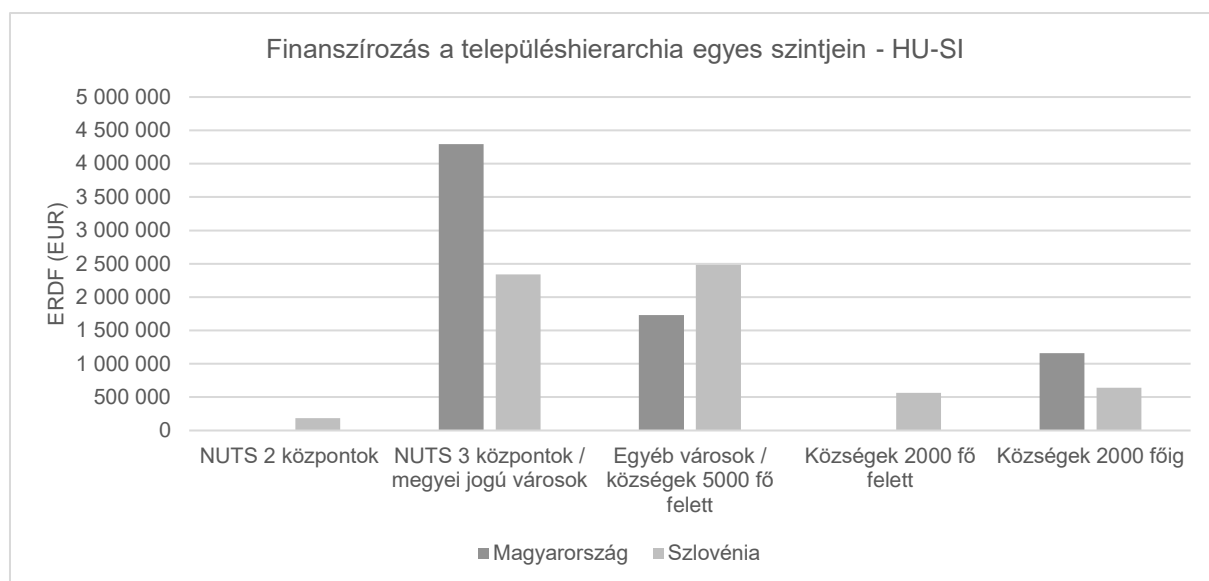
Szlovén-magyar viszonylatban a határtérségben csupán Maribor jelenik meg NUTS 2 központként, azonban az sem tekinthető kiemelkedő forráskoncentráló központnak. A NUTS 3 központok és megyei jogú városok tekintetében a magyar oldal aktivitása magasabb, míg a kisvárosok és nagyméretű községek esetében a szlovén oldalon tűnik nagyobbak az aktivitás. Hasonlóan a horvát helyzethez, magyar oldalon itt is hiányoznak a 2000 főnél nagyobb községek, míg a maximum 2000 fős községek Magyarországon jellemzőbbek. A két kategória együttesen hasonló aktivitást mutat a két ország esetében (8. ábra).



8. ábra: Az együttműködés intenzitása: partnerségek száma a településhierarchia egyes szintjein a Szlovénia-Magyarország program esetében

Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

Finanszírozás tekintetében Maribor jelentősége minimális. A NUTS 3 központok a magyar oldalon tekinthetők a legjelentősebb finanszírozás-koncentrálónak, míg az egyéb városok a nagyobb méretű projekteknek köszönhetően jelentős forrásfelhasználók. A két legkisebb kategória esetében az aktivitáshoz hasonló megoszlást látunk (9. ábra).



9. ábra: Finanszírozás a településhierarchia egyes szintjein a Szlovénia-Magyarország program esetében

Forrás: programadatok alapján saját szerkesztés.

7. Diskusszió és konklúzió

Az egyes országok esetében, intézményi és területi metszetben mutatkozó különbségekre vonatkozóan számos következtetés levonható, egyúttal összevethető korábbi kutatások eredményeivel. Bár történelmüket tekintve sok a hasonlóság, a forrásfelhasználási mintázatokat jellemzően az állam-berendezkedés, illetve a területi kormányzási viszonyok határozzák meg.

Magyarország esetében a legerősebbek az állami szervek és legerősebb a határtérségben domináns nagyváros, Pécs szerepe. Horvátország, ezzel szemben, bár Eszék szerepe szintén kiemelkedő, aktívabb és több forrást felhasználó megyeszékhelyváros-hálózattal rendelkezik. Bár összességében mind Magyarországon, mind Horvátországban a helyi szint a legaktívabb, a regionális szint több forrás használ a horvát, mint a magyar oldalon. Szlovénia tekinthető a leginkább decentralizált országnak: míg Magyarországon az állami szervek a legjelentősebb forrásfelhasználók, Szlovéniában a helyi szint egyértelműen kiemelkedik. A szlovén-magyar határtérségben az egyetlen NUTS 2 központ szintű város, Maribor, nem játszik fontos szerepet, viszont a magyar oldali nagyvárosok szerepe sokkal fontosabb, mind aktivitás, mind forrásfelhasználás tekintetében. Ezzel szemben Szlovéniában a kisvárosok, illetve 5000 fő feletti községek használják fel a legtöbb forrást.

A szervezeti mintázatok egyik érdekes eleme a nonprofit gazdasági társaságok szerepe. Míg Horvátországban ezek a szervezetek gyakorlatilag ismeretlenek, Magyarországon és Szlovéniában a szerepük jelentős, részben a hiányos regionális intézményi űr betöltésére szolgál.

A szerző által végzett, korábbi, a 2007–2013-as időszakban megvalósított programra vonatkozó kutatásokkal (Pámer Z. 2018, 2019a, 2019b) összevetve elmondható, hogy komoly változások a korábbi időszakhoz képest nem detektálhatók. Szlovénia határon átnyúló

együttműködési mintázatainak vizsgálata a korábbi kutatásokban a Szlovénia-Ausztria program adatai alapján történt, melyben Maribor aktivitása és forráskoncentrációja meghaladta a 2014–2020-as időszakban szlovén-magyar relációban mutatott adatokat, de a négy vizsgált ország vonatkozásában egyértelműen a szlovén nagyvárosok mutatták a legalacsonyabb koncentrációt.

A korábbi kutatásokhoz képest kiemelendő a kistelepülések relatív visszaszorulása. Míg a 2007–2013-as időszakban Magyarország esetében a legkisebb települések kimagasló aktivitást és forrásfelhasználást mutattak, ez a kép a 2014–2020-as időszakra sokkal kiegyenlítettebbé vált: az egyes országok között nincs érdemi különbség. Viszont a két alkalmazott kategória: a 2000 fő feletti és a maximum 2000 fős települések adatai egymás komplementerei, melyet az adott országok településföldrajza, illetve helyi önkormányzati rendszere magyaráz.

A fent bemutatott, több országra kiterjedő vizsgálat mindenképpen továbbfejlesztendő, mivel a határon átnyúló együttműködések összehasonlító vizsgálata kiváló eszköze a területi kormányzási különbségek megragadásának és a kelet-közép, illetve délkelet-európai makrotérség településhierarchiája jobb megértésének.

Irodalomjegyzék

- BAJUK SENČAR, TATIANA (2019): Cross-border cooperation and the Europeanization of the Slovenian-Hungarian border region. *Traditiones* 48 (1), pp. 213–231.
doi: 10.3986/Traditio2019480109.
- BALI LÓRÁNT (2012a): A horvát-magyar határ menti együttműködés főbb aspektusai és leképeződései Barcs és Zala megye példáján. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 9 (1), https://www.strategiaifuzetek.hu/files/442/43_2012-1strat_fuzetek_2012_1_vegso.pdf (letöltve 2023. 08. 29.).
- BALI LÓRÁNT (2012b): *A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Underground Kiadó, Budapest–Szepetnek, 212 p.
- ČELAN, TVRTKO JOSIP (2016): An analysis of the latest trends of the complex development of the Croatian-Hungarian border area. *Hungarian Geographical Bulletin* 65 (1), pp. 43–56.
- CSAPÓ, JÁNOS – ČELAN, TVRTKO JOSIP – TRÓCSÁNYI ANDRÁS (2015): A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013). *Területfejlesztés és Innováció* 9 (2), pp. 22–31.
- DUBARLE P. – MEZEI C. – PÁMER Z. (2011): Regionális Fejlesztési Programok. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN szerk. *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országokban*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 548–579.
- FEKETE DÁVID (2020): A magyar határ menti nagyvárosok határon átnyúló kormányzásának vizsgálata az EGTC-kben és INTERREG-projektekben betöltött szerepük alapján. *Tér és Társadalom* 34 (3), pp. 224–243. doi:10.17649/TET.34.3.3190
- HARDI TAMÁS (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. *Magyar Tudomány* 2004 (9), pp. 991–1001.

- HARDI TAMÁS (2015): Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. In: PAP NORBERT szerk. *Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989–2014)*. Publikon Kiadó, Pécs-Budapest, pp. 25–44.
- HARDI TAMÁS – TÓTH KÁROLY szerk. (2009): *Határaink mentén – A magyar-szlovák határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálata (2008)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 283 p.
- HU-HR (2015): *Interreg V-A Hungary-Croatia Co-Operation Programme*. <https://interreg.eu/programme/interreg-hungary-croatia> (letöltve 2023. 08. 29.).
- INTERACT (2015): *Fact Sheet; Historical view of Interreg / European Territorial Cooperation*. <https://www.interact-eu.net/download/file/fid/2902> (letöltve 2022. 11. 24.).
- KEATING, MICHAEL (1998): *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring of Political Change*. Edward Elgar, 256 p.
- LÓRINCZNÉ BENCZE EDIT (2015): *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Aposztróf, Budapest, 412 p.
- MANZELLA, GIAN PAOLO – MENDEZ, CARLOS (2009): *The turning points of EU Cohesion policy*. <https://strathprints.strath.ac.uk/38743> (letöltve 2018. 07. 02.).
- MARTINEZ, OSCAR J. (1994): The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. In: SCHOFIELD, CLIVE H. ed. *World Boundaries – Volume I Global Boundaries*. Routledge, London – New York, pp. 1–15.
- PAASI, ANSSI (2012): Border studies reanimated: going beyond the territorial/relational divide. *Environment and Planning A: Economy and Space* 44, pp. 2303–2309.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA (2009): Europeanisation of Territorial Governance in Three Eastern/Central European Countries. *Halduskultuur* 10, pp. 40–57.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA – MEZEI CECÍLIA (2016): Regionális politikai és területi kormányzási ciklusok Közép- és Kelet-Európában. *Tér és Társadalom*, 4, pp. 54–70. [doi: 10.17649/TET.30.4.2810](https://doi.org/10.17649/TET.30.4.2810)
- PÁLNÉ KOVÁCS I. – BODOR, Á. – FINTA, I. – GRÜNHUT, Z. – KACZIBA, P. – ZONGOR, G. (2017): Farewell to decentralisation. *Croatian and Comparative Public Administration* 16 (4), pp. 789–816.
- PÁMER ZOLTÁN (2018): How governance counts? Comparative analysis of activity and funding patterns of Central European cross-border cooperation programmes. *EUROPA XXI* 35, pp. 111–126.
- PÁMER ZOLTÁN (2019a): *A területi kormányzási struktúrák hatása a határon átnyúló együttműködésre – négy határregió összehasonlító elemzése. Doktori értekezés*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 172 p.
- PÁMER ZOLTÁN (2019b): Magyarország és Horvátország határon átnyúló együttműködésének vizsgálata a két ország területi kormányzási rendszerének tükrében. *Tér és Társadalom* 33 (2). [doi: 10.17649/TET.33.2.3148](https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3148)
- PÁMER ZOLTÁN (2021): Tackling the measurement of cross-border cooperation intensity: an empirical example on the Hungary-Croatia border. *Deturope* 13 (3), pp. 125–138.
- PERKMANN, MARKUS (2003): Cross-border Regions in Europe. Significance and Drivers of Regional Cross-border Cooperation. *European Urban and Regional Studies* 10 (2), pp. 153–171.

- POPESCU, GABRIEL (2008): The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe. *Political Geography* 27, pp. 418–438.
- RÁCZ SZILÁRD (2017): Main characteristics of Hungarian-Croatian political relations and Cross-Border Co-operations. *Geographica Pannonica* 21 (1), pp. 54–67.
- SCOTT, JAMES W. (2013): Territorial Cohesion, Cross-border Co-operation and the EU's Political Identity: A Brief Observation. In: PÁLNÉ KOVÁCS, I. – SCOTT, J. – GÁL, Z. eds. *Territorial Cohesion in Europe – For the 70th anniversary of the Transdanubian Research Institute*. Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, pp. 73–84.
- SI-HU (2015): *Interreg V-A Slovenia-Hungary Programme*. <https://szpi.hu/en/article/interreg-v-a-slovenia-hungary-programme> (letöltve 2023. 08. 29.).
- TÓTH JÓZSEF (2004): Kell nekünk régió? *Iskolakultúra* 11, pp. 48–68.
- TÓTH JÓZSEF (2008): *Térszerkezeti, népesség- és településföldrajzi tanulmányok*. PTE Földtudományok Doktori Iskola – Imedias Kiadó, Pécs, 427 p.
- VUGRINOVIĆ, ANDREA – DOMINKO, ANDREJ (2016): *Crossing the borders: Studies on cross-border cooperation within the Danube region. Case study: The Euroregion Danube-Drava-Sava*. Superna – CESCO, 57 p.

A Mura menti horvátok etnokulturális helyzete napjainkban, a népszámlálások és egy kérdőíves lekérdés tükrében¹

Bali Lóránt² – Hegedűsné Baranyai Nóra³

Abstract

In our study, we examine the ethno-cultural situation of the ethnic Croatian population in the villages of the Mura. As part of this, a survey with 129 questionnaires was carried out in order to explore the recent aspects. The study focuses not only on the seven traditional Mura Croatian villages of Fityeház (Fícéház), Molnári (Mlinarci), Murakeresztúr (Krstur), Petrivente (Petriba), Semjénháza (Pustara), Tótszerdahely (Serdahelj), Tótszentmárton (Sumarton), but also on the villages in Southern Zala county where Croatian national self-government is still in operation. Thus, the analysis of each factor also focuses on the Croatian communities of Nagykanizsa (Velika Kaniža), Letenye (Letinja), Szepetnek (Sepetnik) and Becsehely (Bečehel). The Mura Croats, a group of a few thousand people, form a relatively closed community along the Mura in Southern Zala county neighbouring Croatia, with 3,770 people claiming to belong to the community, according to the latest figures from 2011. Their sense of national identity is largely determined by their border location. In the 1960s, during the socialist period, Yugoslav-Hungarian relations normalised, but despite this, Hungarian settlement policy devoted little attention and energy to the development of the settlements in the Mura region. The period following the regime change was experienced positively by the Croatian settlements, with the establishment of national minority self-governments in all settlements and the formation of an increasing number of traditional associations.

Key words: Mura Croats, population, culture, identity, language use

1. Bevezetés

A 2011-es népszámlálási adatok szerint Magyarországon 26 774 fő vallotta magát horvát nemzetiségűnek. A hazai horvátság több szubetnikummal is rendelkezik, amelyek területileg és részben nyelvileg is elkülönülnek egymástól. A területi elkülönítés alapján a következő horvát népcsoportok léteznek hazánkban: grádistryei, dráva menti, sokác, bunyevác, rácz és Mura menti horvátok. Utóbbiak szállásterülete Zala vármegyében van. A legutóbbi 2011-es adatok szerint 3770 fő vallotta ma-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Habilitált egyetemi docens, MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet, Georgikon Campus.

³ Habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem, Körforgásos Gazdaság Egyetemi Központ, Nagykanizsa.

gát a közösséghez tartozónak. A népcsoport történetére, néprajzára, nyelvjárásvizsgálatára vonatkozóan több, különböző részletességű tanulmány készült már Béli József, Rác Erika, Kanizsai Mária kutatásai alapján (Béli J. 1972, 1974, Rác E. 1999, Kanizsai M. 2007, 2017). A recens aspektusok azonban kevésbé kerültek feltárára. Egy-egy tanulmányunkban már foglalkoztunk a térség társadalmi-gazdasági viszonyrendszerével, és ennek folytatásaként készült el ez a 129 kérdőív tartalmazó vizsgálat is, amely az identitás egyes elemeit, a horvát nyelvhez, kultúrához és a helyi közösséghez való viszonyt, azaz az etnokulturális helyzetet kívánta felmérni.

2. Területi elhelyezkedés

A tanulmány nemcsak a szűken vett hét tradicionális Mura menti horvát falura – Fityeház (Fícéház), Molnári (Mlinarci), Murakeresztúr (Krstur), Petrivente (Petriba), Semjénháza (Pustara), Tótszerdahely (Serdahelj), Tótszentmárton (Sumarton) – fókuszál, hanem azokra a dél-zalai településekre is, ahol napjainkban is működik horvát nemzetiségi önkormányzat. Így az egyes tényezők vizsgálata során Nagykanizsa (Velika Kaniža),⁴ Letenye (Letinja), Szepetnek (Sepetnik) és Becsehely (Bečehel) horvátsága is górcső alá kerül. Az utóbbi négy településen élők házassági, illetve munkavállalási okokból származtak el szülőfalujukból. A nemzetiségi léthez való kötődés általában elég erős, a jelenlévő lakosság fele, egyharmada, Tótszerdahely esetében majdnem kétharmada vallotta magát horvátnak. Aktív közösség található a közeli Nagykanizsán, ahol majdnem ötszáz fő tartozik e nemzetiséghez. A népcsoport asszimilációja előrehaladott állapotban van, annak ellenére, hogy két településen is működik nyolcosztályos általános iskola. Emellett Tótszerdahelyen a Fedák Kúria ad helyet a Blazsetin István egykori tanárról, iskolaigazgatóról elnevezett nemzetiségi művelődési központnak (Hrvatski kulturno-prosvjetni zavod Stipan Blažetin). A Mura menti horvátoknak, mint a többségi nemzet egyik regionális mikrocsoportjának az életére jelentős befolyást gyakorol a Mura folyó. Szállásterületük tengelye a Nagykanizsát Szepetneken át Letenyével összekötő út mentén található, délről a Murával határolva. E tényezők akárcsak a történelem során, úgy napjainkban is hatást gyakorolnak a tájhasználatra, illetve az anyaországgal való politikai, kulturális, társadalmi-gazdasági kapcsolatokra egyaránt. Erről tanúskodik a horvát-magyar „interreg program” jelszava is, miszerint a „folyók összekötnek, és nem elválasztanak.” A vizsgált települések közlekedési helyzete perifériális, a közeli Nagykanizsa közúton való elérhetősége településspecifikusan 20–40 perc között változik. Hasonló a helyzet a szomszédos horvát Goričan, Kotoriba, Donji Vidovec és Donja Dubrava falvak megközelítése esetében is.

Jellemzően elkülönülten élnek a többi magyarországi horvát népcsoporttól, tőlük eltérő tájszólást beszélnek. A „mi”, „kaj” kérdőszó alapján kapta az általuk beszélt dialektus a nevét, amelynek egyik tájnyelvi formáját beszélnek. A nyelvhasználatukban a magyar domináns kétnyelvűség a meghatározó. Erős rokonságot mutatnak a mai Horvátország területén élő muraközi horvátokkal. Tájnyelvük nagy hasonlóságot mutat a közeli Goričánban, Donja Dubravában, Donji Vidovecban

⁴ A város két településrésze, az egykor különálló Miklósa (a 20. század elején Horvátszentmiklós) és Bajcsa napjainkra elmagyarosodtak.

és Đelekovecban beszélttel (Kerecsényi E. 1983, Vidmarović, Đ. 2010, Sokcsevics D. 2011, Bali L. 2021).

3. Történelmi lét főbb aspektusai

A Mura menti horvátok szoros rokonságban állnak a muraközi horvátokkal. Utóbbiak szállásterülete az egykori Zala vármegye Mura és Dráva által határolt része, a mai Muraköz megye (Međimurska županija), amely a török uralom előestéjén vegyes magyar-horvát lakosságú volt. A térség ura 1546-tól a Zrínyi család volt, amely társadalmi-gazdasági szempontból egyaránt jelentős befolyással bírt. A régió központja, Nagykanizsa 1690-ben szabadul fel a török alól, ettől fogva folyamatos a jobbágyosság beáramlása a térségbe. A Lexikon locorum adatai alapján ebben az időben már valamennyi település horvát anyanyelvű. Az oszmánok kiűzetése után a Rákóczi-szabadságharc tizedelte meg a népeiséget. A nemzeti küzdelem elbukása is közrejátszott abban, hogy a Habsburgok a rebellis magyarok helyére az örökös tartományokból, valamint Horvátországból érkező jobbágyok letelepedését, és a horvát származású földesurak birtokszerzéseit támogatták. Így lett például Tótszentmárton a 18. század derekán a Varasd környéki Bedekovich, Tótszerdahely és Molnári pedig a Zajgar család birtoka. Ennek ellenére a Mura mentén a középbirtokosság volt a domináns (Kerecsényi E. 1983, Kitanics M. 2006, Vidmarović, Đ. 2010).

A térség perifériális jellegéről tanúskodnak az 1711-es pestisjárványt követő 1715-ös összeírás adatai is, amelyek szerint összesen 44 háztartás létezett a hét faluban. A létfenntartás nehézségeit bizonyítja, hogy a jobbágyok folyamatosan szervezkedtek a földesuraikkal szemben, még 1802-ből is tudunk ilyen esetekről. A kedvezőtlen gazdasági környezettel hozható összefüggésbe, hogy a falvak rendkívül alacsony népességgel rendelkeztek még az 1770-es összeírás idején is: Tótszentmárton lakossága 416, Tótszerdahelyé 521, Molnárié 269, Petriventée 162, Semjénházáé 186, Murakeresztúré 126, Fityeházé 274, Bajcsáé 157 fő volt (Kerecsényi E. 1983, 12).

Az úrbéres állomány 1768 és 1847 közötti stagnálása is a gyenge gazdasági fejlődésre utal. Az 1848–1849-es polgári forradalom idején a térség horvátjai Jellasics horvát bán csapatai ellen harcoltak. A szabadságharcot követő jobbágyfelszabadítás sem hozta meg a fellendülést, a törpebirtokokkal rendelkező népes családok az elszegényedés sorsára jutottak. A társadalmi ranglétrán való felkapaszkodás lehetőségét a századfordulón a hathónapos summásmunka, vagy a távolsági kereskedelembe fuvarosként való bekapcsolódás adta.⁵ Az első világháború előtti időszakban a családok ötven százaléka így teremtette meg a mindennapi betevőt. Bár az első világháborút követő trianoni békediktátum elszakította őket az anyaországtól, ennek ellenére a társadalmi-gazdasági, illetve a rokoni kapcsolatok fennmaradtak. Az államhatár egészen az államszocialista rendszer létrejöttéig nem bírt elválasztó jelleggel (Kerecsényi E. 1983, Kanizsai M. 2007).

A térség fejlődését rendkívül hátrányosan érintette a kommunista hatalomátvételt követő időszak. A jugoszláv-magyar kapcsolatok tényleges megromlása a Rajk-perrel, majd ezt követően

⁵ A köznyelvben a környező, nem horvát népesség pejoratív jelleggel gyakran nevezi őket „krobot/krabot”-nak. Ez a *krobotenfahrer* (horvátfuvaros) szóból eredeztethető. A térségbeli birtokosok apró parcellái a 19. században már nem biztosították a megélhetést, ezért a nagy testű muraközi lovaikkal gyakran vállaltak fuvarozást, akár több napos távolságra is.

déli szomszédunk Kominformból való kizárásával vette kezdetét. 1949. szeptember 30-án a többi szocialista országhoz hasonlóan felmondtuk az együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményünket Jugoszláviával. 1950-től kezdve egy ellenséges, kisebb katonai konfliktusokkal terhelt viszony jött létre a két ország között. A politikai és katonai szembenállás kihatott az államhatár mentén élő emberek mindennapi életére is. Körülbelül 3400 embert telepítettek ki a 15 km-es határsávból. Elsősorban a rendszer vélt ellenségeit: a Horthy-korszak egykori tisztségviselőit, papokat, apácákat, kulákokat, volt csendőröket. A kádári konszolidáció hozta meg a térség elzártságának az enyhülést, első lépésként megkönnyítve a határ átlépését a szűkebb határsáv lakosai számára.⁶ Lehetővé vált a családi és társadalmi kapcsolatok újraszervezése, az iskolákban a szerb-horvát nyelv oktatása, a kulturális élet fellendülése. Az államszocialista időszakban a térség két központi települése Murakeresztúr és Tótszerdahely volt. Bár a proletárdiktatúra második időszaka jelentős mozgásteret biztosított a Mura menti horvátok számára, ennek ellenére a jelentős jól fizető állásokat eredményező beruházások elkerülték a térséget. Az 1970–1980-as évektől fogva a férfi lakosság körében gyakorivá vált a vidéki munkavállalás, az úgynevezett hetelés. Az egyetlen nagy foglalkoztató a murakeresztúri vasútállomás volt, amely a második legnagyobb kapacitású nemzetközi vasúti átkelőnk Trieszt, Koper, Rijeka (Fiume) irányába. A korszak térséget érintő egyik legjelentősebb beruházása a Murán Kotoriba felé átívelő vasúti híd 1970-es felújítása volt. A nők a háztáji gazdaságban végzett plusz munkával egészítették ki a család jövedelmét. A rendszerváltoztatást követő időszakot a horvát települések pozitívan élték meg, valamennyi településen létrejöttek a nemzetiségi önkormányzatok, és egyre több hagyományörző egyesület alakult. Sőt közös fejlesztési szervezetet hoztak létre Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás néven 1999-ben. Ebből nőtte ki magát a Mura Régió Európai Területi Társulás 2015-ben, amely a horvát Muraköz és a magyar Mura mente határ menti településeinek társadalmi-gazdasági fejlődését szolgálja az Európai Unió forrásaira támaszkodva. A lakosság római katolikus és a mai magyar átlaghoz viszonyítva vallásosabb, vallását intenzívebben gyakorolja (Kerecsényi E. 1983, Bali L. 2021).

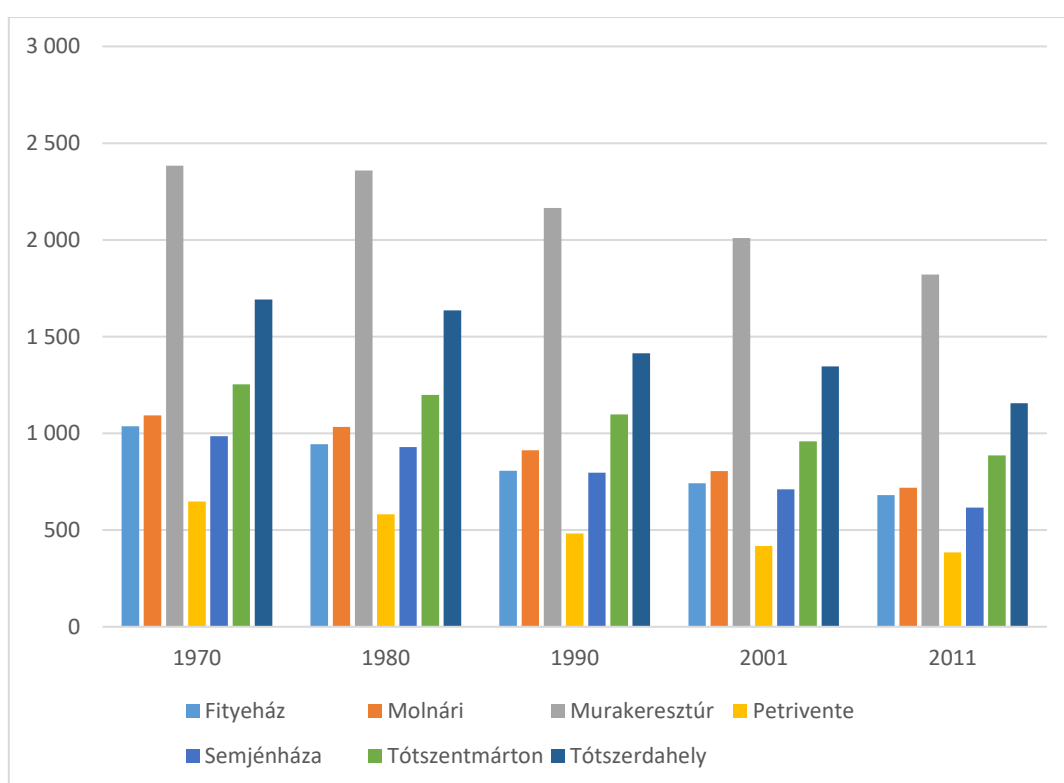
Napjainkban Zala vármegyében az alábbi Mura menti, horvátok által is lakott településeken működik nemzetiségi önkormányzat: Becsehely, Fityeház, Letenye, Molnári, Murakeresztúr, Nagykanizsa, Petrivente, Semjénháza, Szepetnek, Tótszentmárton és Tótszerdahely. Területi önkormányzattal is rendelkeznek a megyében, amelyben a Magyarországi Horvátok Szövetsége öt, a Hrvati–Horvátok Egyesület – Soproni „Cakav Katedra” Egyesület pedig két mandátummal rendelkezik. Az Országos Horvát Önkormányzatban is képviseltetik magukat. Az anyaországgal való kapcsolataikat erősíti, hogy a térség központjában, Nagykanizsán konzulátus működik, tiszteletbeli konzullal (Bali L. 2022).

⁶ A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság és a Magyar Népköztársaság 1965-ben kötött egyezményt a két ország közötti határátlépés megkönnyítését illetően. Ennek keretében kerültek kiadásra az úgynevezett kishatárforgalomban használatos határátlépési engedélyek. Ennek igénybevételére csak a törvény által meghatározott határ menti térségek lakosai voltak jogosultak. Évente nyolc alkalommal, maximum tíz napra kelhettek át a szomszédos országba, nem több mint húsz kilométeres mélységben.

Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600019.tvr>. Letöltés ideje: 2023. 03. 15.

4. A népességszám változása 1970-től 2011-ig

Az elmúlt időszak öt népszámlálása alapján mutatjuk be a települések népességszámának változását ötvenéves intervallumban. Azért választottuk az 1970-es népszámlálást a bázisdátumnak, mert az 1960-as évek elejére fejeződött be a mezőgazdaság kollektivizálása, amely a második világháborút követő időszakot tekintve adta meg az első lökést először az úgynevezett hetelésnek, amely a későbbiekben az elvándorlás első lépcsője lesz, illetve ebben az időszakban konszolidálódnak a jugoszláv-magyar kapcsolatok is. Az 1. ábrán e folyamatok jól követhetőek mind a hét vizsgált település viszonylatában. A vizsgált időszakban mindvégig, és még napjainkban is Murakeresztúr rendelkezik a legnagyobb lakossággal, Tótszerdahely a második, jóval lemaradva az előbbi mögött. Ennek ellenére a tényleges nemzetiségi és kulturális központjelleg Szerdahelytől elvitathatatlan.



1. ábra: A Mura menti horvát települések lakosságszámának változása az államszocializmus derekától a 2011-es népszámlálásig

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján.

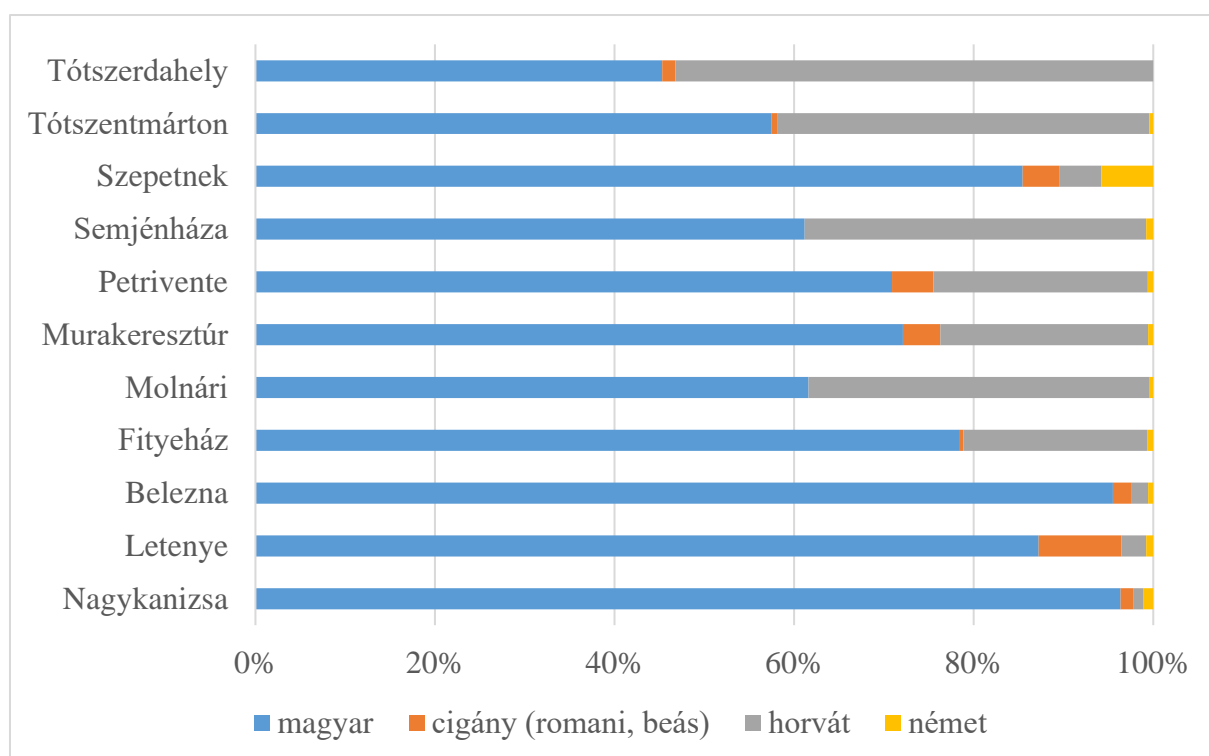
Ha az 1990-es évet vesszük bázisnak, akkor a települések mindegyikénél legalább 10%-os lakosságszám-csökkenés tapasztalható. Petrivente esetében ez meghaladja a 20%-ot, míg Semjénháza, Tótszentmárton és Tótszerdahely viszonylatában 18% körüli. Egyértelműen megállapítható, hogy valamennyi község jelentős népességcsökkenést szenvedett és szenved el napjainkban is. Petrivente 1994-ig zsáktelepülés volt, ekkor kapott közúti összeköttetést Semjénházával. Murakeresztúr kedvező közlekedési potenciálja révén – vasúti fővonalon fekszik –, valamint Nagykanizsához való közelsége miatt még 2001-ben is több mint kétezer lakossal rendelkezett.

5. A nemzetiségi lét megélésének néhány aspektusa napjainkban

A nemzetiségi lét megélését nagymértékben meghatározza a nemzetiségi önmeghatározás, amely a népszámlálások keretében önbevalláson alapul. Nemcsak az eddigiekben említett hét település horvát nemzetiségének létszámát vizsgáltuk, hanem azokra is kitértünk, amelyek nemzetiségi önkormányzattal rendelkeznek, illetve történelmi sajátosságok miatt (Belezná⁷) soroltuk a vizsgált településcsoport tagjai közé. Az önmagukat horvát nemzetiségűnek vallók aránya Tótszerdahelyen, Tótszentmártonban, Semjénházán és Molnáriban a legmagasabb az összlakosságon belül. A szomszédos Fityeház és Petrivente arányaiban messze elmarad tőlük, annak ellenére, hogy tradicionális „káj” horvát településeknek tekinthetők mind történelmi, mind etnokulturális szempontból. Külön említést érdemel az, ami nemcsak a KSH-adatok alapján, hanem terepbejárásaink során is szembetűnt, hogy magyarányú horvát etnikum jelenléte esetén nagyon alacsony a roma népesség részesedése. 2011-ben 26 774 ember vallotta magát horvát nemzetiségűnek hazánkban, ebből 3447 fő, azaz 12,9% a vizsgált területen él. A relatíve alacsony arány és létszám a térség aprófalvas mivoltával magyarázható elsősorban (Bali L. – Hegedűsné Baranyai N. 2018).

A nemzetiségi lét megélésnek az önmeghatározáson kívül több fontosabb aspektusa van, például az, hogy az adott nemzetiségi csoport milyen erős öntudattal és kulturális élettel bír a mindennapok során, különösen egy néhány ezer fős nemzetiségi tömb esetében. A nemzetiségi lét megélésnek négy főbb vonatkozását vizsgáltuk, amelyek jelentősen meghatározzák a mindennapi életben az etnokulturális aspektusokhoz való viszonyt. A vizsgálatainkkor a KSH által a népszámlálások során felvett adatokkal dolgoztunk. Az első aspektust, a nemzetiséghez való tartozás önmeghatározását már elemeztük.

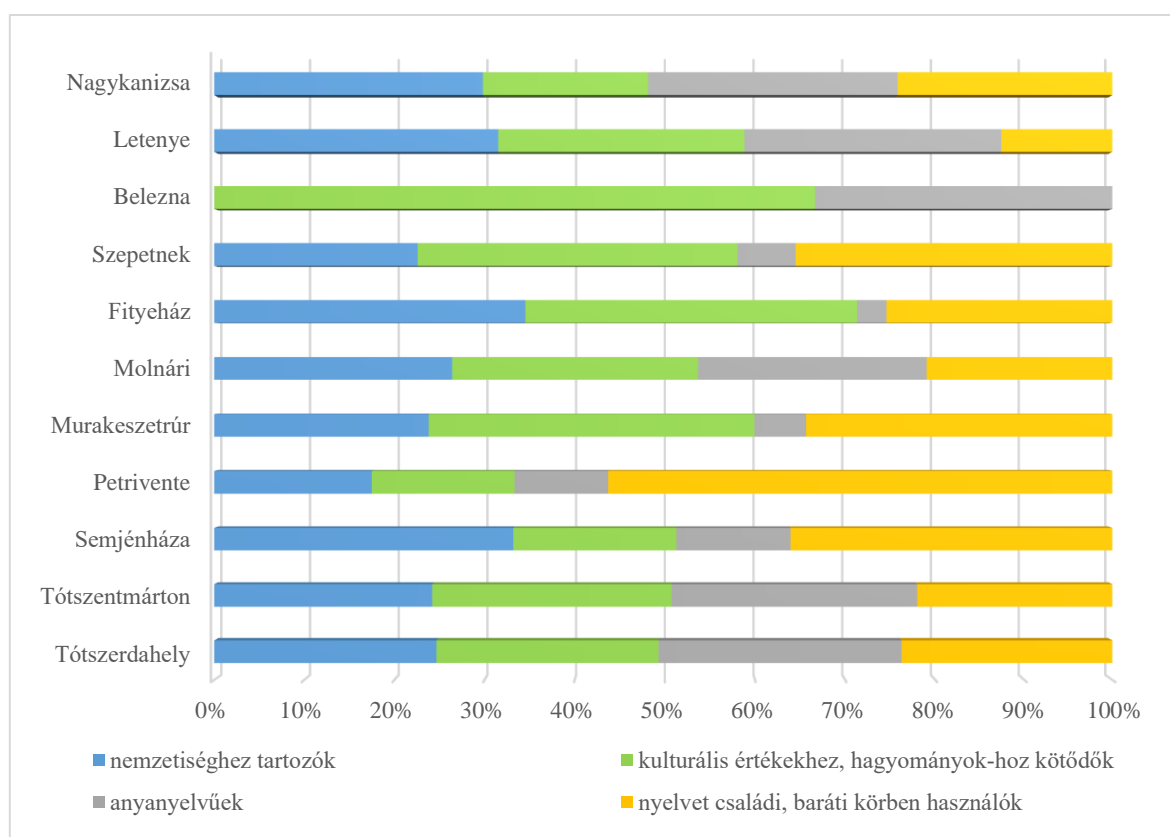
⁷ A beleznai horvátság a második világháborút követően teljesen asszimilálódott. Egy-egy családnév utal a nemzetiség egykori jelenlétére, mint például: Zsgánec, Zrinszki stb.



2. ábra: A nemzetiség, az anyanyelv, a családi, baráti közösségben használt nyelv megoszlása a Mura menti horvát településeken 2011-ben

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján.

A 2. ábra a nemzetiségi nyelvhez való kötődés megoszlását mutatja, ami Tótszerdahely, Tótszentmárton, Molnári és Semjénháza esetében a legerősebb. Ebben nagy szerepet játszott és játszik, hogy a három utóbbi falu fiataljai Tótszerdahelyre jártak/járnak általános iskolába, valamint csak pár kilométeres távolságban vannak egymástól. Azt látjuk a 3. ábra alapján, hogy a nemzetiséghez való tartozás az elsődleges, a nemzetiségi nyelv anyanyelvként való használata a másodlagos, a nyelvnek a családban, barátok közt való használata a harmadlagos, míg a kulturális értékekhez való kötődés csak a negyedleges aspektus a nemzetiségi lét megélésben. Ennek csak abban az esetben van fontos szerepe, amikor az asszimilációs folyamatok hatására a lakosság már semmilyen esetben sem használja a nemzetiségi nyelvet.



3. ábra: A horvát nemzetiségi lét megélésének aspektusai 2011-ben

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján.

6. Kultúra, oktatás, civil szerveződések

A nemzetiségi lét és öntudat fenntartásának egyik legfontosabb feltétele a megfelelő nyelvoktatás fenntartása, amely révén a kulturális öntudatot meghatározó más elemek is elsajátításra kerülnek, úgymint a történelem, a szépirodalom, a népszokások és a népdalok. Ma a térségben Fityeház, Molnári, Murakeresztúr, Tótszerdahely, Tótszentmárton rendelkezik óvodával, ahol biztosított a nemzetiségi nyelv oktatása. Nyolcosztályos általános iskola csak Murakeresztúron (Zrínyi Miklós Általános Művelődési Központ) és Tótszerdahelyen (Tótszerdahelyi Zrínyi Katarina Általános Iskola) található. A szűkebb régióban középfokú horvát nyelvű oktatás csak fakultatívan vehető igénybe Nagykanizsán, ha az adott intézmény rendelkezik horvát nyelvszakos tanárral. Az igény erre a diákok részéről változó. Általában Budapesten (Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium) vagy Pécsen (Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium), végzik a középfokú tanulmányaikat a fiatalok, ha horvát nyelven szeretnének tanulni. Diplomát adó nyelvi képzés Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, illetve annak szombathelyi tagintézményében, és a Pécs Tudományegyetemen, valamint Baján az Eötvös József Főiskolán van. A horvát főváros közelsége miatt sokan Zágrábban végzik a felsőfokú tanulmányaikat. A horvát nyelvismeret megőrzése, valamint a kulturális értékek fenntartása és megismerése iránti igény hozta létre az Országos Horvát Önkormányzattal a Stjepan Blažetin Horvát Művelődési

Intézetet Tótszerdahelyen, amely a Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és Mura Régió Európai Területi Társulás mellett működik a Fedák Kúriában. A horvát nemzetiségű települések mindegyike rendelkezik civil szervezetekkel, azonban kifejezetten nemzetiségi célokat ápoló nem működik mindenhol, csak néhány helyen: Zrínyi Kadétok Hagyományőrző Egyesület (Murakeresztúr), Muramenti Horvátok Egyesülete (Tótszentmárton), Káj-Horvát Nyelvű Imakönyv Kiadása Alapítvány és a Zrínyi Katarina Horvát Általános és Alapfokú Művészeti Iskoláért Alapítvány (Tótszerdahely) (Bali L. – Hegedűsné Baranyai N. 2018).

7. A vizsgálat adatbázisa és a módszertani leírás

A vizsgálati cél megvalósítása, a Mura menti horvátság etnokulturális helyzetének recens feltárása kérdőíves felméréssel történt. A legfőbb célunk az volt, hogy a kutatás során általános képet kapjunk a térségben élő horvát nemzetiségű lakosság etnokulturális helyzetéről.

Rétegzett, rétegenként független mintavételre került sor, személyes lekérdezéssel. Az arányos rétegzés eredményeként az egyes demográfiai csoportokra vonatkozóan külön-külön is születtek eredmények, valamint a reprezentativitás is biztosítva volt a demográfiai jellemzők mentén. A kérdőív zömében zárt kérdéseket tartalmazott, egyes esetekben vegyes kérdésekre is sor került.

A kérdőívet 129 fő töltötte ki. A megkérdezettek lakóhely szerinti megoszlása a következők szerint alakult: Murakeresztúr 14,7, Semjénháza 14,7, Tótszentmárton 14,7, Petrivente 11,6, Fityeház 11,6, Tótszerdahely 10,9, Nagykanizsa 10,9, Molnári 7, Letenye 2,3, Szepetnek 1,6%. A kérdőívek számát, a terepi tapasztalatok és a helyismeretünk alapján a települések közti lakosmegoszláshoz igazítottuk.

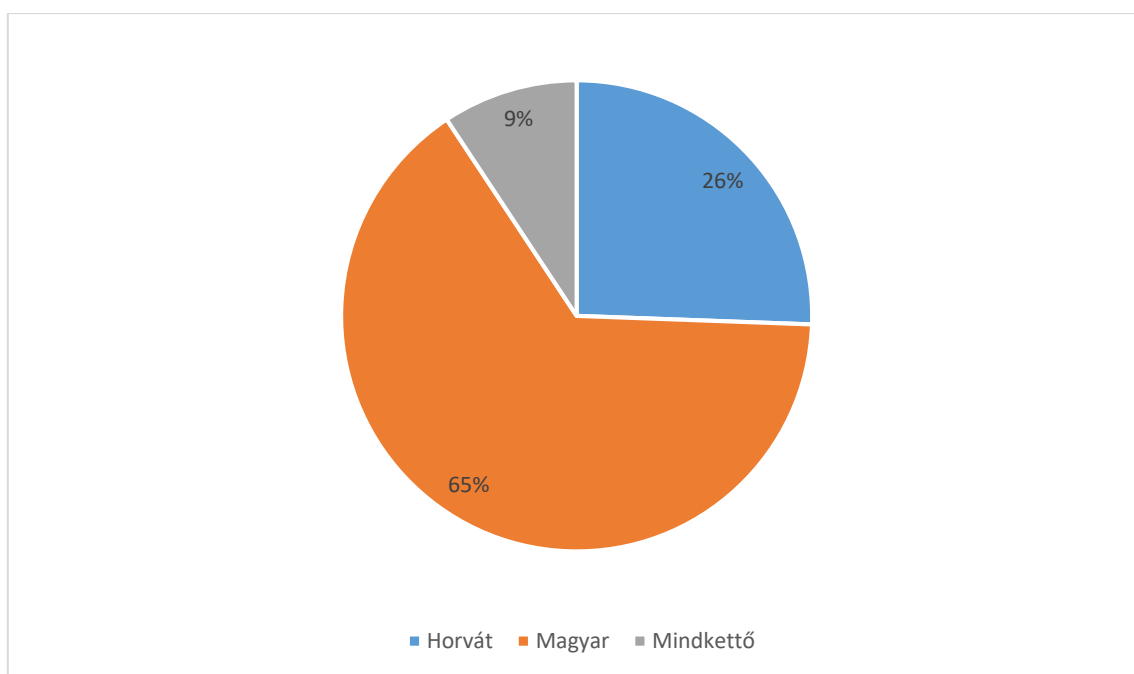
A válaszadók demográfiai jellemzői az alábbiak szerint alakult. Nemek szerinti megoszlásuk: 42,6%-uk férfi, 57,4% nő. Családi állapot szerint: férjzett/nős 62,8, élettársi kapcsolatban élő 7,8, egyedülálló 16,3, elvált 3,9 és özvegy 9,3% volt. Életkorukat tekintve az alábbi megoszlást mutatták 18–25 év közötti 4,7%, 26–35 év közötti 17,8, 36–45 év közötti 17,8, 46–55 év közötti 20,9, 56–65 év közötti 21,7, 65 év feletti 17,1%. Iskolai végzettségüket tekintve alapfokú végzettséggel 24%-uk, középfokú végzettséggel 47,3%-uk felsőfokú végzettséggel pedig 28,7%-uk rendelkezett.

A megkérdezettek több mint kétharmada születésétől fogva él a jelenlegi lakhelyén, de azok aránya is több mint 10%, akik 31–40 éve élnek ott. Kerecsényi (1983) említi, hogy gyakori a szomszéd falvakból való házasodás, ezzel is magyarázható, hogy sokan élnek születésüktől fogva a vizsgált térségben.

8. Kérdőíves felmérés eredménye

Az alábbiakban a kérdőíves felmérés eredményei kerülnek ismertetésre. Arra a kérdésre, hogy „Tudnak-e horvátul működő, illetve horvát nyelvet ápoló művelődési, kulturális egyesületről (tánc-csoport, dalárda-kórus, egyesület, civil szervezet) a településen?” a megkérdezettek közel 90%-a pozitív választ adott, sőt 62%-uk rendszeresen tartja is a kapcsolatot az egyesületekkel.

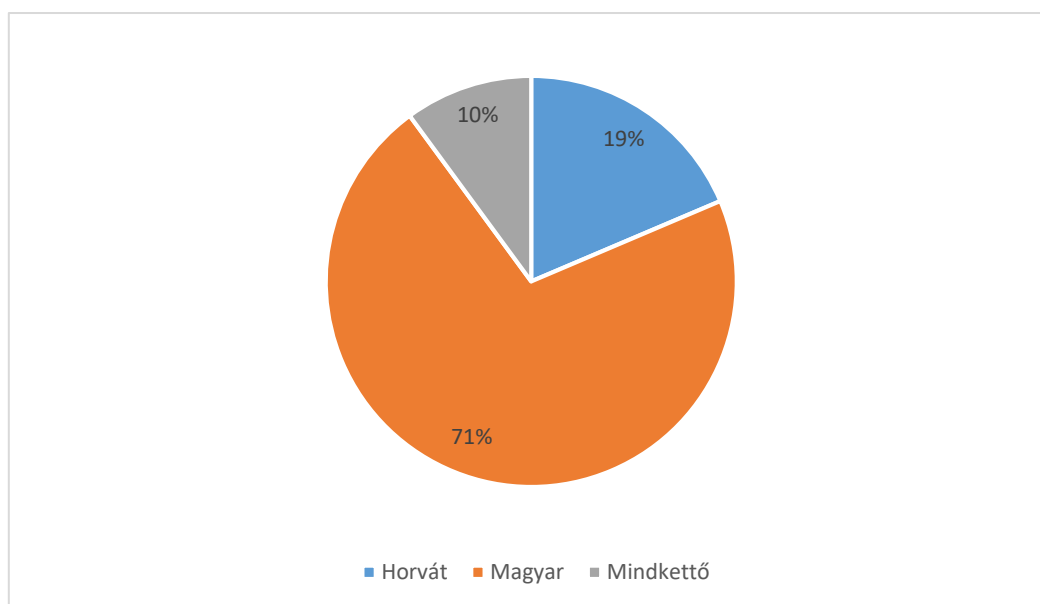
A válaszadók közel 80%-a beszél horvátul, azonban arra a kérdésre, hogy rendszeresen melyik nyelvet használják, a megkérdezetteknek csak 26%-a nyilatkozott úgy, hogy a horvátot, 9%-a mindkettőt, 65%-a pedig a magyar nyelvet (4. ábra). Erre jelentős befolyást gyakorol, hogy csak az általános iskola befejezéséig tanulnak horvátul, a két tannyelvű középiskolában továbbtanulók száma elenyésző. A közeli Nagykanizsán korlátozott a nyelv „iskolai körülmények” közötti ápolása.



4. ábra: A megkérdezettek megoszlása az általuk rendszeresen használt nyelv szerint

Forrás: saját szerkesztés.

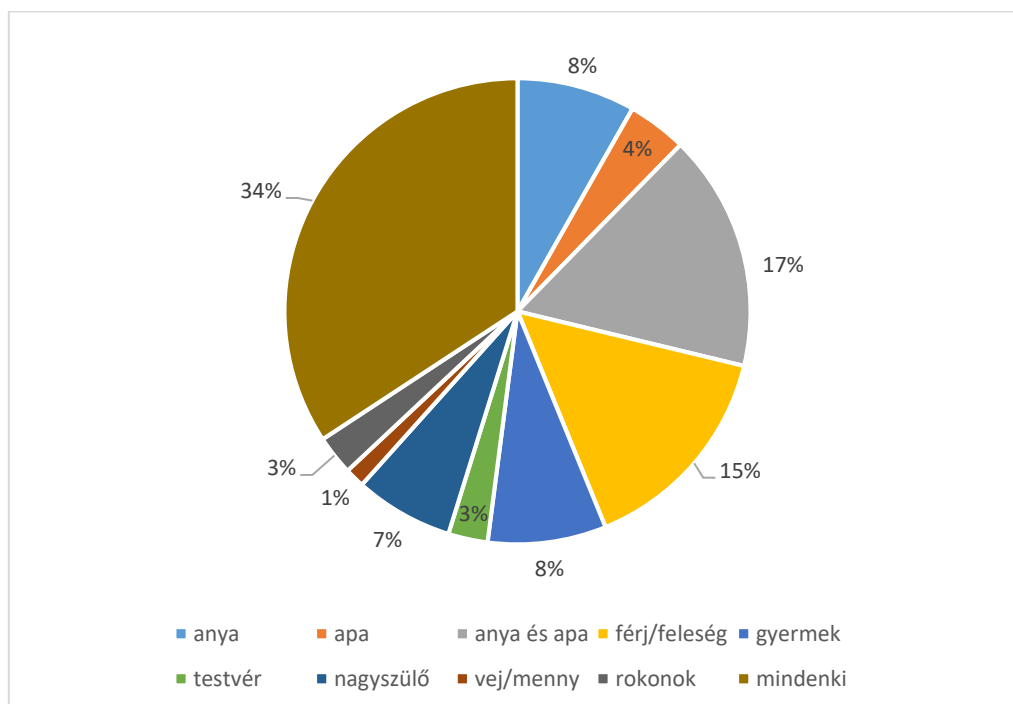
Családtagokkal, barátokkal zömében (71%) magyarul beszélnek a megkérdezettek, 19%-uk horvátul, és csak 10% mindkét nyelven (5. ábra).



5. ábra: A megkérdezetteknek a családdal történő érintkezés során használt nyelv szerinti megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

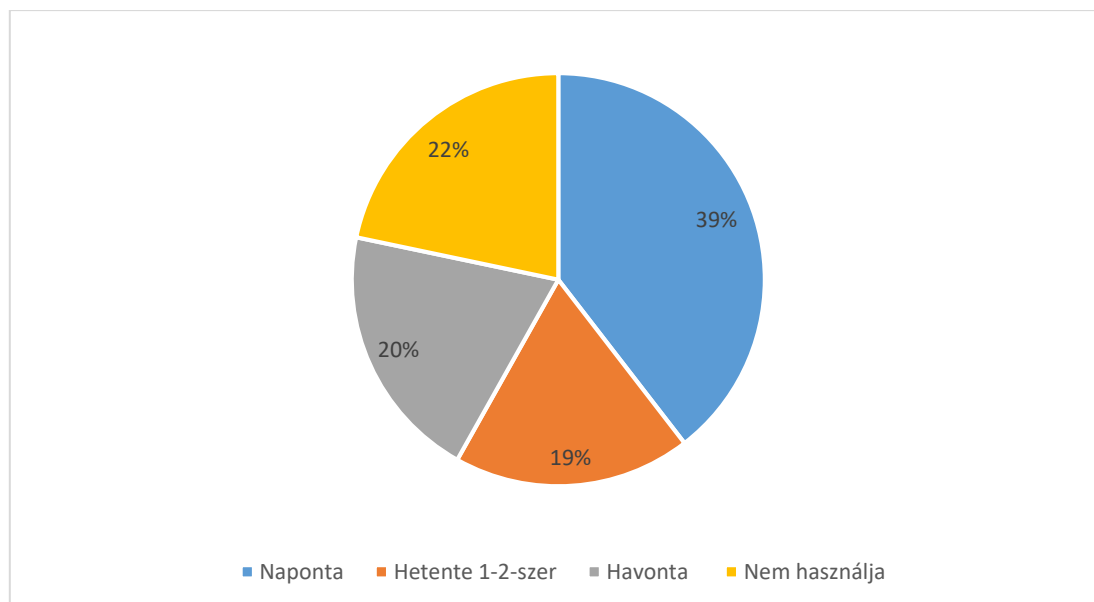
A 6. ábrán látható, hogy azok közül, akik a családban rendszeresen beszélnek horvátul, 34%-kal részesednek azok, akik mindegyik családtaggal ezt a nyelvet (is) használják. Továbbá jelentős számban vannak olyanok, akik a házastársukkal (15%), illetve szüleikkel (17%, anya 8%, apa 4%) horvátul kommunikálnak. A nemzetiségi nyelv használata elsődlegesen a családra koncentrálódik.



6. ábra: Családtagok, akikkel a megkérdezettek horvátul beszélnek

Forrás: saját szerkesztés.

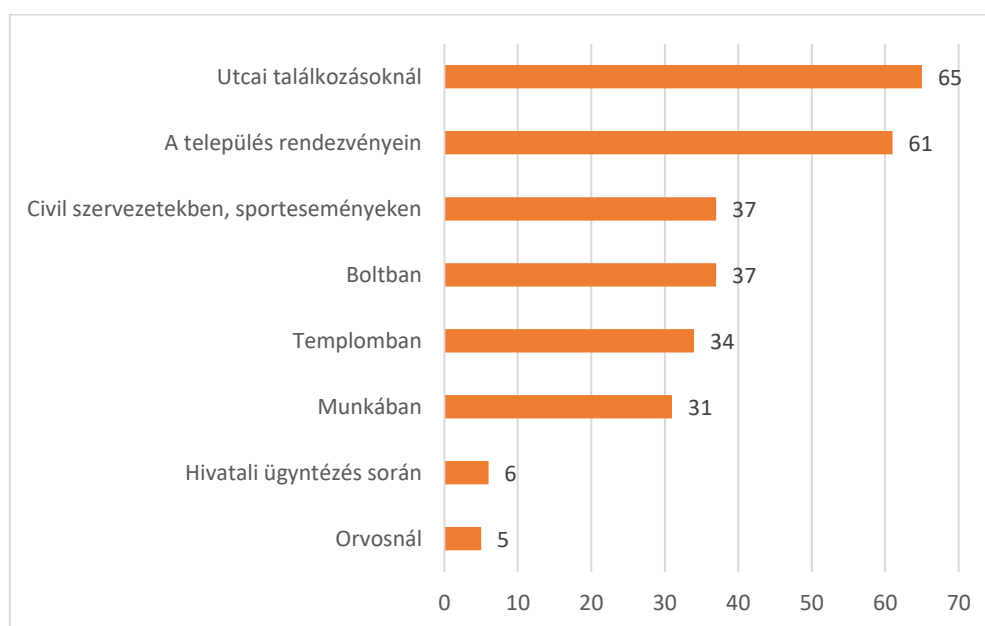
A horvát nyelvet a válaszadók 39%-a napi szinten, 19%-a hetente néhányszor, 20%-a havonta, 22%-a pedig egyáltalán nem használja (7. ábra). A munkavégzés, a hivatali ügyek intézése legtöbbször a környező nagyobb településeken, Letenyén, Nagykanizsán, vagy más helyen, magyar nyelvi környezetben történik, így csak otthon adódik mód a horvát nyelv használatára.



7. ábra: A horvát nyelvhasználat gyakorisága a megkérdezettek %-ban

Forrás: saját szerkesztés.

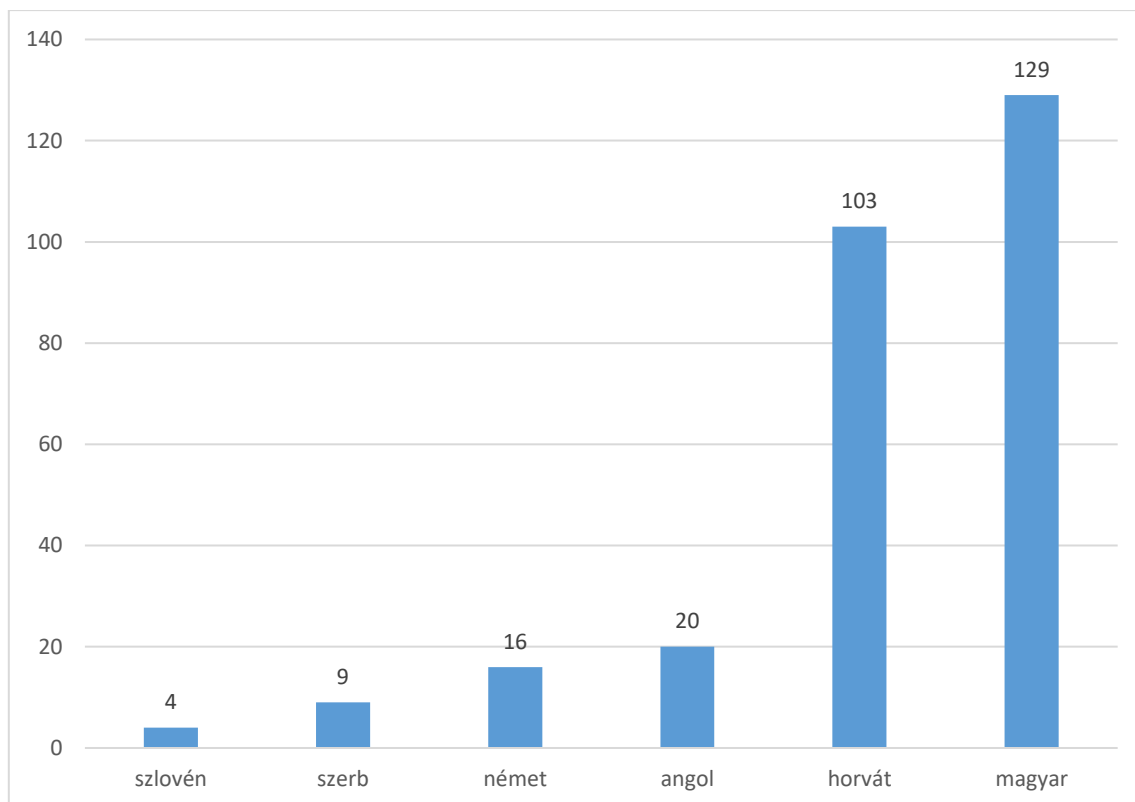
A 8. ábrán látható, hogy a hétköznapi élet során a horvát nyelv használata leginkább az utcán, ismerősökkel való találkozás során, valamint a település rendezvényein jelentős. A nemzetiségi nyelv használata erősen kötődik az adott személy lakhelyéhez, társasági köréhez.



8. ábra: A hétköznapi életben a horvát nyelv használatának helyszínei (%)

Forrás: saját szerkesztés.

A megkérdezettek közül 103-an beszélnek horvátul, 20-an angolul, 16-an németül, 9-en szerbül és 4-en szlovénul, összességében 74,9%-uk beszéli valamilyen mértékben a horvátot (9. ábra). A horvát nyelv közel 75%-os, legalább alapfokú ismerete, az óvodai és az általános iskolai oktatás sikerének köszönhető. Az esetek többségében szívesen veszik igénybe a helyi alapfokú oktatást.⁸

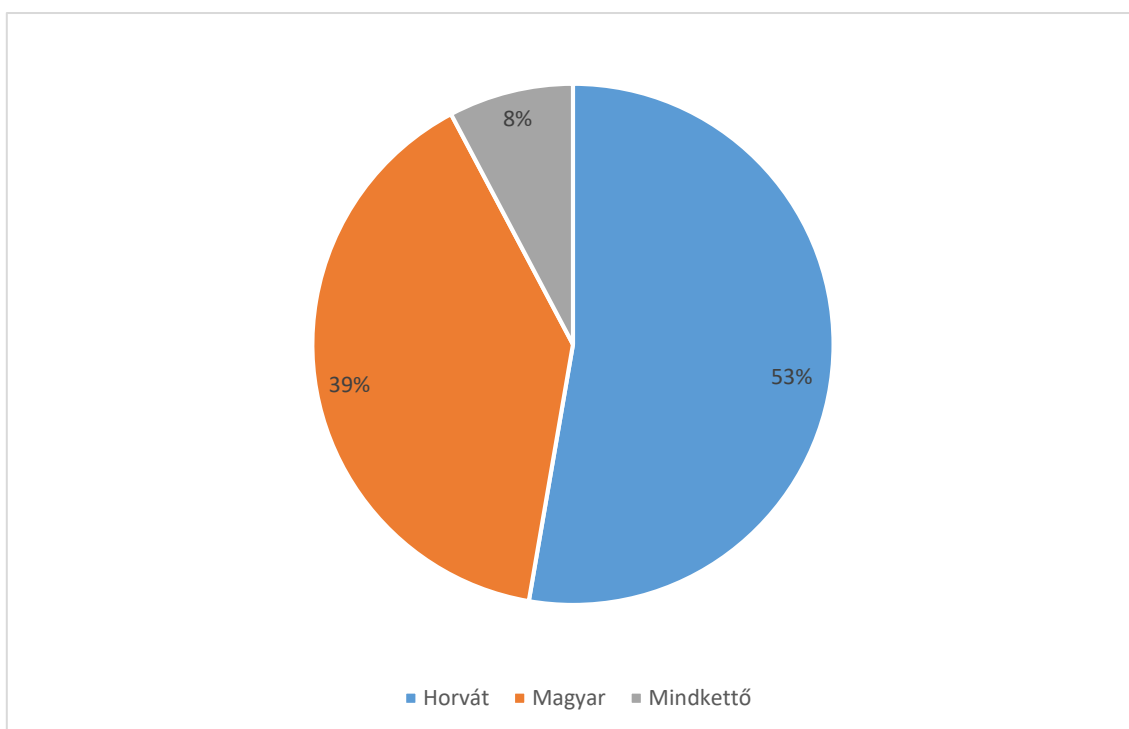


9. ábra: A megkérdezettek által beszélt nyelvek (fő)

Forrás: saját szerkesztés

Arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát, 53% felelt úgy, hogy horvátnak, 39% magyarnak és 8% mindkettőnek (10. ábra). Az 58%-os arány a 8%-ossal együtt értékelve kedvezőnek tekintendő az önazonosságtudat jövőbeli kilátásait illetően.

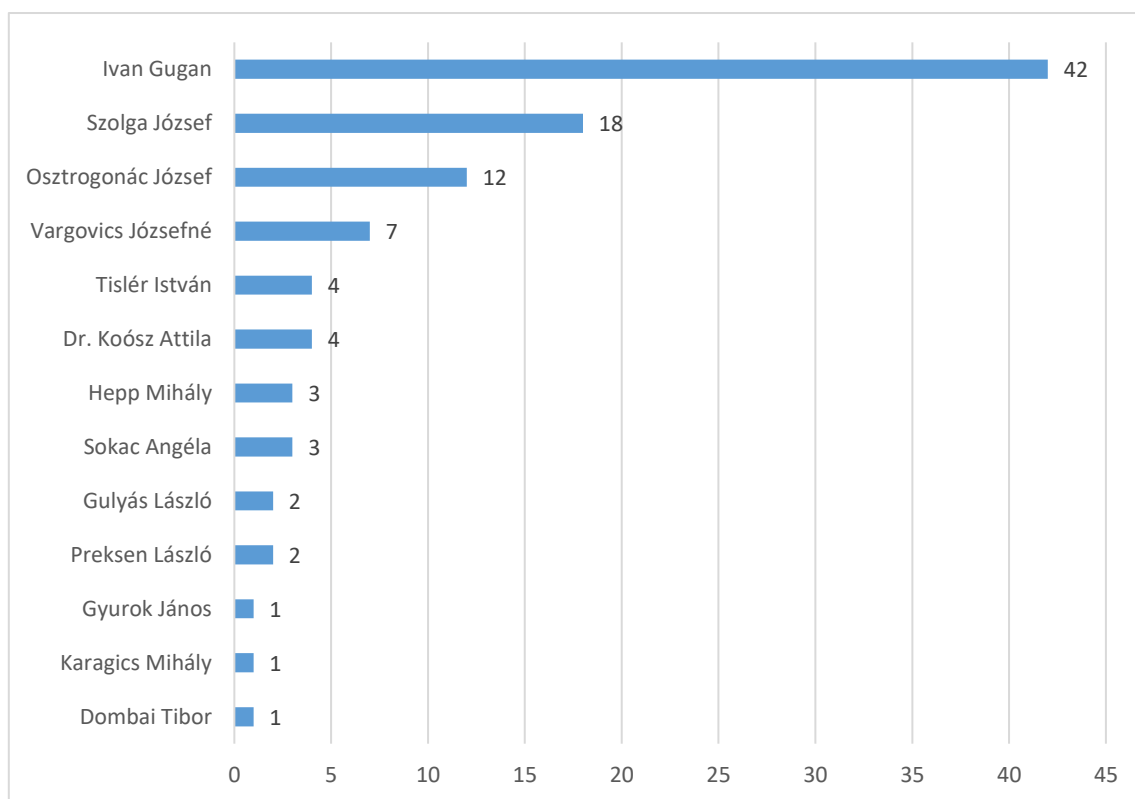
⁸ A szerzők terepi tapasztalatai ezt mutatják.



10. ábra: A megkérdezettek válaszainak aránya a saját nemzetiségi hovatartozásuk tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

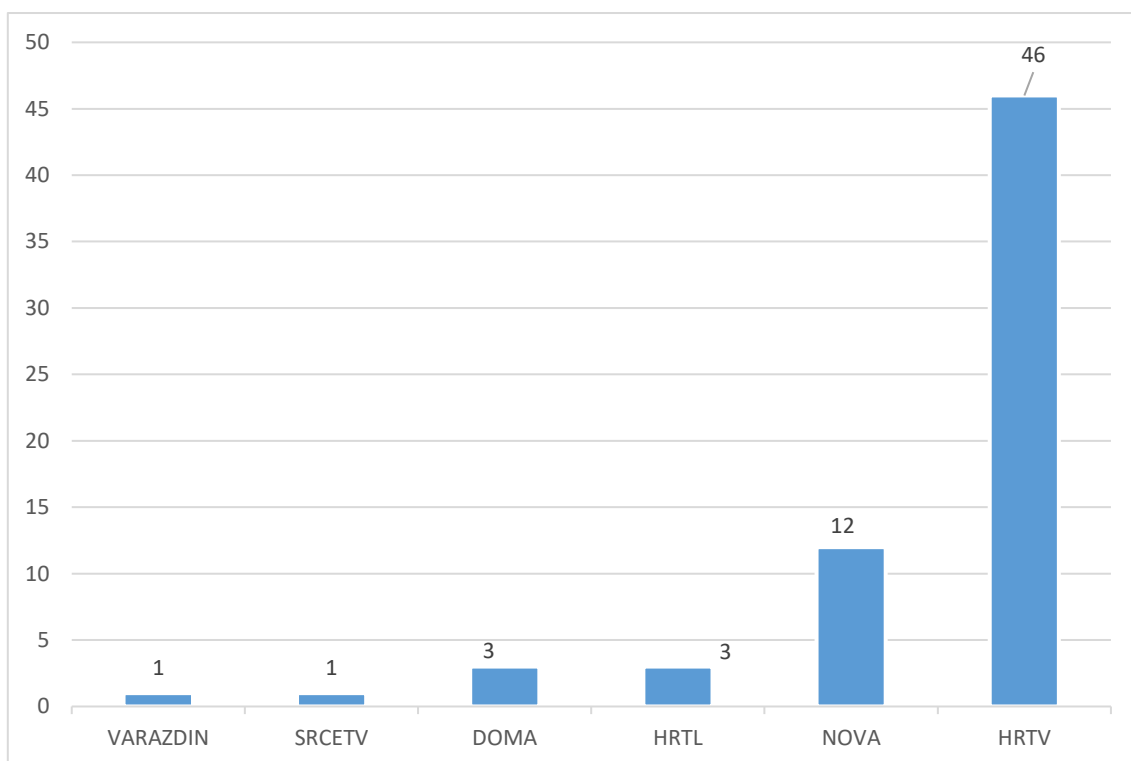
A megkérdezettek 59,8%-a szavazott a legutóbbi önkormányzati választáson nemzetiségi listára, és 35,7%-uk nyilatkozott úgy, hogy ismeri a magyarországi horvátok vezető politikusait, a legtöbben (42 fő) Ivan Gugant ismerik (11. ábra). A Hrvatska Kronika riportereként hetente láthatták a TV-ben, ez jelentős mértékben közrejátszott az ismertségében. Vargovics Józsefnének a korlátozott ismertsége viszont meglepő figyelembe véve azt, hogy a kérdőív lekérdezésének idején a Zala Vármegyei Horvát Nemzetiségi Önkormányzata elnöke volt.



11. ábra: A megkérdezettek által ismert politikusok (válaszok száma)

Forrás: saját szerkesztés.

A válaszadók 20,9%-ának vannak Horvátországban rokonaik, zömében unokatestvérük él ott. A megkérdezetteknek közel fele (48,8%) néz horvát nyelvű televíziót, közülük 19% naponta, 58,7% hetente, 12,7% havonta, 9,5% ritkán; főként a HRTV-t nézik (12. ábra). Utóbbi még hagyományos antennával is fogható, így a napi gyakoriság alacsonynak tekintendő.

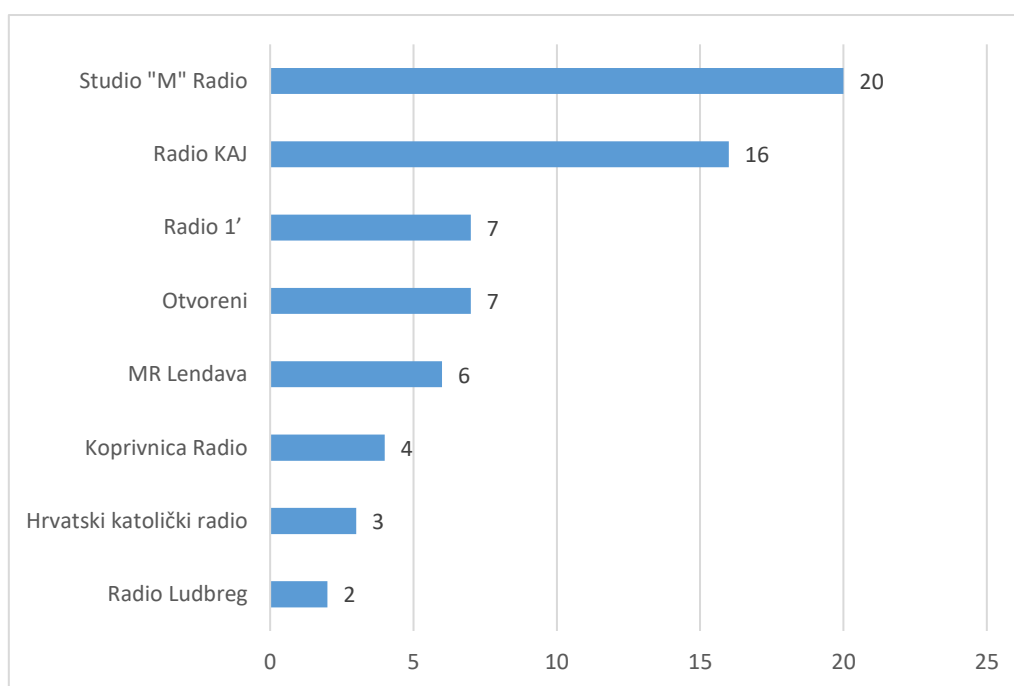


12. ábra: A horvát nyelvű televízióadásokat nézők száma

Forrás: saját szerkesztés.

A válaszadók közel kétharmada (65,9%) olvas horvát nyelvű újságot (Hrvatski Glasnik), közülük 2,4% naponta, 38,8% hetente, 11,8% havonta, 47,1% ritkán. A Glasnik a hazai horvátság hetilapja. A szerzők megjegyzik, hogy horvátországi napilapot nem olvasnak a Mura mentiek. A letenyei határátkelőhöz legközelebbi (5 km) településen, Goričánban megvásárolhatók lennének.

A megkérdezettek 65,9%-a hallgat horvát nyelvű rádióadásokat, 43,5%-uk napi, 17,6%-uk heti, 7,1%-uk havi szinten, míg 31,8%-uk ennél is ritkábban. A 13. ábrán látható, hogy a Studio „M” és a Radio Kaj a legnépszerűbbek.



13. ábra: A horvát nyelvű rádiókat hallgatók száma

Forrás: saját szerkesztés.

Horvát nyelvű weboldalakat a válaszadók közel fele (47,3%) böngész, de közülük is csak 24,6% teszi ezt meg naponta, 18% hetente, 8,2% havonta és 49,2% még ritkábban. A webfelületeket napjainkban szinte minden társadalmi réteg használja, korosztálytól függetlenül. Így a kérdőív eredményei eléggé lesújtóak, annak tudatában, hogy az internet segítségével lehetne a legkönnyebben az irodalmi nyelvhez hozzáférni, azt gyakorolni.

9. Összefoglalás

A Mura menti horvátok néhány ezer fős csoportja viszonylag zárt közösséget alkot a Mura mentén, Horvátország szomszédságában, Dél-Zalában. Nemzeti önazonosságtudatukat meghatározta a határ menti perifériális helyzetük. Az államszocialista időszakban az 1960-as évekre normalizálódtak a jugoszláv-magyar kapcsolatok, ennek ellenére a magyar településhálózat-fejlesztési politika kevés figyelmet és energiát szentelt a Mura menti térség településeinek fejlesztésére. A szűken vett 15 km-es horvát-magyar államhatár menti sávban az államszocialista időszakban utoljára Letenye kapta meg 1989-ben a városi jogállást. A térség települései Nagykanizsa felé gravitálnak, ennek köszönhető a relatíve nagyszámú, aktív városi közösség létrejötte is. Az M7-es autópálya megépülése és a 7-es főút közelsége ellenére is helyzetük perifériális. Kanizsa főúton való elérési ideje településspecifikusan 20–40 perc között mozog. Napjainkban a nemzetiségi lét megéléséhez szükséges oktatási (nyelvtanulás) és kulturális infrastruktúra rendelkezésre áll. Valamennyi érintett településen működik nemzetiségi önkormányzat. A felmérés alapján a megkérdezettek 53%-a vallotta magát horvátnak, azonban csak 26%-uk használja napi rendszerességgel a nyelvet, ők is elsősorban

(34%) a családtagjaikkal való érintkezésben. Összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek majdnem 100%-a ismeri valamilyen szinten a nyelvet, ennek is köszönhető, hogy több mint a 60%-uk hallgat horvát nyelvű rádiót és közel 50%-uk böngész horvát weboldalakat. Árnyalja az eredményeket, hogy átlagban napi szinten csak minden harmadik megkérdezett olvas vagy hallgat valamilyen horvát nyelvű sajtót. Viszonylag kevesen élnek az irodalmi nyelv ápolásának lehetőségével. Politikai aktivitásuk a magyarországi átlaghoz közelít, 58%-uk vett részt a legutóbbi nemzeti önkormányzati választásokon. Pozitívnak értékelhető, hogy a válaszadók jelentős része a helyi hagyományőrző és kulturális civil szervezetekkel aktív kapcsolatokat ápol, tevékenységükben részt vesz, azt figyelemmel kíséri. 2023. január 1-től a szomszédos anyaország a schengeni övezet tagja lett, amely tovább segítheti a horvát-horvát kapcsolatok erősödését, kultúrájuk ápolását, nyelvük, identitásuk megőrzését.

Irodalomjegyzék

- BALI LÓRÁNT (2022): Nemzetiségi önkormányzatiság néhány recens aspektusa, különös tekintettel a hazai horvát, szerb és szlovén nemzetiségekre. In: HORECZKI R. szerk. *A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia*. KRTK RKI, Pécs, pp. 62–68.
- BALI LÓRÁNT (2021): Horvátok a Mura mentén. *Földgömb* 39 (448), pp. 24–27.
- BALI LÓRÁNT – HEGEDŰSNÉ BARANYAI NÓRA (2018): A nemzetiségi lét néhány társadalmi aspektusa napjainkban a Mura menti horvátok életében. *Köztes Európa: Társadalomtudományi Folyóirat* 10 (2), pp. 67–75.
- BÉLI JÓZSEF (1972): Murakeresztúr a feudalizmus válsága idején. In: H. KERECSENYI EDIT szerk. *A Nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyve 1919–1969*. Thúry György Múzeum, Nagykanizsa, pp. 321–338.
- BÉLI JÓZSEF (1974): A gazdasági viszonyok és a lakosság szerkezetének változása Murakeresztúron 1945–1972 között. *Zalai Tükör: Társadalomtudományi tanulmányok* 1974 (2), pp. 43–78.
- KANIZSAI MÁRIA (2007): Mura menti horvátok. In: KUPA L. szerk. *Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában*. B&S Stúdió, Pécs, pp. 136–146.
- KANIZSAI MÁRIA (2017): *Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévvizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig*. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 141 p.
- KERECSENYI EDIT (1983): *A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája*. Zalai Gyűjtemény 20. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 369 p.
- KITANICS MÁTÉ (2006): A Magyarországra irányuló horvát migráció a 15–18. században. In: PAP NORBERT szerk. *A Balatontól az Adriáig*. Lomart Kiadó, Pécs, pp. 59–73.
- RÁCZ ERIKA szerk. (1999): *A Mura menti horvátok a századok vonzásában*. Zrínyi Miklós Általános Iskola, Murakeresztúr, 97 p.
- SOKCSEVITS DÉNES (2011): *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus, Budapest, 846 p.
- VIDMAROVIĆ, Đ. (2010): Zvonimir Barlić i hrvati u susjednim zemljama s posebnim osvrtom na pomurske hrvate u Mađarskoj. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 43 (1–2), pp. 61–70.

Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között

Szabó Szilárd¹

Abstract

The Treaty of Berlin (1878) and the Austro-Hungarian-Turkish Convention of April 21, 1879 did not affect the sovereignty of Bosnia and Herzegovina, as its provinces nominally remained under the sovereignty of the Ottoman Empire, but they were ceded to Austria-Hungary. Bosnia and Herzegovina – as a foreign territory – fell under Austro-Hungarian administration, but, as such, that could not be considered as a legal occupation, according to the international laws. The right expression for this would rather be transference in public administration. The annexation of the occupied zone formally occurred after April 19, 1909, establishing the Austrian and Hungarian joint control over Bosnia and Herzegovina, legalized by the international laws.

Key words: Austro-Hungarian Monarchy, Bosnia-Herzegovina, Treaty of Berlin, occupation of Bosnia-Herzegovina, annexation of Bosnia-Herzegovina

1. Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogállása az 1878. évi Berlini Szerződés alapján

Az 1878. július 13-án elfogadott Berlini Szerződés 25. pontjának Bosznia-Hercegovinára vonatkozó része így szól: „*Les Provinces de Bosnie et d’Herzégovine seront occupées et administrées par l’Autriche-Hongrie.*” A Berlini Szerződést becikkelyező 1879. évi VIII. törvény szerint „*Bosznia és Herzegovina tartományokat Ausztria-Magyarország fogja megszállani és kormányozni.*” A 25. szakasz előírta, hogy Ausztria és Magyarország, valamint az Oszmán Birodalom a végrehajtás részleteiről külön szerződésben állapodjanak meg. A felek 1879. április 21-én meg is kötötték a Konstantinápolyi Szerződést, aminek bevezetője kifejezetten azt tartalmazta, hogy az okkupáció a szultán Bosznia-Hercegovinára vonatkozó szuverén jogait nem érinti: „*le fait de l’occupation de la Bosnie et de l’Herzégovine ne portant pas atteinte aux droits de Souveraineté de Sa Majesté Imperiale le Sultan sur ces provinces*” (Bernatzik, E. 1911).

Ezen rendelkezések értelmezése a korabeli szakirodalomban vitatott volt. Az egyik álláspont szerint a 25. szakasz burkolt területátengedést jelentett. A tartományok igazgatása e felfogás alapján azonos a Bosznia-Hercegovina feletti uralommal. Egy terület feletti uralom leglényegesebb eleme mindig az igazgatási tevékenység. Ausztria és Magyarország a Berlini Szerződés és az 1879. évi konvenció révén Bosznia-Hercegovina felett korlátlan igazgatási jogot kapott. A tartományok

¹ Adjunktus, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Politikatudományi Tanszék. E-mail: szabo.szilard@arts.unideb.hu.

megszállása után *Ausztria császára* az, aki az igazságszolgáltatás, a rendőri, a pénzügyi, a katonai, az egyházi és a külügyi felségjogot gyakorolta, vagyis gyakorlatilag abszolút hatalommal rendelkezett. A hivatalnokok neki esküdtek hűséget, az 1880. október 22-i közös minisztertanácsi rendelet értelmében ő gyakorolta az idegen rendjelek adományozásához és viseléséhez való beleegyezés jogát is. A tartományok területén működő konzuli tisztviselők is a császártól kapták az exequaturt (Lingg, E. 1890).

Az európai hatalmak azzal is elismerték a Monarchia Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitását, hogy szerződésekben mondtak le a tartományokban őket addig megillető konzuli bírászkodásra vonatkozó jogaikról. Egy 1880. március 5-i közös minisztertanácsi rendelkezés megszüntette Bosznia-Hercegovina területén az osztrák-magyar konzulátusokat is. Fontos érv volt, hogy sem a Berlini Szerződés, sem az 1879. évi konvenció nem tartalmazott a közigazgatás gyakorlására vonatkozó időbeli korlátozást. Bár a konvenció bevezető része említi a szultán szuverén jogainak fennmaradását, azonban a bevezető rész csak a szerződéskötés indítékára vonatkozó fejtegetéseket tartalmaz és a konvenció 10 cikkelye közül egy sem szól a szultán jogairól (Lingg, E. 1890).

Másrészt a konvenció csak a szultánnak, mint vallási vezetőnek a szuverenitásáról szól. Hiszen a szultán nevének említése az istentiszteleteken és a török zászló felvonása a kulturális és vallási jogok körébe tartozik. A római katolikusok is említik a miséken a pápa nevét, és templomikon ki lehet tűzni a pápa lobogóját, ez mégsem jelenti azt, hogy azokon a területeken a pápa szuverenitása érvényesül.

A burkolt bekebelezés mellett szól az 1881. november 4-i rendelkezés, amely Bosznia-Hercegovina hadköteles lakosságát Ausztria és Magyarország területének védelmére kötelezte. Ez a rendelet tulajdonképpen az 1881. október 24-i ideiglenes bosnyák véderőtörvényt léptette hatályba. A november 4-i rendelet szerint a haza minden védköteles fiának kötelessége, hogy a fegyveres erők kötelékébe lépjen és vallási különbség nélkül fegyveresen is védelmeznie kell a hazát. Nyilvánvaló, hogy hazán nem Bosznia-Hercegovinát és nem az Oszmán Birodalmat értették. Az október 24-i ideiglenes véderőtörvény 1. §-a szerint Bosznia-Hercegovina minden védköteles, katonai szolgálatra alkalmas tartományi illetőségű lakosa köteles a tartomány és a Monarchia védelméhez személyesen hozzájárulni, mivel a Monarchia is védelmet és biztonságot nyújt a tartomány számára. A tartományi lakosokból kiképzett haderő használatának joga az osztrák császárt illette, neki esküdtek hűséget. Adott esetben akár a szultán ellen is kötelesek voltak harcolni (Lingg, E. 1890).

Szintén egy fontos érv a török szuverenitás fennmaradása ellen, hogy az uralkodó legfelsőbb elhatározása alapján 1879. június 26-án büntető törvénykönyvet bocsátottak ki Bosznia-Hercegovina számára. A korban általánosan elfogadott nézet alapján egyrészt az állampolgárok büntetőjogi felelősségre vonásának joga az állami szuverenitáshoz tartozik, másrészt egy állam sem gyakorolhatja a büntetőhatalmat egy idegen állam területén. Az osztrák-magyar szuverenitás mellett hozzák fel az osztrák 1879. december 20-i RGBl. 136. számú és a magyar 1879. évi LII. törvényt (Netjogtár, é.n.), amelyek Bosznia-Hercegovinát az osztrák-magyar közös vám- és kereskedelmi területhez kapcsolták. A törvények értelmében a Monarchia által harmadik állammal kötött vagy kötendő vám- és kereskedelmi szerződések Bosznia-Hercegovina számára is érvényesek. Márpedig nemzetközi szerződést csak a szuverén állam köthet és nemzetközi szerződés területi hatálya idegen állam területére nem terjedhetett ki (Classen, L. 2004).

Az *ellentétes álláspont szerint* a nyelvtani értelmezés alapján nem lehet szó területátengedésről, mert a Berlieni Szerződésben ilyen esetekben más szavakat használtak. Az Ausztriára és Magyarországra vonatkozó „*occupées*” szó olyan birtokbavételt jelent, amely Bosznia-Hercegovina feletti tényleges uralmat, akadálytalan hatalomgyakorlást jelent. A második érv, hogy a Berlieni Kongresszus egész lefolyása azt a célt szolgálta, hogy elhárítsák a háborús veszélyt és megóvják az osztrák-magyar érdekeket. A július 11-i ülésnapon a török küldöttség azt kérte, hogy a megszállás részleteiről a Monarchia kössön velük szerződést. A török küldöttség aznap megkereste *Heinrich Freiherr von Haymerlé*t, a Monarchia küldöttsége egyik tagját, és kijelentették, hogy addig nem írják alá a kongresszus záróokmányát, amíg a Monarchia titkos, írásos kötelezettséget nem vállal, hogy Bosznia-Hercegovina megszállása csak ideiglenes lesz és a szultán jogai érintetlenek maradnak. Július 13-án gróf Andrássy Gyula közös külügyminiszter előtt is megismételték kívánságukat. Andrássy egy titkos nyilatkozatban hozzájárult a törökök kéréséhez (Bauer, E. 1971).

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Berlieni Szerződés nem kívánta érinteni és nem is érintette az 1856. évi Párizsi Szerződés 7. cikkelyét, amely kimondta az Oszmán Birodalom területi integritásának és függetlenségének fenntartását. A nyugalom biztosítása olyan eszközöket igényelt, amelyek ezt a rendelkezést figyelembe veszik. A Kongresszus jegyzőkönyvei alapján szintén arra a következtetésre jutunk, hogy a részes felek egyező akarata csak a tartományok megszállására és igazgatására, de semmiképpen sem burkolt területátengedésre terjedt ki. A Monarchia így egyáltalán nem nyert korlátlan és visszavonhatatlan jogot Bosznia-Hercegovina igazgatására, mivel ez a jog célhoz kötött volt (Szabó Sz. 2011).

A megszállás és igazgatás célja a stabil, tartós viszonyok visszaállítása volt. Hogy ez mikor valósul meg, azt előre nem lehetett tudni, így időbeli megkötés értelmetlen lett volna. A Monarchia egy olyan visszavonható megbízást kapott a Berlieni Szerződést aláíró hatalmaktól, amelyben azok engedélyt adtak a Monarchia számára a tartományok megszállására és igazgatására. A megbízás alapján a Monarchia köteles volt a megszállt tartományokban rendezett viszonyokat kialakítani és fenntartani, amíg Bosznia-Hercegovina további sorsáról intézkedés nem történik (Classen, L. 2004).

A török szuverenitás mellett szól magának az 1879. évi osztrák-magyar-török konvenciónak a megkötése is. Hiszen ha a Monarchia Bosznia-Hercegovina felett már a Berlieni Szerződés révén megszerezte volna a szuverenitást, akkor miért kötött szerződést 1879-ben Törökországgal a tartományok igazgatásának részleteiről? Ha Törökország már a Berlieni Szerződésben hozzájárult volna Bosznia-Hercegovina átengedéséhez, akkor milyen jogon avatkozik be Bosznia-Hercegovina igazgatásának ügyébe? Az 1879. évi konvenció rendelkezései egyértelműen bizonyítják a török szuverenitás fennmaradását (Szabó Sz. 2011). A konvenció rendelkezései világosan a szultánnak, mint az Oszmán Birodalom világi vezetőjének, a török területek urának a jogait ismerték el. A szultán vallási vezető szerepe ugyanis nem szultáni minőségéből, hanem kalifa státusából fakadt. A vörös félholdas lobogó használatának lehetősége szintén a szultán világi hatalmát jelképezi, mivel az iszlám színe zöld. A vörös félholdas lobogó az Oszmán Birodalom lobogója volt (Wurmbrand, N. 1915).

A török fizetőeszközök használatának fenntartása szintén az oszmán szuverenitás fennmaradására utal. A tartományok megszállása után kibocsátott jogszabályok önmagukban nem voltak

képesek a szuverenitás megszerzésére, még akkor sem, ha tartalmuk sok esetben ellenkezett a Berliini Szerződés 25. cikkelyével és az 1879. évi konvencióval, és semmibe vették az Oszmán Birodalom Bosznia-Hercegovinára vonatkozó szuverenitását. Ezek a jogszabályok tehát nem a Bosznia-Hercegovina feletti osztrák-magyar szuverenitás, hanem a Bosznia-Hercegovina felett továbbra is fennálló török szuverenitás megsértésének a bizonyítékai (Schneller, H. 1892).

Ha a Monarchia 1878-ban valóban megszerezte volna a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitást, akkor – a szuverenitás korlátlanságának és korlátozhatatlanságának elvéből kiindulva – minden más hatalmat kizárva rendelkezhetett volna Bosznia-Hercegovinával. A Monarchia azonban a Berliini Szerződésben nem nyert korlátlan jogokat Bosznia-Hercegovina felett, mert tartalmilag és időben is kötve volt a Berliini Szerződés általános céljához, vagyis az általános európai béke és biztonság megőrzéséhez, ezen belül a balkáni stabilitás fenntartásához. Ezen keretek között gyakorolhatta jogait Bosznia-Hercegovinában. Nem rendelkezett tehát azzal a korlátlanossággal, ami a szuverenitásra jellemző (Szabó Sz. 2011).

A korabeli nemzetközi jogi gyakorlat alapján megállapítható, hogy a területi felségjog gyakorlásának ténylegessége nem volt feltétele a szuverenitás fennállásának, ezért pusztán a terület feletti folyamatos, hosszan tartó hatalomgyakorlás nem volt elegendő a szuverenitás megszerzéséhez. Szintén ellentmond a burkolt annexió elméletének, hogy a következő években, évtizedekben újra és újra felmerült Bosznia-Hercegovina bekebelezésének kérdése. Logikusnak tűnik, hogy ha a Berliini Szerződés 25. pontja annexiót, a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitás megszerzését jelentette, akkor ilyen tervek, szándékok a későbbiekben már nem merülhettek volna fel. Azonban pontosan ellenkezőleg alakultak az események. Az orosz cár, a német császár, valamint az osztrák császár és magyar király között 1881. június 18-án létrejött megállapodás kiegészítő jegyzőkönyve tartalmazott is egy olyan részt, ami lehetővé tette a Monarchia számára, hogy egy neki kedvező időpontban bekebelezhesse Bosznia-Hercegovinát. Miért került volna bele a szerződésbe egy ilyen pont, ha a Monarchia már 1878-ban bekebelezte volna a megszállt tartományokat?

Álláspontom ezért az, hogy a Berliini Szerződés 25. cikkelye alapján a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitás továbbra is az Oszmán Birodalmat illette, míg a szuverenitásból fakadó jogokat Ausztria és Magyarország gyakorolta (Szabó Sz. 2011). Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar igazgatás alatt álló török terület volt. Egy idegen terület megszállása és kormányzása a korabeli nemzetközi jog szerint nem volt elég a terület feletti szuverenitás megszerzéséhez. Egy idegen terület kormányzása nem azonos a terület feletti szuverenitás megszerzésével. A Berliini Szerződés és a konvenció biztosította a jogot a Monarchia számára az államhatalom teljes gyakorlásához, de nem magához az államhatalomhoz. Törökország részére pedig biztosították a szuverenitást anélkül, hogy annak működtetésébe az osztrák-magyar megszállás alatt beleszólhatott volna (Jellinek, G. 1905).

Nézetem szerint téves az a felfogás, hogy a Monarchia a Berliini Szerződés révén tartalmi és időbeli korlátozás nélküli jogokat kapott volna. Tartalmilag korlátozta a Berliini Szerződés célja, időben pedig a Berliini Szerződés hatálya. Tény, hogy a 25. cikkely nem tartalmazott időbeli korlátot, de ha egy újabb nemzetközi szerződés a Berliini Szerződést hatályon kívül helyezte volna, akkor a 25. cikkely hatálya, és azzal együtt a megszállt területek osztrák-magyar igazgatása is megszűnt volna (Szabó Sz. 2011).

Kérdés azonban, lehetséges-e Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállását az *okkupáció* fogalmával meghatározni. A korabeli nemzetközi jogi irodalom egyértelmű álláspontja szerint az okkupáció uratlan terület megszerzésére vonatkozó eredeti területszerzési mód (Szabó Sz. 2011). Franz von Liszt szerint „az okkupáció eredeti területszerzési mód, mely azt feltételezi, hogy a megszerzendő terület nem áll semmilyen államhatalom alatt” (Liszt, F. 1906). Hasonlóan vélekedett – többek között – Johann-Caspar Bluntschli 1872-ben megjelent „Das moderne Völkerrecht der zivilisierten Staaten”, Peter Resch 1885-ben megjelent „Europäisches Völkerrecht der Gegenwart”, és Franz von Holtzendorff 1887-ben megjelent „Handbuch des Völkerrechts” című kézikönyve második részében („Die völkerrechtliche Verfassung und Grundordnung der auswärtigen Staatsbeziehungen”). Továbbá – hogy ne csak német szerzők munkáit idézzem –, Alphons Rivier 1899-ben megjelent „Lehrbuch des Völkerrechts” című tankönyve, illetve a francia Henry Bonfils és Paul Fauchille szerzőpáros által írt, németül szintén „Lehrbuch des Völkerrechts” címmel 1904-ben megjelent kitűnő nemzetközi jogi alkotás (Szabó Sz. 2011).

Lényegtelen, hogy az uratlan állapot háború vagy más okból állt elő, csak az a fontos, hogy a területen ne legyen államhatalom. Ahogyan Robert Adam 1891-ben megjelent művében megfogalmazta, „nincs semmilyen más követelmény egy terület feletti állami uralom megszerzéséhez, mint az, hogy az adott terület felett addig ne álljon fenn ilyen” (Szabó Sz. 2011). Kérdés, vajon Bosznia-Hercegovina a megszállás idején uratlan terület volt-e. A korabeli nemzetközi jogi irodalom azokat a területeket tekintette uratlannak, amelyeken az akkori európai felfogás szerinti igazgatás és kormányzat nem létezett (Adam, R. 1891, Rivier, A. 1899, Liszt, F. 1906). Mivel Bosznia-Hercegovina évszázadok óta az Oszmán Birodalom tartománya volt, ezért nem lehetett ilyennek tekinteni. A Berlini Szerződés 25. cikkelye sem tartalmaz olyan utalást, hogy Bosznia-Hercegovina uratlan terület lett volna. Az osztrák-magyar megszállás alatt és után is maradtak hivatalok, bíróságok és egykori hivatalnokok. A megszálló csapatok támaszkodtak is ezekre, sőt az osztrák-magyar vezetés alapvető célkitűzésként határozta meg, hogy az új igazgatás kiépítése során a régi hivatalok működését ahol csak lehet, fenn kell tartani és a régi tisztviselőket, amennyiben megfelelnek, alkalmazni kell (Szabó Sz. 2011).

Nem lehet tehát azt állítani, hogy Bosznia-Hercegovinában a megszállás következményeként megszűnt volna az államszervezet, nem léteztek hivatalok és nem voltak tisztviselők. Vagyis ilyen értelemben sem lehet Bosznia-Hercegovinát uratlannak minősíteni. Az 1879. évi konvenció I. cikkelye szintén tartalmaz arra vonatkozó megállapítást, hogy a helyben maradt hivatalnokokat, amennyiben alkalmazásuk nem sérti a Monarchia és a tartományok érdekeit, továbbra is alkalmazni kell (Szabó Sz. 2011).

Véleményem szerint az említett okokból kifolyólag nem lehet Bosznia-Hercegovina megszállását nemzetközi jogi értelemben okkupációnak minősíteni (Szabó Sz. 2011). A Berlini Szerződés 25. pontja Bosznia-Hercegovina megszállását és igazgatását ruházta Ausztriára és Magyarországra. A Monarchia tehát egy idegen területen gyakorolt közigazgatási tevékenységet a Berlini Szerződést aláíró hatalmak megbízásából. Itt tehát közigazgatási cesszióról van szó. A közigazgatási cesszió az adott terület igazgatásának és kormányzásának a jogát jelenti, „*nem foglalja magában a területtel való rendelkezést, azaz a szuverenitás jogcímét.*” Összefoglalva: a Berlini Szerződés és a konvenció

alapján továbbra is Törökország rendelkezett a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitással, azonban a tartományok igazgatását közigazgatási cesszió révén Ausztria és Magyarország gyakorolta (Nagy K. 1999).

2. Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogállása az 1908. évi proklamáció után

A hivatalos lapokban 1908. október 7-én jelentek meg Ferenc József legfelsőbb kéziratái, amelyekben proklamálta szuverenitásának Bosznia-Hercegovinára való kiterjesztését. Mivel Bosznia-Hercegovina az Oszmán Birodalom területe volt, ezért annexiója úgynevezett részannexió, hiszen a Monarchia nem egész Törökországot, hanem csak egy részét kívánta annektálni. Vajon elég volt-e a korabeli nemzetközi jog szerint a megszállt tartományok feletti szuverenitás megszerzéséhez egy egyoldalú nyilatkozat?

Joseph Baernreither szerint helytelen az 'annexió' fogalom használata, mivel annál több jogot, amennyit a Monarchia 1878 óta Bosznia-Hercegovina felett gyakorolt, nem lehet megszerezni (Baernreither, J. 1908). Az osztrák kormány annexiós törvényjavaslatának indoklása szerint az uralkodói proklamáció a hosszú ideje fennálló tényleges állapotot annyiban változtatta meg, hogy az uralkodó ezután nem a Berlini Szerződés alapján, hanem saját jogán gyakorolja az uralmat Bosznia-Hercegovinában. Richard von Bienerth-Schmerling osztrák miniszterelnök az osztrák törvényhozás, a Reichsrat Képviselőháza (Abgeordnetenhaus) annexiós bizottsága előtt 1909. január 28-án tartott beszédében kifejtette, hogy Ferenc József proklamációja a szultán tartalmatlan, üres, Bosznia-Hercegovina továbbfejlődésének és biztonságos állapotának kialakítását akadályozó látványjogait szüntette meg (AVAFHKA Ministerrats-Präsidium 1908 Karton 81/b, Szabó Sz. 2011).

Nézetem szerint a proklamáció önmagában nem volt képes véghezvinni az annexiót, mivel nem vezet a területi felségjog átruházásához olyan egyoldalú nyilatkozat, amihez az addigi szuverén szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat révén nem járult hozzá. Az annexiót kinyilvánító állam csak úgy szerezhet meg egy területet nemzetközi jogilag érvényesen, ha a területről az addigi szuverén is rendelkezik. Ezek a szabályok akár háborús foglalás, akár békés annexiós szándék esetén is érvényesek voltak. A nemzetközi szerződést ugyanis kikényszerítheti egy háborús vereség is (Szabó Sz. 2011). Erről az akkori nemzetközi jogi szakirodalom is hasonlóan vélekedett (August von Bulmerincq, *Das Völkerrecht oder das internationale Recht*, 1889, 287.). Henry Bonfils és Paul Fauchille fent említett nemzetközi jogi kézikönyve is azt tartalmazza, hogy annektálni csakis úgy lehet az akkor érvényes nemzetközi jog szerint, ha az annexióhoz a másik fél – akinek a területét annektálják – is kifejezetten vagy hallgatólagosan hozzájárul. Viszont az 1908. október 7-i proklamáció ellen az Oszmán Birodalom kifejezetten tiltakozott.

Még az sem volt kivétel, ha az elcsatolni szándékozott területen hosszabb vagy rövidebb idő óta már az annektálni szándékozó állam gyakorolta a felségjogokat. Részannexió esetén ugyanis a régi szuverén mindaddig felléphetett az annexióval szemben, amíg ahhoz kifejezetten nem járult hozzá. Ez történt 1908-ban is, amikor a proklamációra válaszul Törökország kereskedelmi embargót hirdetett az osztrák-magyar árukra.

Ha a proklamáció önmagában nem vitte végbe az annexiót, megszerezhetette-e Ausztria és Magyarország Bosznia-Hercegovinát elbirtoklás révén? Vajon az évtizedekig tartó, folyamatos, senki által sem vitatott hatalomgyakorlás révén megszerezhetette-e Ausztria és Magyarország a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitást? Vagyis átalakulhatott-e a Berlieni Szerződésben lefektetett nemzetközi jogi viszony a Monarchia és a megszállt tartományok között államjogi (alkotmányjogi) kapcsolattá? Lehetséges volt-e a korabeli nemzetközi jogban, hogy egy állam egy idegen terület felett hosszú ideig gyakorolt igazgatási tevékenység révén megszerezhesse a terület feletti szuverenitást? Bár a szakirodalom jelentős része elutasította az elbirtoklás létét a nemzetközi jogban, Bluntschli mégis elfogadta azt, ha a megszállás hosszú ideig zavartalanul folyik és a terület lakossága tudatában van annak, hogy a megszállás tartósan fenn fog állni (Classen, L. 2004). A Monarchia esetében azonban hiányoztak az elbirtokláshoz szükséges kellékek. Először, hiányzott az *animus domini*, az a tudat, hogy a Monarchia a területek tulajdonosa (szuverénje). Másrészt a 30 évig tartó birtoklás egyébként sem elég az elbirtokláshoz (Classen, L. 2004).

Ferenc József *Armand Fallières* francia köztársasági elnökhöz írott levelében az annexió kapcsán a *clausula rebus sic stantibus* elvére hivatkozott. Vagyis azzal indokolta az annexiót, hogy azok a körülmények, amelyek 1878-ban szükségessé tették Bosznia-Hercegovina megszállását, olyan lényeges módon megváltoztak, hogy további fennállásuk lehetetlen. A korabeli nemzetközi jog azonban nem ismerte el, hogy egy szerződést a részes felek beleegyezése nélkül, a clausurára való hivatkozással meg lehetne változtatni. A clausurára való hivatkozás egyébként is egészen másképpen változtatta volna meg a Berlieni Szerződés 25. cikkelyét, mint ahogyan azt a Monarchia vezetése gondolta. A Berlieni Szerződés által létrehozott helyzet lényeges megváltozása esetén ugyanis visszaállt volna a szerződéskötés előtti állapot, vagyis megszűnt volna a Monarchiának biztosított jog Bosznia-Hercegovina megszállására és igazgatására. Hiszen azok a körülmények nem álltak volna már fenn, amelyek miatt Törökország nem volt képes a tartományok kormányzására. A *clausula rebus sic stantibus* elvére való hivatkozással tehát semmiképpen sem volt joga a Monarchiának annektálni Bosznia-Hercegovinát, mivel önmagában a 25. cikkely megszűnése nem érintette Törökország Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitását. A *clausula* ugyanis nem területszerzési mód, tehát az elv alkalmazása révén sem lehet több jogot szerezni, mint amennyit a Berlieni Szerződés a Monarchiára átruházott (Classen, L. 2004, Szabó Sz. 2011).

A nemzetközi jog általánosan érvényesülő szabályai értelmében tehát Ausztria és Magyarország az 1908. október 7-i proklamáció révén nem szerezte meg a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitást. *Annexió tehát 1908-ban nem történt* (Classen, L. 2004, Szabó Sz. 2011).

Meg kell azonban vizsgálni azt is, vajon a Monarchia az 1908. évi egyoldalú nyilatkozatával nem sértette-e meg a Berlieni Szerződést? A Berlieni Szerződés sem felmondási, sem elállási záradékkal nem rendelkezett. A proklamáció joghatása a Berlieni Szerződés 25. cikkelyének egyoldalú, a részes felek beleegyezése nélküli módosítása lett volna. A többi részes állam tiltakozott a Monarchia eljárása ellen, azt a nemzetközi joggal ellentétesnek minősítette. 1909. február 26-án Ausztria és Magyarország szerződést kötöttek az Oszmán Birodalommal. A szerződés hatályaon kívül helyezte az 1879. évi konvenciót, valamint a Porta kötelezettséget vállalt arra, hogy az „*osztrák-magyar kormány*” Bosznia-Hercegovinára vonatkozó határozata elleni ellenállását beszünteti, és kifejezetten

elismeri az említett határozat révén kialakult viszonyt (elismeri a proklamációt). Vajon ezzel a megállapodással megtörtént az annexió?

A Monarchia az 1909. februári egyezmény után kérte a Berliini Szerződés részes államait, hogy járuljanak hozzá a Berliini Szerződés 25. cikkelyének megszűnéséhez. Ha az annexió akár a proklamáció, akár a februári konvenció által végbement volna, akkor erre a lépésre nem lett volna szükség. Az annexió egyoldalú proklamálásával Ausztria és Magyarország megsértette a Berliini Szerződést. Egy olyan jogellenes állapot keletkezett, amit csak a részes államok megfelelő magatartása révén lehetett orvosolni. Ez viszont azt jelenti, hogy a Monarchia csak úgy hajthatta végre nemzetközi jogilag érvényesen az annexiót, ha ahhoz megszerzi a Berliini Szerződés részes államaiknak a hozzájárulását. Csak miután az orosz és francia hozzájáruló nyilatkozat megérkezett, vagyis 1909. április 19-e után vált az annexió nemzetközi jogilag érvényessé (Wurmbrand, N. 1915). Ezért, véleményem szerint a kérdésekkel foglalkozó szakirodalomban ezt az évet (1909) kellene feltüntetni és tanítani.

3. Konklúzió

Bosznia-Hercegovina szuverenitását a Berliini Szerződés és az 1879. április 21-i osztrák-magyar-török konvenció nem érintette, a tartományok török szuverenitás, de osztrák-magyar igazgatás alatt álló területek voltak. Ausztria és Magyarország idegen területen végzett közigazgatási tevékenységet. Ezért Bosznia-Hercegovina 1878. évi osztrák-magyar megszállását nemzetközi jogi értelemben nem lehet okkupációnak tekinteni. Az eseményekre a közigazgatási cesszió a helyes kifejezés. Ausztria és Magyarország csak 1909. április 19-e után szerezte meg a megszállt tartományok feletti szuverenitást, mivel Bosznia-Hercegovina megszállása nemzetközi szerződésen alapult és csak a részes államok hozzájárulásával lehetett az annexiót nemzetközi jogilag érvényesen végrehajtani.

Irodalomjegyzék

- ADAM, ROBERT (1891): *Völkerrechtliche Okkupation und deutsche Kolonialstaatsrecht*. Mohr, Freiburg.
- BAERNREITHER, JOSEPH M. (1908): *Bosnische Eindrücke*. Manz, Wien.
- BAUER, ERNEST (1971): *Zwischen Halbmond und Doppeladler. 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien-Herzegowina*. Herold, Wien-München.
- BERNATZIK, EDMUND hg. (1911): *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*. Manz, Wien.
- BLUNTSCHLI, JOHANN-CASPAR (1872): *Das moderne Völkerrecht der zivilisierten Staaten*. C. H. Beck, Nördlingen.
- BONFILS, HENRY – FAUCHILLE, PAUL (1904): *Lehrbuch des Völkerrechts*. Carl Heymanns Verlag, Berlin.
- BULMERINCQ, AUGUST VON (1889): *Das Völkerrecht oder das internationale Recht*. Mohr, Freiburg.
- CLASSEN, LOTHAR, (2004): *Der völkerrechtliche Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*. Peter Lang, Frankfurt am Main.

- HOLTZENDORFF, FRANZ VON (1887): *Handbuch des Völkerrechts. Die völkerrechtliche Verfassung und Grundordnung der auswärtigen Staatsbeziehungen*, Bd. 2. Richter, Hamburg.
- JELLINEK, GEORG (1905): *Allgemeine Staatslehre*. O. Häring, Berlin.
- LINGG, EMIL (1890): Die staatsrechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina. *Archiv für öffentliches Recht*, V. Band, pp. 480–528.
- LISZT, FRANZ VON (1906): *Das Völkerrecht*. O. Häring, Berlin.
- NAGY KÁROLY (1999): *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest.
- NETJOGTÁR (é.n.): 1879. évi LII. törvénycikk a Bosznia és Herzegovinával való vámkapcsolat létesítéséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900052.TV&targetdate=&printTitle=1879.%20%C3%A9vi%20LII.%20t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&dbnum=77&referer=1000ev> (letöltve 2023. 08. 29.).
- RESCH, PETER (1885): *Europäisches Völkerrecht der Gegenwart*. U. Moser, Graz-Leipzig.
- RIVIER, ALPHONS (1899): *Lehrbuch des Völkerrechts*. Ferdinand Enke, Stuttgart.
- SCHNELLER, HANS (1892): *Die staatsrechtliche Stellung von Bosnien und der Herzegowina*. Wallmann, Leipzig.
- SZABÓ SZILÁRD (2011): *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press, Debrecen.
- WURMBRAND, NORBERT (1915): *Die rechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina*. Deuticke, Wien und Leipzig.

Kína térnyerése Montenegróban

Teszáry Miklós¹

Abstract

Over the past decade, we have witnessed a significant rise of the People's Republic of China in the Western Balkans. Several investments and bilateral relations have signaled China's growing interest in the region. This paper presents the Chinese influence and presence in Montenegro. The study's main hypothesis and research hypothesis is that Chinese projects and investments can be seen as a double-edged sword in terms of EU integration. On the one hand, the realization of the projects themselves would benefit the EU integration. On the other hand, the circumstances in which they are done are a hindrance to it. The other highlighted hypothesis is that China is implementing projects and investments in Montenegro that are not just long-delayed but also are presenting particular problems, financially or in terms of complexity. It has particular importance because in many cases China appears as a last hope for the regional governments, given that the Chinese state can implement or even finance projects that other, typically EU member states, are not. This case raises the problem that in many projects financed or implemented by China are marked by a high level of opacity and corruption. The research presents the rise of China in Montenegro through projects that have played and are playing prominent roles in the relationship between the two countries.

Key words: China, Western Balkans, investments, Montenegro

1. Bilaterális kapcsolatok

A függetlenségi népszavazás óta Montenegró és Kína között több mint 15 együttműködési megállapodás,² valamint szándéknyilatkozat született. Az elsőt még 2006-ban, a függetlenedést követően írta alá a Kínai Népköztársaság, valamint Montenegró, amely egy gazdasági, valamint kereskedelmi együttműködési szándéknyilatkozatot tartalmazott. Kína nem csak ezen a területen volt első, ugyanis egyik első államként ismerte el Montenegró függetlenségét. A Nyugat-Balkán valamint a

¹ A Mathias Corvinus Collegium Geopolitikai Műhelyének kutatója, az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktornandusz hallgatója. E-mail: teszmiklos@yahoo.co.uk

² Mapping China's rise in the Western Balkans, European Council on Foreign Relations (ECFR), <https://ecfr.eu/special/china-balkans/montenegro/> Letöltés dátuma: 2023.03.05.

Kína közötti kapcsolatok felgyorsulását alapvetően a 2012-ben útjára indított 16+1 kezdeményezés elindulásától datálhatjuk (Pavličević, D. 2018). Ekkor indult útjára az a kezdeményezés, amelyet Kína a kelet- és közép-európai államokkal kötött, amelybe a nyugat-balkáni államok is bekerültek. A kezdeményezés, amelyet Varsóban hoztak létre, arra irányul, hogy a kínai kereskedelmi, valamint gazdasági kapcsolatokat és együttműködéseket a régió országaival erősítse.³ Az együttműködés beillik abba a keretrendszerbe, amelyet Xi Jinping 2013-ban az „Egy Övezet Egy Út” külpolitikai és külgazdasági stratégiában hirdetett meg. A két ország között aláírt további megállapodások olyan kormányközi együttműködésekre vonatkoznak, amelyek diplomácia, kultúra, oktatás, infrastruktúra, egészségügy, mezőgazdaság, vasúti közlekedés témakörökben jelentenek együttműködési szándéknyilatkozatokat az országok között. Ugyanakkor ezeknek a megállapodásoknak a jelentőségét nem szabad túlbecsülni, hiszen számos más állammal is születtek ilyen megállapodások.

Montenegró földrajzi helyzetéből adódóan folyamatosan rá van szorulva, hogy a tengeri flottáját fejlessze, amely kiemelt költségként jelentkezhet évről-évre az államháztartás számára. 2010 elején a montenegrói kormányzat két szállítóhajó megvásárlásáról döntött, amelyek beszerzését a kínai Export-Import Bank of China által nyújtott kölcsönből kívánta Podgorica fedezni. A kölcsön összege 47 millió dollárra tehető, amelynek segítségével a kínai Poly Group biztosította a két hajót (Pavlova, I. 2010). Ugyanakkor máshol megjelent újsághírek szerint a kölcsön összege 55.6 millió dollár (Government of Montenegro to Buy Two Chinese Merchant Ships, 2011), így a pontos összeg bár kérdéses, azt mégis kijelenthetjük, hogy Montenegró ekkor már baráti országgént tűnik fel a kínai kormányzati kommunikációban.

A két ország közti gazdasági kapcsolatokat végigtekintve látható, hogy a Montenegróba érkező kínai import a 16+1 együttműködés elindulását követően egészen a COVID-19 járvány kitöréséig növekedett, míg 2021 során majdnem elérte a válság előtti szintet (1. ábra).

Kína nemcsak az importját tudta növelni Montenegró irányába, de 2020-ra⁴ a kelet-ázsiai ország felünt az 50 legnagyobb külföldi befektető között, annak ellenére, hogy a montenegrói Központi Bank 2019-es kimutatásában⁵ még nem szerepelt. Fontos megemlíteni, hogy a 2020-as jelentésben a kínai befektetésekben nagy arányt képviselnek a vállalkozói hitelek. Ezzel szemben a 2021-es jelentésben Kína jelentős visszaesést produkált, így az előző évi több mint 70 millió eurós kínai befektetéssel szemben 2021-re már csak alig 6 millió eurós befektetést⁶ mozdított Peking Montenegróba.

³ Bár a kezdeményezés többször változott, az együttműködésben résztvevők létszámát tekintve, alapvetően 16+1 kezdeményezésként szokás rá hivatkozni.

⁴ Central Bank of Montenegro Annual Report for 2020.

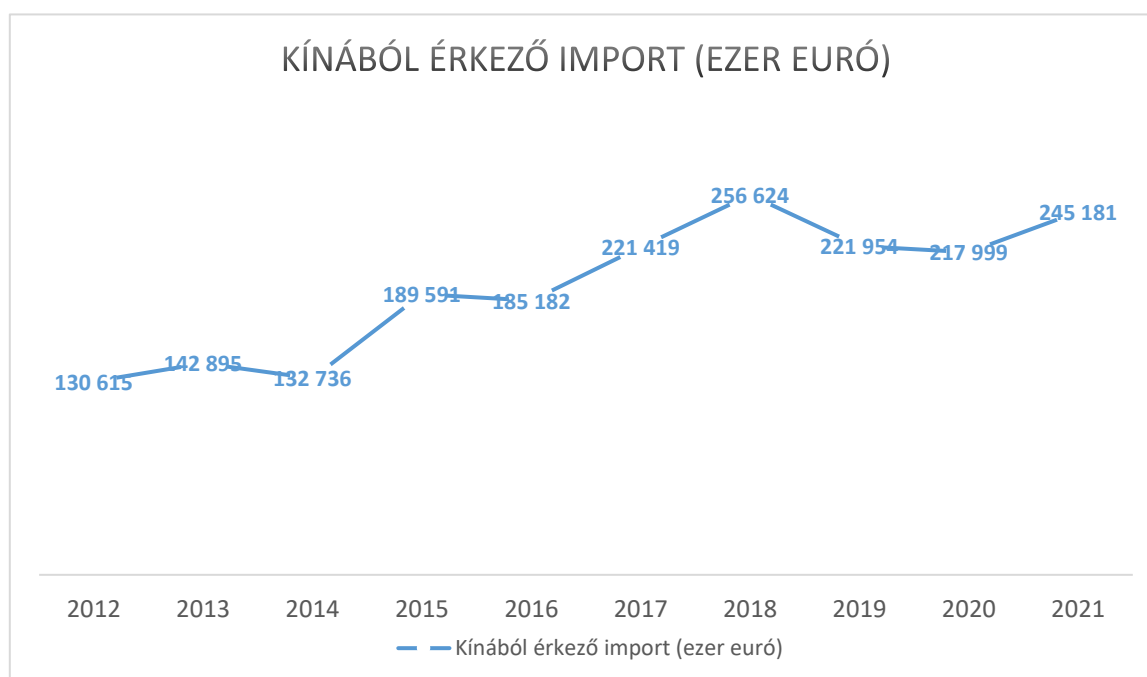
https://www.cbcg.me/slike_i_fajlovi/eng/fajlovi/fajlovi_publikacije/god_izv_o_radu/cbcg_annual_report_2020.pdf. Letöltés dátuma: 2023.03.04.

⁵ Central Bank of Montenegro Annual Report for 2019.

https://www.cbcg.me/slike_i_fajlovi/eng/fajlovi/fajlovi_publikacije/god_izv_o_radu/cbcg_annual_report_2019.pdf. Letöltés dátuma: 2022.03.04.

⁶ Central Bank of Montenegro Annual Report for 2021.

https://www.cbcg.me/slike_i_fajlovi/eng/fajlovi/fajlovi_publikacije/god_izv_o_radu/cbcg_annual_report_2021.pdf. Letöltés dátuma: 2022.03.04.



1. ábra: A kínai behozatal értékének változása 2012–2021 között (ezer euró)

Forrás: <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=460&pageid=171>

2. Energetikai beruházások

Már 2010-ben megfigyelhető azt a jellegzetessége a kínai befektetéseknek, hogy a projektek során Kína előszeretettel biztosítja a hitelt is az éppen szóban forgó ügylethez. Montenegró energiaellátottságát tekintve nem beszélhetünk túlzott kitétségről, tekintve, hogy elsődlegesen a pljevljai hőerőmű, valamint a Piva vízerőmű felelős az ország energiaellátásáért. Ez elsősorban az ország földrajzi helyzetének köszönhető, valamint annak, hogy Montenegróban, sok esetben a hagyományos megoldások⁷ tekinthetőek mérvadónak. Ugyanakkor az egyik kiemelt energiatermelési lehetőség az országban a vízerőművek kiépítése, illetve ezeknek a használata. Kína térnyerésére ezen a területen is volt példa az elmúlt évtizedben (Grgić, M. 2017).

A kínai Norinco vállalat a Morača folyóra tervezett számos erőművel tűnt fel a közbeszédben, majd később a China Machinery Engineering Corporation⁸ szállt versenybe a kulcsfontosságú pljevljai hőerőmű fejlesztéséért. A Morača folyóra tervezett erőmű ellen elsődlegesen zöld szervezetek, valamint ironikus módon az a Szerb Ortodox Egyház lépett fel (Tomovic, D. 2018), amellyel később a montenegrói kormányzat a vallásügyi törvény kapcsán nyíltan szakított.

A Morača Montenegró egyik legjelentősebb folyója, amely nemcsak átszeli a fővárost, de a 2010-es években többször felmerült a gondolata annak, hogy vízerőművekkel lássák el, kihasználva

⁷ A fatüzelés lakossági aránya még mindig kiemelten magas Montenegróban.

⁸ A vállalatnak nem ez lett volna az egyetlen kiemelt befektetése a térségben, ugyanis a Drmno Szénbánya, valamint a Kostolac Erőmű is a kínai vállalat érdekltségébe került a 2010-es évek elején. Érdekesség, hogy utóbbi működtetésére a Drmnoiban termelik ki a szenet.

annak vízhozamát. Az ötlet nem újonnan született, hiszen a folyó szabályozása, valamint hasznosítása régóta foglalkoztatta a montenegrói energetikai szektor szereplőit. A Morača mellett az előzetes tervek alapján még egy folyó tűnt alkalmasnak az erőmű építésre. Ez a Komarnica, amelynek az ilyen célú felhasználásáról már az 1970-es évek óta szó volt, azonban különböző okok miatt nem valósult meg semmiféle fejlesztés. A 2007 novemberében kiadott Energy Development Strategy Of Montenegro By 2025⁹ című dokumentum, melyet a montenegrói Gazdaságfejlesztési Minisztérium jegyez, ugyanakkor már tartalmazta többek között mindkét említett folyónak a fejlesztését, mint 2025-ig kívánatos megvalósítandó célt. A két folyón történő erőműberuházást egyébként a dokumentáció azért javasolja, mert a Tara esetében az UNESCO-védettség nem tenné lehetővé az erőművek építését. A kivitelezés megkezdésének kezdetén a kínai Norinco vállalat mellett az ajánlattételi szakaszban nemcsak kínai, de török, valamint szlovén befektetők is feltűntek, annak érdekében, hogy a vízerőművek az ő közreműködésükkel, kivitelezésükkel valósulhassanak meg (Balkan Green Energy News, 2018). A projekt 2015-ben kapott nagyobb lendületet, amikor nemcsak a tervezések, de a vállalatokkal folytatott tárgyalások is elindultak. A kínai Norinco nemcsak állami vállalat, de az egyik legnagyobb szereplője a nemzetközi védelmi iparnak is. A projekt kapcsán 2015 októberében Montenegro akkori gazdasági minisztere, Vladimir Kavarić, és a kínai vállalat vezérigazgató-helyettese írtak alá együttműködési memorandumot (Jovičić, B. 2015). A memorandum (Ministarstvo ekonomije / Služba za odnose s javnošću, 2015) aláírásával a felek el akarták érni, hogy a két fél között a kommunikáció ne csak egyszerűbb legyen, de a folyamatos kétirányú adat-szolgáltatással felgyorsulhasson a projekt kivitelezése. Fontos, hogy ebben a szakaszban a Norinco vállalat még, mint nem kiválasztott és tendernyertes vállalat jelent meg a projektben, hanem, mint egy vállalat, amely a memorandum megfogalmazása szerint „érdeklődést mutat” a projekt iránt. Ugyanakkor a memorandum alapján a Norinco cégcsoport vállalta azt, hogy a társaság finanszírozza az előzetes felmérések költségeit, míg a kormányzat vállalta, hogy megfelelő műszaki és szakértői segítséget nyújtson az állam hatáskörének és joghatóságának megfelelően. A Norinco kapcsán ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a vállalat múltja a nemzetközi térben korántsem volt makulátlanak tekinthető. Az Egyesült Államok és a vállalat között az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején több konfliktus robbant ki, amelyeknek a háttérében a Norinco által biztosított fegyverszállítmányok álltak. Ezek során Iránba,¹⁰ valamint Dél-Szudánba¹¹ importált fegyvereket a vállalat.

Mind a Morača, mind a Komarnica folyó esetében felmerültek bizonyos tiltakozások környezetvédők, civilek részéről. Ezek hangsúlyosabban a Komarnica esetében jelentkeztek a 2010-es évek elején, de hamar a Morača-projekt is a tiltakozások központjába került. Az alapvetően ökológiai következményeket firtató tiltakozások sérelmezték a környezetbe történő beavatkozást, számos gát építését, valamint a vélelmezett lakossági kitelepítéseket. A Morača-projekt ellen a Szerb Orto-

⁹ <https://wapi.gov.me/download-preview/04984c44-4299-4bf8-8ced-98e984758f94?version=1.0>

Letöltés dátuma: 2022. 12. 11.

¹⁰ China North Industries Corporation (NORINCO). (2004. március 25.) Iran Watch <https://www.iranwatch.org/suppliers/china-north-industries-corporation-norinco>. Letöltés dátuma: 2023. 03. 06.

¹¹ Arms transfers to south sudan. https://attmonitor.org/wp-content/uploads/2020/07/ATT_ENGLISH_South-Sudan-Case-Study-1.pdf. Letöltés dátuma: 2023. 03. 05.

dox Egyház is kiemelten tiltakozott, melynek elsődleges problémája az úgynevezett Morača-kolostor¹² volt. Az egyház félelme szerint a Morača folyóra tervezett erőművek, valamint gátak veszélyeztetik a kolostor biztonságát, hiszen konkrétan a kolostor elárasztásától tartottak az egyházi vezetők.

A projekt bár megtorpant a tiltakozások hatására, pár éven belül két újabb kínai vállalat is érdeklődést tanúsított a beruházások iránt. A Power China és a State Development and Investment Corporation (SDIC)¹³ 2017-ben kereste fel a montenegrói kormányzatot az erőművek megépítésének szándékával, míg 2019-ben a Norinco is újabb ajánlattal érkezett a Morača folyót illetően.¹⁴ Azonban a tiltakozások az évek során a projekttel kapcsolatban nemcsak felerősödtek, de egyfajta társadalmi kérdéssé is váltak (Kajosevic, S. 2019) a környező régiók lakói számára.

3. Pljevlja és Kína

A pljevljai hőerőmű az ország energiaellátásának egyik kulcsa, melynek a fejlesztése 2014-re került kiírásra. Az 1980-as években működésbe állt 1-es blokk elavultsága miatt a fejlesztés elengedhetlenné vált az ország energiabiztonságának szempontjából, valamint az 1-es blokk azoknak a környezetvédelmi irányelveknek sem felelt meg, amelyek az európai uniós integráció szempontjaiból elengedhetetlenek tekinthetők. A fejlesztés keretein belül egy második blokk épült volna, melynek eredményeként nemcsak a kapacitása, de a hatékonysága is megnőtt volna. Az erőmű második blokkjának a megépítésére kiírt tenderre több ajánlat – köztük kínai vállalaté - is érkezett, amelyek közül a kormányzat és a hatóságok a legkedvezőbbnek a cseh Škoda Praha ajánlatát ítélték. A második blokk kőszén (lignit) tüzeléssel biztosította volna az energiát, azonban két dolog is közbeszólt. Egyrészt az európai uniós integráció, valamint az Európai Unió által támasztott környezetvédelmi irányelvek, amelyek a kormányzatot és a Škoda Prahát is meghátrálásra készítették, másrészt az, hogy a projekt financiálisan sem tűnt biztosíthatónak. Ennek során a finanszírozás egy részét is álló cseh exportbank kihátrált a projekt mögül 2016-ra.¹⁵ Ennek következtében a Đukanović-kormányzat 2017-re a projekttel kapcsolatos szerződések felbontására, valamint a projekt szüneteltetésére kényszerült, amelyhez még a hitelező is hiányzott. Azonban a már egyszer elbukott kínai ajánlattételre 2018-ban a Škoda Praha „kiesésével” ismét sor került, ezúttal a Power China egyik leányvállalata, a Sechuan Electric tett ajánlatot az erőmű második blokkjának megépítésére (Gospic, D. 2018). Ahogy már a korábbi esetekben, itt is kitűnik az a mintázat, hogy egy-egy el nem nyert tender esetén a kínai vállalatok másod- vagy harmadszándékból próbálnak meg egy projektet kivitelezni. Ugyanakkor hamarosan kiderült, hogy a pljevljai hőerőmű második blokkjának megépítése mögül nem csak a gazdasági, de a politikai támogatás is elfogyott. 2019-re a kormányzat teljesen kihátrált a második blokk megépítése mögül, valamint el is kaszálta a projektet (Montenegro Finally Cancels

¹² <https://kolasin.me/moraca-monastery>

¹³ Mindkét vállalat esetében ki kell emelni, hogy a kínai állam birtokolja őket, így nem tekinthetők magánvállalatoknak.

¹⁴ China's Norinco wants to build eight hydro-power plants on the Moraca. <https://www.ekapija.com/en/news/2435468/chinas-norinco-wants-to-build-eight-hydro-power-plants-on-the-moraca>. Letöltés dátuma: 2022.12.28.

¹⁵ Czech Export Bank baulks at backing Skoda Praha's Montenegrin contract. <https://www.intellinews.com/czech-export-bank-baulks-at-backing-skoda-praha-s-montenegrin-contract-108954/> Letöltés dátuma: 2022.01.19.

Pljevlja II Coal Power Plant, 2019). A pénzügyi problémák mögött felmerültek olyan érvek is a kormányzat részéről, miszerint a megújuló energiafelhasználás irányába kellene elmozdulni egy lignit tüzelésű erőmű építése helyett.

A második blokk kérdésével kapcsolatban, amelynek megvalósulása nyomán a kínai befektetők üres kézzel távoztak, az erőmű egyes blokkjának a kérdése továbbra is fennállt. Az 1-es blokk fenttarthatatlansága miatt az egység korszerűsítése nem maradhatott el, amellyel tisztában volt a montenegrói kormányzat is, ennek következtében került 2019-ben kiírásra az a tender, amelynek keretén belül a hőerőmű 1-es blokk korszerűsítésére kerestek kivitelezőt az erőmű tulajdonosai. A tender kiírója a nikšići székhelyű montenegrói energiaipari vállalat, az Elektroprivreda Crne Gore (EPCG) volt. A tender kiírását követően 2020-ban került a győztes és a legkedvezőbb pályázó, a kínai China's Dongfang Electric Corporation (DEC) konzorciuma került kihirdetésre (Chinese Consortium to Reconstruct Montenegro's Only Coal Power Plant, Xinhua English.news.cn 2020). Az 54 millió eurós befektetés következtében a felek, valamint a tulajdonos azt várja el, hogy a 2023-ban befejeződő fejlesztésnek köszönhetően az erőmű élettartama körülbelül 30 évvel hosszabbodik meg.

4. Az Ulcinj melletti szélenergia-erőművek

2020 augusztusában járta be a nemzetközi sajtót a délkelet-montenegrói Ulcinj városa mellé a Mozura-hegyen épített szélenergia-erőműpark története, amely több szempontból is kiemelt figyelemre adott okot. Ahhoz, hogy megérthessük az ún. Mozura-ügyet, két fontos előzményt kell megvizsgálnunk az ügyben. A Mozura-hegyen történt befektetés keretein belül 2019 végén nyílt meg az a szélenergia-erőmű-park, amelynek elsődleges kivitelezője az Enemalta, máltai energiaipari vállalat volt. Azonban az igazsághoz az Enemalta esetében hozzá tartozik, hogy a vállalatot csak részben lehet máltainak tekinteni, hiszen az állami tulajdonrészén kívül egy kiemelt befektető, a Shanghai Electric jelenik meg a cég tulajdonosai között. A kínai vállalat 2014-ben vásárolta be magát a máltai vállalatba, ennek következtében ez a tranzakció vált a legnagyobb külföldi befektetéssé Málta esetében (Shanghai Power to Acquire 33% of Maltese Utility Enemalta, 2020). A kínai tulajdonrész mértékéről számos eltérő információ látott napvilágot, ugyanakkor az általánosan elfogadott tulajdonrész körülbelül 30%-ra teszik a máltai vállalatban. A montenegrói, mintegy 90 millió eurós beruházás keretein belül a befektetők 20 évre béreltek állami földet, évi 186 057 eurós bérleti díjért. Az állam vállalta, hogy a működés első 12 évében fix 95,99 euró/MWh áramárát és 115 millió eurós ösztönző támogatást biztosít. Ugyanakkor a projekt kapcsán számos korrupciós vád jelent meg. Ezeknek a korrupciós vádaknak az egyik kiemelt feltárója Daphne Caruana Galizia,¹⁶ máltai oknyomozó újságíró, akit 2017-ben gyilkoltak meg. Az újságíró egyik kiemelt ügye, amellyel foglalkozott, a Mozura-befektetés volt, amelynek során nemcsak felmerült később a gyilkossággal gyanúsított máltai üzletember, Yorgen Fenech¹⁷ neve, de számos olyan újsághír látott napvilágot, amely azt

¹⁶ Oknyomozó, elsődlegesen korrupciós ügyekkel foglalkozó újságíró, akivel 2017 októberében autóba rejtett bomba végzett.

¹⁷ Máltai üzletember, akit 2017-ben meggyanúsítottak azzal, hogy köze lehet az újságíró halálához.

kutatta, hogy az üzletember több millió eurós profitra tehetett szert a projekt kezdeti stádiumában. A befektetés másik kiemelt aspektusa magának a cégnek a származási országa, hiszen az Enemalta befektetésén keresztül úgy tűnhet, hogy egy európai uniós befektetés érkezett Montenegróba, ami a tulajdonosi háttér kapcsán, mint kiderült, nem teljesen igaz. Ugyanakkor a projekt megvalósulásának köszönhetően kijelenthetjük, hogy Montenegró az egyetlen nyugat-balkáni országgént meg tudta valósítani az Európai Unió Bizottságának 299/28/EC számú megújulóenergia-direktívájának elvárásait (Turčalo, S. 2020).

5. Boljaretől Barig: az autópálya

Kína beruházásai, melyek a közlekedési infrastruktúra kiépítéseit célozzák, eredetileg a világ perifériális részein indultak meg (Rogelja I. 2020), majd az 1980-es éveket követően bizonyos állami tulajdonú vállalatok a világ más tájaira is „kiléptek” (Rogelja I. 2018). Montenegró földrajzi viszonyaiból adódóan nehezen átszelhető tömegközlekedéssel. Ennek megfelelően az elsődleges közlekedési mód a személygépjármű, amelynek a legnagyobb gátját a 20. század végéig az úthálózat részleges kiépítettsége jelentette. Ennek orvoslására a 2000-es évektől kezdődően nagyfokú autópályák építések, autópálya-konstrukciók kezdődtek az országban. Az egyik kiemelt projekt ennek részeként az az országot átszelő autópálya, amely Bar városát hivatott összekötni Belgráddal, és nyilvánvalóan ezzel Podgorica elérését is biztosítani kellett. A szerb oldalról az építkezés a 2010-es évek elején vette kezdetét, míg Montenegróban 2015-ben indulhatott meg az építkezés. Az építkezés jelentőségéhez még jobban meg kell értenünk azt, hogy ez az autópálya mit is jelenthetne Montenegró számára. A montenegrói autópályákat először a Dél-Adria Területrendezési Terv (1969) említi a tervezési dokumentumokban. A leendő autópályát a Belgrád – Bijelo Polje – Bar irányban, valamint a Splitből Trebinjén keresztül Albániába vezető útvonalon tervezték, amely Montenegró területén haladt volna át. Jugoszláviában a montenegrói tagköztársaság területére vonatkozó első területrendezési tervet 1986-ban fogadták el, amelyet két alkalommal, 1990-ben és 1997-ben módosítottak (History of Development – Bar-Boljare Highway, 2017). A fent említett területi terv fektette le elsőként a tagköztársaság egésze területfejlesztésének általános alapjait. Ennek megfelelően az alábbi útvonalon fektette le a Belgrádot a montenegrói tengerparttal összekötő közúti folyosót. A montenegrói részét a Szerb Köztársasággal határos Boljare régiójából vezették volna Barig: Crnca – Ivangrad Andrijevića – Titograd (Podgorica) – Virpazar – Sozina (alagút) – Bar útvonalon. A Bar-Boljare autópálya-projekt megvalósításának alapfeltételeit a 2008-ban megjelent „Montenegró Területi terve 2020”-ig (Spatial plan of Montenegro until 2020, 2009) című dokumentum rögzítette, amelyet az Ökológiai Minisztérium adott ki. A terv szerint az autópályának 2020-ig kellett volna elkészülnie.

2008 októberében tett javaslatot a Ministry of Sustainable Development and Tourism arra, hogy a fent említett terveknek megfelelően, valamint a frissen kiadott fejlesztési tervnek¹⁸ megfelelően elinduljon az autópálya fejlesztése és építése. 2014 októberében került aláírásra az az egyezség, amelyet a Montenegrói kormányzat és a már említett kínai Exim Bank kötött, amely az autópálya költségeinek 85%-át fedezné, mindezt 1 milliárd dollár, illetve 800 millió euró értékben (Staff 2014). A fennmaradó összeg biztosítását ugyanakkor a montenegrói kormányzat vállalta. Az autópálya megépítésének ugyanakkor nemcsak pusztán infrastrukturális okai lehetnek, hanem az autópálya kérdése összeköthető mind a Morača-kanyon szabályozásának 2014-ben még napirenden lévő problematikájával, mind pedig az „új Selyemút” kiépítésével (Grgić, 2017). Emellett megjelent az a narratíva is, hogy az autópálya projekt sokkal inkább érzelmi alapon dőlt el a DPS vezetése és kifejezetten Milo Đukanović részéről, míg a kínai befektetés jelentőségét pont a menekültválság értékelte fel, hiszen Montenegró kimaradt a görög-macedón-szerb útvonalból, így az országon átívelő autópálya alternatívaként jelent meg a kínai áruk Közép-Európába irányuló mozgásában (Grgić, M. 2017). A kivitelezési szerződést a kormányzat a China Road and Bridge Corporation vállalattal kötötte meg 2014 februárjában,¹⁹ amely az autópálya első, körülbelül 40 kilométeres szakaszát jelentette, ezzel a világ egyik legrágább autópályájává téve a projektet, a maga körülbelül 20 millió eurós kilométerenkénti költségével (Standish & Chapple, 2023).²⁰ A vállalat, valamint a kínai Exim Bank nemcsak, hogy nem kellett másokkal versenyezzen a projekt elnyeréséért, de a feltételeket is a kínai fél diktálta (Grgić, M. 2017). Mindezt annak ellenére, hogy a korábban megjelent hatástanulmányok és az Európai Unió kifejezetten problémásnak találta a hitelszerződést.²¹ A kínai Exim Bankkal kötött hitelszerződés részleteit megismerhette a közvélemény,²² melyből kitűnik, hogy a visszafizetést az Exim Bank felé 20 évben állapították meg, 6 éves türelmi idővel, így a hitel visszafizetését 2021-ben kellett megkezdeni. Ez két szempontból is fontos időszak, hiszen nem csak a világválság által sújtott időszak utáni évekről beszélünk, de a szakértők szerint Podgorica szerencsésére a 20 éves visszafizetési periódus hosszúnak tekinthető (Pavličević, D. 2019a). Ugyanakkor a kivitelezés csúszását követően megjelentek olyan olvasatok (Paccalin, C. – Gilberg, D. 2021), hogy a szerződés 8.1-es cikke, amely a visszafizetés meghúzását taglalja, arra teremt lehetőséget, hogy Kína montenegrói területekhez jusson, ideálisan Bar kikötőjéhez. A szerződés másik pontja ugyanakkor még azt is tartalmazza, hogy a felek közötti esetlegesen felmerülő nézeteltéréseket Kína törvényeinek megfelelően rendezik, kínai bíróság előtt. Természetesen a Bar kikötőjéről szóló, sajtóban megjelent hírek (Kajosevic, S. 2021) akár spekulációnak is tekinthetők, de abban az esetben, ha az autópálya végül megépül, a kikötő birtoklása kiváló lehetőséget teremtene Kínának arra, hogy az

¹⁸ Detaljni Prostorni Plan Autoputa: Bar-Boljare

<https://web.archive.org/web/20180627173428/http://www.mrt.gov.me/files/1246348986.pdf> Letöltés dátuma: 2023.01.05.

¹⁹ A kínai vállalatot megelőzően a 2000-es évek elejétől több más vállalat irányába próbálkozott a montenegrói kormányzat, azonban a pénzügyi biztosítékok hiányában mind a horvát Konstruktor, mind a görög-izraeli Aktor-HCH kihátrált a beruházásból.

²⁰ A rendkívül magas árak mellett sok esetben azt az indokot hozták fel a kormányzat képviselői, hogy a különleges földrajzi adottságok különleges megoldásokat követelnek.

²¹ Is China's influence in the Western Balkans positive for the region? <https://www.euronews.com/my-europe/2021/05/07/is-china-s-influence-in-the-western-balkans-positive-for-the-region>. Letöltés dátuma: 2023.03.07.

²² Predsjedniku Skupštine Crne Gore. https://www.documentcloud.org/documents/20488741-mne_2014_432/ Letöltés dátuma: 2023.01.05.

áruit rövidebb idő alatt juttassa el Közép-Európába a Bar-Belgrád-Budapest útvonalon keresztül. Ebbe a mintázatba illik az is, hogy Kína számos kikötőben van jelen a régióban.

A 2015-ben megkezdett kivitelezés hosszas várakozásokat követően 2022-re érett be. A nyár folyamán nyitották meg az első, alig több mint 40 kilométeres szakaszát az autópályának. Az autópálya átadásán nem csak Milo Đukanović elnök, hanem Dritan Abazović miniszterelnök is feltűnt, aki korábbi nyilatkozataival ellentétben pozitívan nyilatkozott az új autópályaszakasz megnyitásáról.²³ Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy Abazović beszéde és a „hirtelen enyhülés” Kína és a projekt irányába nem értelmezhető a belpolitikai folyamatok figyelembe vétele nélkül. Ekkorra Abazović és kabinete körül olyannyira elfogyott a támogatottság, hogy minden alkalommal megpróbálta a miniszterelnök saját sikereként beállítani az éppen aktuális eseményeket, mindezt azonban hiába, hiszen a nyár végén megvonták a kormányzat támogatását egy bizalmatlansági szavazás eredményeként.

Ugyanakkor a megnyitót beárnyékolta az a tény, hogy egy évvel korábban, 2021-ben Montenegró már nehéz helyzetben találta magát a kínai hitel visszafizetését illetően. A COVID-19 által sújtott éveket követően Montenegró kormánya már 2021-ben jelezte, hogy a hitelfeltételeknek megfelelő visszafizetés problémát okozhat az országnak. 2021 folyamán, az akkor még miniszterelnök-helyettes Dritan Abazović az Európai Unió segítségét kérte a hitel kapcsán, azonban a közösség a görög példa miatt nem vállalta, hogy Montenegró segítségére siet. Külön érdekesség, hogy a Podgorica és Brüsszel közötti dialógusban is felmerült a montenegrói „tengerpart” egy részének kínai tulajdonba kerülése (Kajosevic, S. 2021). Ugyanakkor az év nyarára, a kormánynak sikerült megegyezésre jutnia²⁴ francia, valamint amerikai bankokkal annak érdekében, hogy az Exim Banktól felvett hitelt törleszteni tudja. 2022 fontos kérdése az volt, hogy Montenegrónak sikerül-e befektetőt találnia, hogy az autópályaépítést folytatni tudja (Kajosevic, S. 2022), a következő, mintegy 23 kilométeres szakasszal, míg az év nyarán Podgorica a második részletet is törlesztette az Exim Bank felé (Ralev, R. 2022).

A legnagyobb problémája ugyanakkor várhatóan Podgoricának továbbra is a hitel visszafizetése lesz. A montenegrói Pénzügyminisztérium 2022 márciusában megjelent jelentése²⁵ alapján a 690 millió eurós tartozása 2021 végén az ország GDP-jéből majdnem 14%-ot tett ki, míg a teljes külföldi hitelállomány több mint 18 %-át a kínai hitel teszi ki. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a törlesztések ellenére a Pénzügyminisztérium kimutatásai alapján az ország hitelállománya nem csökkent, hanem nőtt az elmúlt években (2. ábra)

²³ Otvorena prva dionica autoputa Bar – Boljare (Smokovac – Mateševo).

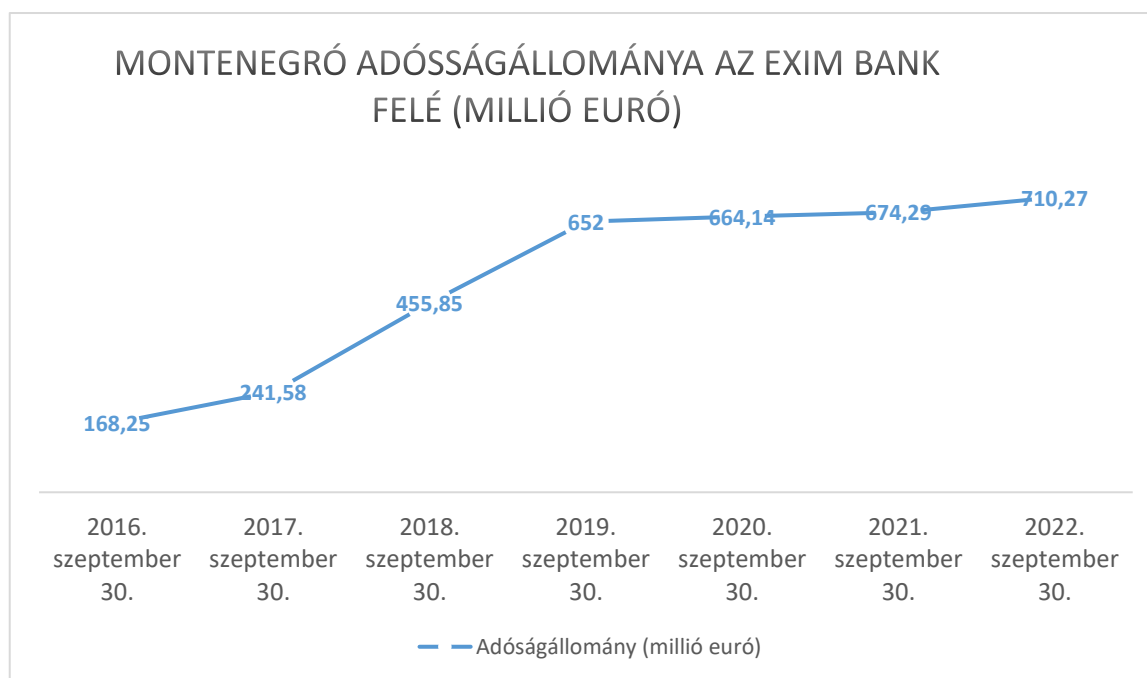
https://www.youtube.com/watch?v=D_XhyFSGZI&t=14s. Letöltés dátuma: 2023.03.05.

²⁴ Palmer: Hedžnig aranžman će ograničiti uticaj Kine u Crnoj Gori.

<https://www.slobodnaevropa.org/a/metju-palmer-sad-kina-crna-gora-dug/31351044.html> Letöltés dátuma: 2023.03.06.

²⁵ Report on the General Government debt of Montenegro as of December 31, 2021.

<https://www.gov.me/en/article/report-on-the-general-government-debt-of-montenegro-as-of-december-31-2021> Letöltés dátuma: 2023.03.02.



2. ábra: Montenegró kínai hitelállományának változása 2016-2022 között

Forrás: A montenegrói Pénzügyminisztérium kimutatásaiból a szerző által összeállított táblázat. Részletes adatok: <https://www.gov.me/en/mif>

6. Változás, válaszút?

A 2020-as parlamenti választások hatalmas változást hoztak Montenegró életében, amely a Kínával fennálló kapcsolatokra is kihatással volt (Šebok, F. 2022). A Jugoszlávia felbomlása óta regnáló DPS nem csak elvesztette a parlamenti választásokat, de Montenegró életében egy újnak tekinthető, addig ellenzéki koalíció került hatalomra. A DPS és vezetője, Milo Đukanović kormányzása során a korrupciós vádak ellenére a 2010-es évek második felében nagy támogatást élvezett számos nyugati ország részéről. Bár a legtöbb szavazatot a 2020-as választásokon is DPS szerezte meg, ám a parlamenti többséget koalíciós partner híján nem tudta magának biztosítani. A kormányra kerülő koalíció legerősebb pártja a Demokratikus Front bár erős ruszofil és szerbbarát elemeket mutatott, azonban a NATO-tagság felülvizsgálata nem merült fel. Ugyanakkor a választásokat követően a Kínával folytatott viszony gyengülését eredményezte Zdravko Krivokapić miniszterelnök és új kormányának beiktatása. Az új kormányzat érezhetően csökkenteni kezdte a Kína és Montenegró közötti kapcsolatok intenzitását. Például a pekingi montenegrói nagykövetség a 2020-as választásokat követően nem sokkal már csak csökkentett létszámmal és ügyvivői szinten folytatta működését (Šebok, F. 2022).

Podgorica Pekinghez való hozzáállásának legszembetűnőbb változása a 2021. októberi ENSZ-közgyűléshez köthető, amikor az ujjur autonóm régiókkal kapcsolatos nyilatkozatot 42 országgal egyetemben Podgorica is aláírta (Amt, A. 2022). Ugyanakkor a jelek szerint a teljes régióban lassulhat a kínai előretörés, hiszen az elmúlt évek során egyre kevesebb kiemelt kínai projekt került

elindításra, míg a „zászlóshajó projektek” vagy befejeződtek (Pupin- és Peljesac-híd), vagy zátonyra futni látszanak (Rogelja, I. 2022). Ugyanakkor jelenleg az látszik, hogy a 2020-as választási eredmények nem hozták el azt a változást a nyugat-balkáni államban, amelyre előzetesen számítani lehetett, hiszen Zdravko Krivokapić rövid életű kormányzatát követően Dritan Abazović kormányzata sem tudta a belpolitikai stabilitást elhozni, ez pedig azt is jelentette, hogy a Kínával folytatott viszony, valamint az autópályafejlesztés egyre égetőbb kérdése háttérbe szorult a belpolitikai csatározások miatt.

Bár a Kínával fenntartott kapcsolatok lehetőséget teremtettek arra 2010 és 2020 között, hogy a két ország gazdaságilag szorosabban is összekapcsolódjon, a Kína által nyújtott támogatások tekintetében a kelet-ázsiai ország a montenegrói lakosok körében továbbra is elmarad az Európai Unióval, valamint az Egyesült Államokkal szemben (International Republican Institute, 2022). Ugyanakkor Kína megítélése továbbra is pozitívnak tekinthető Montenegróban, bár az elmúlt két évben nőtt azok aránya, akik a kínai befektetések jótékony hatásán túl úgy vélik, hogy ezek politikai elvárásokat is magukban hordozhatnak (International Republican Institute, 2022).

2023 márciusában elnökválasztást tartanak Montenegróban, melynek az egyik kiemelt kérdése az, hogy Milo Đukanović meg tudja-e tartani hatalmát.²⁶ A politikus neve nemcsak összefort az autópályaprojekttel, de az egyik fő felelőse annak, hogy a projekt ilyen kondíciókkal valósul meg az országban. Az elnökválasztás kimenetele befolyásolhatja a montenegrói politika viszonyrendszerét Kínával, ám a régió és ezen belül Montenegro elköteleződése az Európai Unió irányába lényegben megkérdőjelezhetetlen (Grgić, M. 2017), ugyanakkor a Kína irányába megjelenő kitétség az integráció szempontjából kérdéseket vethet fel (Pavličević, D. 2019).

7. Konklúzió

A kelet-ázsiai állam térnyerése kapcsán azt figyelhetjük meg a Nyugat-Balkánon és Montenegró esetében is, hogy az alapvetően gazdasági jellegű beruházásoknak két kiemelt területe van, az építőiparon belül a közlekedési infrastruktúra kiépítésében megvalósuló projektek és az energetikai beruházások (Pavličević, D. 2018). Ezen beruházásoknak a megvalósulási körülményei mindenképpen vitathatónak tekinthetők, ugyanakkor, ha csak a megvalósulást vizsgáljuk, akkor ezen beruházások az európai uniós integráció esetében előre is mozdíthatják a csatlakozási tárgyalásokat. Azonban magának a beruházásoknak a formai megvalósulása miatt, e projektek számos esetben több kárt okoznak az európai uniós integráció szempontjából, mint amennyit használnak.

Meglátásom szerint, a kínai kormányzatnak alapvetően nem érdeke Montenegró európai uniós integrációja. Elsődlegesen azért, mert az európai uniós tagság esetében a Montenegróba irányuló támogatások mértéke az Európai Unió részéről nagyobb volumenű lenne ki, ennek megfelelően Podgorica sok beruházás esetén nem szorulna kínai finanszírozásra. Érdekes lehet azt is figyelembe venni, hogy a korrupció visszaszorítása, mint a csatlakozás egyik sarokköve Montenegró esetében magában hordozná azt, hogy a nagyobb beruházások átláthatósága nagyban növekedne a

²⁶ A 2023. évi montenegrói elnökválasztás győztese Jakov Milatović, a liberális és Európa-párti Europe Now Mozgalom egyik alapítója lett.

jelenlegi helyzethez képest. Ez azt is jelentené, hogy a nyugat-balkáni infrastrukturális beruházások, melyek sok esetben a korrupció melegágyainak tekinthetők (Grgić, M. 2017) sokkal inkább a pénzügyi szempontok figyelembevételével dőlhetnek el, amely nem a kínai beruházások térnyerését jelentené. Az érme másik oldalán megjelenik ugyan, hogy a jelenleg Montenegróban zajló kínai befektetések egy integrációval az Európai Unióba kerülnének. Ezzel jelentőségük akár fel is értékelődhet, ugyanakkor az elmúlt évek tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy Kína jelenléte már stagnál a projektek terén, nem csak Montenegróban, de a régióban is. Bár a régóta húzódnó, problémás projektekre megoldást jelentenek a kínai hitelek, beruházók, valamint kivitelezők, a montenegrói államnak és a mindenkori kormánzatnak mindenképpen mérlegelnie kell azokat a járulékos és nem járulékos költségeket, amit egy-egy ilyen projekt jelent.

A legérzékenyebb példája Kína montenegrói térnyerésének az az autópálya projekt, amelynek során az ország pénzügyi stabilitása is megkérdőjeleződött egy olyan kínai befektetés eredményeként, amelynek a teljes kifutását a mai napig sem ismerjük. Ennek megfelelően várhatóan az elkövetkezendő évek, valamint a 2023-as elnök- és a 2024-es parlamenti választás egyik nagy kérdése lesz, hogy miként tudja újra definiálni Podgorica a Pekinghez fűződő viszonyát.

Irodalomjegyzék

- AMT, A. (2022): *Cross-regional joint statement on the Human Rights Situation in Xinjiang, October 21. Permanent Mission of the Federal Republic of Germany to the United Nations.* <https://new-york-un.diplo.de/un-en/news-corner/-/2491088>
- BALKAN GREEN ENERGY NEWS (2018): *More bids expected for Morača HPPs construction.* <https://balkangreenenergynews.com/bids-expected-moraca-hpps-construction/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- CHINESE CONSORTIUM TO RECONSTRUCT MONTENEGRO'S ONLY COAL POWER PLANT (é.n.): *Xinhua English.news.cn.* (2020.06.10.). http://www.xinhuanet.com/english/2020-06/10/c_139127139.htm (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- GOSPIC, D. (2018): *Kinezi zainteresovani za drugi blok TE Pljevlja. Najnovije Vijesti Iz Pljevalja.* <https://pvportal.me/2018/05/kinezi-zainteresovani-za-drugi-blok-te-pljevlja/>
- GOVERNMENT OF MONTENEGRO TO BUY TWO CHINESE MERCHANT SHIPS (é.n.): (2011.11.02.). <https://www.ekapija.com/en/news/269472/government-of-montenegro-to-buy-two-chinese-merchant-ships> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- GRGIĆ, M. (2017): Chinese infrastructural investments in the Balkans: political implications of the highway project in Montenegro. *Territory, Politics, Governance* 7 (1), pp. 42–60. doi: [10.1080/21622671.2017.1359106](https://doi.org/10.1080/21622671.2017.1359106) (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- HISTORY OF DEVELOPMENT – BAR-BOLJARE HIGHWAY (2017): <https://web.archive.org/web/20190531014651/https://www.bربولjare.me/en/history/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).

- INTERNATIONAL REPUBLICAN INSTITUTE (2022): *Western Balkans Regional Survey | January-February 2022*. International Republican Institute. <https://www.iri.org/resources/2022-western-balkans-regional-survey--january-february-2022/>
- JOVIČIĆ, B. (2015): Chinese firm seen for construction of large HPPs. *Balkan Green Energy News*. <https://balkangreenenergynews.com/chinese-firm-seen-for-construction-of-large-hpps/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- KAJOSEVIC, S. (2019): Montenegrin Activists Urge End to Hydropower Plant Construction. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2019/05/21/montenegrin-activists-urge-end-to-hydropower-plant-construction/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- KAJOSEVIC, S. (2021): Montenegro Hopes EU Will Help it Repay Chinese Highway Loan. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2021/04/15/montenegro-hopes-eu-will-help-it-repay-chinese-highway-loan/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- KAJOSEVIC, S. (2022): Montenegro Seeks Cash to Build Highway's Second Phase. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2022/08/03/montenegro-seeks-cash-to-build-highways-second-phase> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- MINISTARSTVO EKONOMIJE SLUŽBA ZA ODNOS E S JAVNOŠĆU (2015): *Potpisan Memorandum o razumijevanju između Vlade Crne Gore i NORINCO International Cooperation Ltd*. <https://www.gov.me/clanak/153673--potpisan-memorandum-o-razumijevanju-izmedu-vlade-crne-gore-i-norinco-international-cooperation-ltd> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- MONTENEGRO FINALLY CANCELS PLJEVLJA II COAL POWER PLANT (2019): *Bankwatch*. <https://bankwatch.org/blog/montenegro-finally-cancels-pljevlja-ii-coal-power-plant> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- PACCALIN, C. – GILBERG, D. (2021): Reporters - Montenegro's billion-dollar road to nowhere. *France 24*. <https://www.france24.com/en/tv-shows/reporters/20211126-montenegro-s-billion-dollar-road-to-nowhere> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- PAVLIČEVIĆ, D. (2018): 'China Threat' and 'China Opportunity': Politics of Dreams and Fears in China-Central and Eastern European Relations. *Journal of Contemporary China* 27 (113), pp. 688–702.
- PAVLIČEVIĆ, D. (2019a): A Power Shift Underway in Europe? China's Relationship with Central and Eastern Europe Under the Belt and Road Initiative. *International Political Economy Series*, pp. 249–278.
- PAVLIČEVIĆ, D. (2019): Structural power and the China-EU-Western Balkans triangular relations. *Asia Europe Journal* 17 (4), pp. 453–468.
- PAVLOVA, I. (2010): *Montenegro Borrows \$47.4 Mln from China to Buy Two Chinese Cargo Ships*. <https://seenews.com/news/montenegro-borrows-474-mln-from-china-to-buy-two-chinese-cargo-ships-192288> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- RALEV, R. (2022): *Montenegro repays second instalment of China's Exim Bank loan*. <https://seenews.com/news/montenegro-repays-second-instalment-of-chinas-exim-bank-loan-770351> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- ROGELJA, I. (2020): Concrete and coal: China's infrastructural assemblages in the Balkans. *Political Geography* 81, 102220.

- ROGELJA, I. (2022): China's waning influence in Southeast Europe | East Asia Forum. *East Asia Forum*. <https://www.eastasiaforum.org/2022/12/17/chinas-waning-influence-in-southeast-europ> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- ROGELJA, I. (2018): "The Belt and Road Initiative Before and Beyond the 19th Party Congress." In: BROWN, K. ed. *The Chinese 19th Party Congress: Outcomes and Objectives*. World Scientific Press, Singapore, pp. 23–54.
- ŠEBOK, F. (2022). Montenegro's Growing Distance from China. *Chinaobservers*. <https://chinaobservers.eu/montenegros-growing-distance-from-china/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- SHANGHAI POWER TO ACQUIRE 33% OF MALTESE UTILITY ENEMALTA (2020): *Enerdata*. <https://www.enerdata.net/publications/daily-energy-news/shanghai-power-acquire-33-maltese-utility-enemalta.html> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- SPATIAL PLAN OF MONTENEGRO UNTIL 2020 (2009): Government of Montenegro. <https://www.gov.me/en/documents/b57f5f50-6f9c-4c27-ba86-122f5166b126> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- STAFF, R. (2014). *Montenegro, China's Exim Bank agree \$1 billion highway deal*. U.S. <https://www.reuters.com/article/montenegro-highway-idUSL5N0SP4BI20141030> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- STANDISH, R. – CHAPPLE, A. (2023): *A Journey Along Montenegro's \$1 Billion Chinese-Built Highway*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/montenegro-billion-dollar-chinese-highway/32217524.html> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- TOMOVIC, D. (2018): Serbian Church in Montenegro Slams Planned Dams. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2016/12/27/serbian-church-slams-montenegro-s-plan-to-dam-moraca-river-12-26-2016-1/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).

A szerb nacionalizmus összetett természete: A szélsőséges nacionalista mozgalmak és azok lehetséges hatásai a mai szerb társadalomra

Varga-Kocsicska Aleksandra¹

Abstract

Over the past two decades, extreme nationalism has had a significant impact on Serbian politics, particularly in Vojvodina. Between 2000 and 2021, numerous political organizations were established in order to enhance nationalism and ethnic identity. The purpose of this paper is to explore the relevance of extreme nationalism in Serbia since the early 2000s. In addition, there are a number of factors that have contributed to the growth and dissemination of nationalist movements on a political, social, and economic level. The current academic analysis is relevant and helpful for policy makers and the general public in settling the argument about the difficulties and dangers of Serbian nationalism. Considering the importance of the subject, this is a necessary step. This analysis will look at the cultural and historical roots of extreme nationalism. Furthermore, a brief assessment of the operations of two hardline nationalist parties, Dveri and Dosta je bilo, as well as a nationalist group, the Obraz movement. Using a literature review and media analysis, the study investigates the underlying origins, effects, and mechanisms of extreme nationalism in Serbia as well as the factors that ensure its survival.

Key words: Serbia, extreme-right, nationalism, nationalist movements, regional stability

1. Bevezetés

A szerb nacionalizmus a 19. századra vezethető vissza – Szerbia ekkor nyerte el függetlenségét az Oszmán Birodalomtól –, mivel az a vágy vezérelte őket, hogy a szerb nép számára nemzetállamot hozzanak létre, és egyesítsék a régióban élő összes szerbet. Ez területi terjeszkedéshez és konfliktusokhoz vezetett a szomszédos területekkel, például az Oszmán Birodalommal, Ausztria-Magyarországgal és Bulgáriával. Társadalomtudományi szempontból értékelve, a szerb nacionalizmus hatással volt az etnikai határok térségbeli megerősödésére és más államok területi integritásának megkérdőjelezésére.

Megvizsgálva a 20. századot, egyértelmű eredményt kapunk azzal kapcsolatban, hogy a szerb nacionalizmus jelentős szerepet játszott Jugoszlávia felbomlásában is. Slobodan Milošević

¹ Doktorandusz, Nemzeti Közszolgálati Egyetem. E-mail: kocsicska.aleksandra@gmail.com

egykori szerb vezető a nacionalizmus egy olyan változatát népszerűsítette, amely a szerbek egységét hangsúlyozta a régióban, valamint a Szerbián kívül élő szerbek védelmének szükségességét. Ez konfliktusokhoz vezetett más etnikai csoportokkal, különösen Boszniában és Koszovóban, és végül háborúba torkollott (Ördögh T. 2016).

Milošević rendszerének bukását követően Szerbia a társadalmi és gazdasági átmenet időszakát élte meg. Ebben az időszakban olyan szélsőséges nacionalista mozgalmak alakultak, mint a Dveri és az Obraz, amelyek EU- és Nyugat-ellenes nézeteket hirdettek, és a szerb társadalom hagyományosabb és konzervatívabb vízióját propagálták (Vasiljević, J. 2012). Ezek a mozgalmak aggodalomra adtak okot a szerb kormány és a nemzetközi társadalom számára, mivel a nacionalizmus a társadalmi feszültségek és a politikai instabilitás egyik forrása lehet, ugyanis elmondható, hogy a szerb nacionalizmus ma is meghatározza az ország politikai irányát és társadalmát. Bár a kormány lépéseket tett a szélsőséges nacionalizmus elleni küzdelem, valamint a multikulturalizmus és az uniós integráció előmozdítása érdekében, a lakosság jelentős része továbbra is szkeptikusan viszonyul ezekhez az erőfeszítésekhez, és egy nacionalistább, elszigeteltebb megközelítést képvisel.

A szélsőséges nacionalizmus jelentős előretörése Szerbiában az elmúlt két évtizedben fontos kérdéseket vet fel a politikai és társadalmi stabilitás, valamint a régióbéli kapcsolatok szempontjából. Az okok és következmények megértése kulcsfontosságú ahhoz, hogy hatékonyan küzdjenek ellene, és elősegítsék a befogadóbb és sokszínűbb társadalom kialakulását Szerbiában. Az extrém nacionalizmusnak hosszú és komplex története van Szerbiában, amely egyaránt értelmezhető pozitív és negatív hatásként az országban uralkodó viszonyokra. Az elmúlt években a Dveri, az Obraz és a Dosta je bilo nevű szélsőséges nacionalista mozgalmak jelentős politikai befolyásra tettek szert, ami tovább rontotta a helyzetet (Jovanović, S. M. 2018, Perry, V. 2019). Ez a tanulmány mélyreható elemzést készít azokról a kulcsfontosságú tényezőkről, amelyek hozzájárultak a szélsőséges nacionalizmus elterjedéséhez Szerbiában és az országban gyakorolt hatásaira. A kutatás a tudományos irodalom, a médiajelentések és a kormányzati dokumentumok átfogó áttekintésén alapul, valamint a tartalomelemzés módszerével azonosítja a kulcsfontosságú témákat és mintákat az adatokban. A tanulmány jelentősége abban rejlik, hogy hozzájárulhat a szerbiai nacionalizmus jobb megértéséhez, és betekintést nyújthat a politikai döntéshozók, az egyetemi oktatók és a civil társadalmi szervezetek számára, amelyek a befogadóbb és sokszínűbb társadalom előmozdításán dolgoznak Szerbiában. Továbbá alapul szolgálhat a jövőbeli kutatásoknak, például olyan longitudinális tanulmányoknak, amelyek a szerbiai nacionalizmus idővel változó dinamikáját vizsgálják. Mindezek figyelembevételével a tanulmány főbb célja az, hogy a szélsőséges nacionalizmussal kapcsolatos ismeretek bővítésével és a politikai döntéshozók számára megfelelő információk nyújtásával elősegítse a szélsőséges nézetek visszaszorítását.

2. Irodalmi áttekintés

Szerbiában a nacionalizmus hosszú múltra tekint vissza, ami egyszerre büszkeségre, összetartozásra ad okot és egyben konfliktusforrás is. A szerbiai nacionalizmus összetett és gyakran ellentmondásos jelenség, amelyet számos történelmi, társadalmi és politikai tényező alakít és alakított. Az utóbbi

években a szélsőséges nacionalizmus erősödése Szerbiában, különösen a vajdasági régióban, mind belföldön, mind nemzetközi szinten aggodalomra adott okot. Ez a tanulmány a szerbiai szélsőséges nacionalizmusról szóló meglévő szakirodalom átfogó áttekintésére törekszik, különös tekintettel a vajdasági régióra, illetve a Dveri és Dosta je bilo mozgalmakra.

A szerbiai szélsőséges nacionalizmusról szóló szakirodalom hatalmas és sokrétű, ami tükrözi a jelenség összetettségét. A nacionalizmus szerbiai térnyeréséhez hozzájáruló egyik legfontosabb tényező az ország viharos történelme, beleértve az 1990-es évek jugoszláv háborúiban játszott szerepét (Bieber, F. 2018, 2003, Buljubašić, M. – Holá, B. 2021). Florian Bieber szerint, a háborúk öröksége, a gazdasági küzdelmekkel és a politikai korrupcióval párosulva, hozzájárult ahhoz, hogy sok szerb érzelmű egyénben a kiábrándultság és az elidegenedés érzését keltsse. Ez pedig termékeny talajt biztosított a nacionalista mozgalmak felemelkedésének, különösen Vajdaság területén. Több szakirodalom is kiemeli a Dveri és a Dosta je bilo mozgalmak szerepét a szerbiai szélsőséges nézetek terjesztésében. Jovanović (2018) és Petrović (2020) szerint a Dveri mozgalom különösen sikeres volt a nacionalizmus virulens, mélyen Európa- és Nyugat-ellenes formájának népszerűsítésében. A mozgalom vezetője, Boško Obradović hangosan ellenezte az uniós integrációs törekvést, és a „hagyományos” ortodox kereszténységen és szerb kultúrán alapuló Szerbia visszaállítását követelte. A Dosta je bilo mozgalomhoz hasonlóan idegengyűlölő és bevándorlóellenes érzelmeket tanúsítottak, különösen az Európában jelenleg is zajló menekültválsággal összefüggésben.

A szerb kormány által a nacionalista mozgalmak elleni küzdelem érdekében tett intézkedésekkel Vladislavljević és Krstić (2022) szerint a kormány a szélsőséges erősödésével szemben a multikulturalizmus és az uniós integráció felgyorsítására törekszik. A szerb kormány a tolerancia és a sokszínűség előmozdításában is aktívan részt vett, különösen a jelentős kisebbségi lakossággal rendelkező Vajdaságban. A szakirodalom azonban azt is sugallja, hogy ezek az erőfeszítések egyes sikerrel jártak, mivel sok szerb továbbra is szkeptikus a kormánynak a multikulturalizmus és az európai értékek iránti elkötelezettségével kapcsolatban. A szerbiai nacionalizmusról szóló szakirodalom úgy véli, hogy a Dveri és a Dosta je bilo mozgalmak felemelkedése mind belföldön, mind nemzetközi szinten aggodalomra adhat okot (Jovanović, S. M. 2018, Kisić, I. 2020), kiemelve a jelenség rendkívül összetett jellegét, amelyet az évek során, számos történelmi tényező alakított ki. Az okok és következmények elemzése azonban összetett kérdést jelent, melynek megértése többféle nézőpontot igényel. Egyes szakértők szerint a szélsőséges nacionalizmus okai között szerepel az ország gazdasági és társadalmi helyzetének romlása, az etnikai feszültségek, a politikai elit korruptsága és az EU-ba való csatlakozás hiánya.

Az elmúlt évtizedekben Szerbia számos gazdasági nehézséggel szembesült, amelyek miatt sokan úgy érzik, hogy az ország nem fejlődik eléggé (Tournois, L. 2021). A politikai elit korruptsága szintén hozzájárulhatott a probléma súlyosbodásához, mivel a polgárok egyre inkább elvesztették bizalmukat az állami intézmények iránt. Mások azt állítják, hogy a szélsőséges nacionalizmus kialakulása elsősorban a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság felbomlásával és a jugoszláv háborúval kapcsolatos traumák következménye. Az etnikai feszültségek és az erőszakos konfliktusok megteremtették az alapot a szélsőséges nacionalizmus térnyeréséhez, ami azóta is fennálló probléma Szerbiában (Pešić, J. – Petrović, J. 2020). Egyes vélemények szerint, a szélsőséges nacionalizmus térnyerése az ország geopolitikai helyzetével is kapcsolatos lehet. Az ország az európai uniós csatlakozási

folyamat előrehaladásának hiányában elvesztette a „nyugat” támogatottságát, és inkább az Oroszországgal való szorosabb kapcsolatokra támaszkodott mindig is, ami az európai értékekhez képest sokkal inkább nacionalista irányultságot mutat (Vuksanovic, V. 2021).

A szélsőséges nacionalizmus következményei rendkívül súlyosak lehetnek, és az országot társadalmi és politikai szinten is érintik. A nacionalista mozgalmak nem csak az etnikai csoportok közötti feszültségeket erősítik, hanem a gazdasági növekedést és a befektetők érdeklődését is csökkentik (Petrović, J. – Stanojević, D. 2020, Knežević-Predić, V. 2015). Az érvek felvonultatása után elengedhetetlen megvizsgálni, milyen következményei vannak a szélsőséges nacionalizmus térnyerésének Szerbiában. Az egyik legnyilvánvalóbb következmény a politikai és társadalmi stabilitás veszélyeztetése. A szélsőséges nacionalizmus felbukkanása és térnyerése olyan társadalmi feszültségeket eredményezhet, amelyek az ország belső stabilitását fenyegetik, és akadályozzák a gazdasági és társadalmi fejlődést. Továbbá, negatív hatást gyakorolhat a Szerbiával szomszédos országokkal való kapcsolatokra is. Ezáltal is destabilizálva a régióban a békét és biztonságot. Az ország kormányzó pártjai, amelyek támogatják a szélsőséges nacionalizmust, gyakran olyan politikákat követnek, amelyek ellenzik a szomszédos országokkal való együttműködést, ez pedig hosszú távon negatív hatással lehet a gazdasági és külpolitikai kapcsolatokra is. Ugyanakkor több szakértő is azt állítja, hogy a szélsőséges nacionalizmusnak lehet bizonyos szinten pozitívnak tekinthető hatása is, mint a nemzeti identitás és öntudat erősítése. Az emberek büszkéek lehetnek országukra és nemzükre, és az ehhez kapcsolódó kulturális értékekre. Ez erősítő hatással lehet a közösség összetartására és identitástudatára. Azonban a szélsőséges nacionalizmus térnyerése politikai és társadalmi változásokat is eredményezhet. Ezeknek a nézeteknek az előretörése azonban általában polarizálja a társadalmat, és az ellenzőkkel szembeni ellenséges hangulatot szítja, ami nem segíti a társadalmi integrációt és összetartást (Malešević, S. – Trost-Pavasović, T. 2018, Bieber, F. 2003, Stojić, M. 2017). Ezen kívül a szélsőséges nacionalizmus a legtöbb esetben az emberi jogok és az egyenlőség elvei is szembe mehet, ami negatívan befolyásolhatja az ország demokratikus intézményeit. Végül fontos megjegyezni, hogy az okok és következmények nem állnak teljesen elkülönülve egymástól, hiszen egyfajta kölcsönhatás van közöttük (Perry, V. 2019, Stakić, I. 2013).

A szélsőséges nacionalizmus kérdésének kezelése több megközelítésből is történhet. Az egyik az okoknak, például az instabilitás csökkenésének és a társadalmi igazságosság előmozdításának mélyebb vizsgálata. Más megközelítés az, hogy a szélsőséges nacionalista mozgalmakat aktív fellépéssel és a megfelelő jogi eszközök alkalmazásával támadják. Ezen kívül fontos a társadalmi párbeszéd és a tolerancia előmozdítása, valamint a média szerepének figyelembevétele a nacionalista retorika és eszmék terjesztésében (Perry, V. 2019, Petsinis, V. 2019).

Ezzel elmondható, hogy a szerbiai szélsőséges nacionalizmus az elmúlt évtizedekben fontos kérdéseket vetett fel a politikai és társadalmi stabilitás, valamint a régióbeli kapcsolatok szempontjából. Az okok és következmények megértése kulcsfontosságú ahhoz, hogy hatékonyan küzdjünk ellene, és elősegítsük a befogadóbb és sokszínűbb társadalom kialakulását Szerbiában.

3. Módszertan

A téma feldolgozás során legfőképpen tudományos művek tartalomelemzését alkalmaztam. Ez a módszer a szerbiai szélsőséges nacionalizmus témájában megjelent tudományos cikkek elemzését foglalja magában, a minták és témák azonosítása érdekében. Olyan adatbázisokat használtam, mint a JSTOR, a Google Scholar és a ProQuest, hogy hozzáférjek a témával kapcsolatos, releváns cikkekhez, tanulmányokhoz. A tartalomelemzéskor a szakirodalomban használt közös narratívákra, témákra és nyelvezet azonosítására összpontosítottam. A másik választott tudományos módszerem a médiajelentések elemzése, és ez legfőképpen a szerbiai szélsőséges (extrém) nacionalizmussal kapcsolatos médiatartalmakat foglalja magában, a legtöbbször keresett szavakra való szűrés által. A téma kutatásakor olyan adatbázisokat alkalmaztam, mint a LexisNexis és a Factiva, így megkönnyítve a hozzáférést a különböző forrásokból származó hírcikkekhez. Az elemzés a szerbiai szélsőséges nacionalizmusról szóló médiabeszámolókból megfigyelhető tendenciák és minták azonosítására összpontosít, például arra, hogy mely csoportokról vagy személyekről, milyen hangnemben és milyen témákat tárgyaltak. A két említett módszeren felül, alkalmazásra kerül a kormányzati dokumentumok elemzése is. Ez a módszer magában foglalja a szerbiai szélsőséges nacionalizmussal kapcsolatos kormányzati dokumentumok megismerését és elemzését. A kutatás során ezért szükségem volt a témával kapcsolatos hivatalos kormányzati jelentésekhez, politikai- és jogi dokumentumokhoz való hozzáférésre.

4. A szerbiai szélsőséges nacionalista mozgalmak elemzése

Az Emberi Jogok Helsinki Bizottsága nemrégiben adta ki a „Jobboldali szélsőségeség Szerbiában” című kézikönyvet, amelyet Izabela Kisić szerkesztett. A könyv feltérképezi a 21. század második évtizedében legaktívabb jobboldali szervezeteket, azok ideológiai kereteit, valamint politikai és társadalmi szerepüket. Ahogy a kézikönyv egyik szerzője, Marija Srdić fogalmaz: „A 20. század végén és a 21. század első két évtizedében Szerbiában zajló folyamatokat röviden úgy lehet jellemezni, hogy a szélsőjobboldali szervezetek megerősödtek és bekerültek a mainstream politikába”.

Nem túlzás kijelenteni, hogy a szerb társadalomban különösen kedvező a légkör a jobboldaliság minden formájának kialakulásához. Ennek oka, hogy a politikai, egyházi és kulturális elit több mint három évtizeden át fáradhatatlanul dolgozott egy ilyen légkör megteremtésén. A mai világban az olyan szervezetek jobboldali szélsőségei, mint az SNP Nai, Obraz, Nacionalni stroj, Zavetnici, Srpska desnica, Leviathan és Srpska chast az 1990-es évek erényes elődeinek legitím örökösei. Továbbá, kialakulásuknak kedvezett a Szerb Radikális Párt (Srpska Radikalna Stranka-SRS) egyértelmű gyengülése is.

Az 1990-es években a Szerb Radikális Párt (SRS) volt a szélsőjobboldal legfontosabb, ha nem az egyetlen támogatója Szerbiában. Ez volt az a párt, amely Vojislav Šešelj karizmatikus vezetésének köszönhetően jelentős támogatást élvezett a társadalomban, és háttérbe szorította a szélsőjobboldal más szereplőit. Slobodan Milošević rezsimjének azonban sikerült kordában tartania ezt a támogatást, köszönhetően a tömegmédiá feletti ellenőrzésnek, a titkosszolgálat ügynökeinek az SRS-ben való elhelyezésének, végezetül Šešelj bebörtönzésének. Már az 1992. májusi szövetségi

parlamenti választásokon, amikor a jugoszláv utódállamok közötti háborúk még javában zajlottak, az SRS együttműködött a Szerb Szocialista Párttal (Socijalistička Partija Srbije- SPS) a szavazatok 30%-át szerezve meg ezzel Szerbiában. Alig másfél évvel később azonban, amikor már konfliktusba keveredett a Milošević-féle SPS-szel, ez a támogatottság 13,8%-ra csökkent (Goati, V. 2001). Általánosságban elmondható, hogy 1990-től 2008-as feloszlásáig az SRS a szélsőjobboldal „bolygója” volt, amely körül számos többé-kevésbé szervezett vagy szétszórt szélsőjobboldali műhold kerített. Ez a taktikai együttműködés az 1990-es évek végéig megszakítás nélkül folytatódott, annak ellenére, hogy egyes kérdésekben nézeteltérések voltak. Csak 1999-ben, amikor a skinheadek megölték egy Dušan Jovanović nevű roma származású fiút, szakadtak meg ezek a kapcsolatok. Šešelj nem volt hajlandó támogatni a gyilkosokat, a neonáci skinheadek pedig felhagytak az SRS-szel való együttműködéssel. A 2000. október 5-i politikai változások és a Milošević-rezsim bukása után azonban új szélsőjobboldali szervezetek kezdtek megalakulni egy más társadalmi környezetben. Ezek együttműködést alakítottak ki az SRS-szel, amely Tomislav Nikolić és Aleksandar Vučić vezetése nélkül ekkorra már fokozatosan mérsékeltebb álláspont felé mozdult el, szociális kérdésekre összpontosítva, és ezáltal népszerűbbé vált a választók körében (Bakic 2013).

Az egyik szélsőséges nacionalizmushoz köthető mozgalom Szerbiában a Dveri, amely valójában egy szélsőjobboldali politikai párt. A Dveri 1999-ben alakult diákmozgalomként, majd 2015-ben politikai párttá alakult (Srpski Pokret Dveri). A párt ideológiája konzervatív és nacionalista elveken alapul, valójában saját bevallásuk szerint, a szerb kultúrát és értékeit igyekeznek megőrizni és népszerűsíteni. Kritikusan viszonyulnak az Európai Unióhoz, és támogatják Szerbia semlegességét a nemzetközi kapcsolatokban. A Dverit azzal vádolják, hogy antiszemita és muszlimellenes nézeteket hirdet, nem egyszer kapcsolatba hozták neonáci és „fehér felsőbbrendűséget” hirdető csoportokkal, továbbá többször is felhozták ellenük, hogy a diszkriminációt és az intoleranciát támogatják. A pártot LMBTQ+-ellenes nézetekkel is kapcsolatba hozzák, mivel tagjai részt vettek a belgrádi Pride-felvonulás elleni tiltakozásokban. A párt fellegvára a Vajdaságban található, ahol jelentős támogatottságra tett szert a lakosság egyes rétegein belül. A 2016-os szerbiai parlamenti választásokon a Dveri a szavazatok 7,2%-ával két helyet szerzett a vajdasági képviselőházban. A párt sikere a régióban annak tulajdonítható, hogy a szerb nacionalizmusra apellál, és a vajdasági kisebbségek kérdésére összpontosít. A Dveri népszerűsége a Vajdaságban feszültséghez és konfliktushoz vezetett a régió különböző etnikai csoportjai között. A szerb kultúra és értékek népszerűsítését egyesek a többi etnikai csoport marginalizálására és kirekesztésére tett kísérletnek tekintik. Különösen a vajdasági magyar kisebbség volt a Dveri kritikájának célpontja, a párt azzal vádolta a magyar kisebbséget, hogy el akar szakadni Szerbiától (Dveri zombori irodájának sajtónyilatkozata). Meg kell jegyezni, hogy a 2020-as szerbiai parlamenti választásokon a Dveri új választási szövetséget kötött és támogatásáról biztosította a a Srpska Radikalna Stranka (SRS) i Srpski Patriotski Savez (SPAS) szövetséget. A szövetség a „Srpske Patriote” (Szerbia hazafiai) nevet kapta, és a szavazatok 4,99%-át szerezte meg 2020-ban, ami alig maradt el a parlamentbe jutáshoz szükséges 5%-os választási küszöbötől. (Republic Electoral Commission of Serbia, 2020).

A másik jelentős szélsőséges nacionalizmushoz köthető mozgalom Szerbiában a Dosta je bilo (Elég volt), amely valójában egy 2014-ben alapított populista politikai mozgalom. A Dosta je

bilo a Szerbiában elterjedt korrupcióra és a politikai elitre adott válaszként jött létre. A mozgalom átláthatóságot, elszámoltathatóságot és gazdasági reformokat követel Szerbiában.

Bár a Dosta je bilo nem hirdet nacionalista vagy idegengyűlölő nézeteket, azzal vádolták, hogy szimpatizál a szerb nacionalista ügyekkel, különösen a koszovói konfliktus kapcsán. A mozgalom alapítóját, Saša Radulovićot a Srpska Radikalna Strankával (SRS) való korábbi kapcsolata miatt kritizálták. Az SRS egy szélsőjobboldali párt, amely közismert nacionalista és Nyugat-ellenes programmal rendelkezik. A Dosta je bilo a gazdasági reformokra és a korrupcióra összpontosít, és ez sok szerb, különösen a vajdasági szerbek körében visszhangra talált. A Dosta je bilo a gazdasági reformokra és a korrupcióra összpontosítva sok szerbhez eljutott, különösen a Vajdaságban. A tartományt súlyos gazdasági stagnálás és az „agyelszívás” (angol szakszóval, brain drain) sújtja, sok fiatal külföldre távozik, hogy jobb lehetőségeket keressen. A Dosta je bilo gazdasági reformokat és átláthatóságot hirdető programja azokat is megszólította, akik a közelmúltban kiábrándultak a jelenlegi politikai elitből. Ugyanakkor a Dosta je bilo szerb nacionalizmushoz való kötődése egyesek számára aggodalomra ad okot. Kiemelve itt a mozgalomnak a koszovói konfliktussal kapcsolatos álláspontját, ami túlságosan kirekesztőnek tekinthető. Radulović a mozgalom weboldalán (<https://dostajebilo.rs>) rendszeresen kifejti véleményét többek között a koszovói helyzettel kapcsolatban is.

A szélsőséges nacionalizmus erősödése Szerbiában nem új jelenség. Gyökerei a Balkán viharos történelmében gyökereznek, amelyet etnikai konfliktusok és politikai instabilitás jellemez. Jugoszlávia felbomlása az 1990-es években a nacionalizmus hullámához vezetett az egész régióban, és sok szerb a veszteség és az árulás érzését élte át. A koszovói konfliktus az 1990-es évek végén tovább fokozta a feszültséget, és sok szerb úgy érezte, hogy identitása és kultúrája veszélyben van. A konfliktus több ezer szerb kitelepítéséhez vezetett Koszovóból, ami tovább szította a nacionalista érzelmeket. A Dveri és a Dosta je bilo felemelkedése erre a veszteség és a kiábrándultság érzésére adott válasznak tekinthető. A pártok a nemzeti büszkeség és identitás érzésére apellálnak, illetve a szerb kultúra és értékek védelmét ígérik. Kirekesztő és diszkriminatív nézeteik támogatása azonban feszültséghez és konfliktushoz vezetett a szerb társadalomban. A vajdasági helyzet különösen összetett, mivel a Vajdaság lakossága sokszínű, és történelme során etnikai konfliktusok alakultak ki. A tartomány a szerbek és a magyarok közötti konfliktus színhelye volt számtalanszor a történelem folyamán, hiszen mindkét fél a másikat vádolta megkülönböztetéssel és kirekesztéssel. A Dveri által a szerb kultúra és értékek népszerűsítése egyesek szerint kísérletet jelentett más etnikai csoportok, különösen a magyar kisebbség marginalizálására és kirekesztésére. A párt kisebbségi jogokkal kapcsolatos álláspontja viták és kritikák forrása, sokan a pártot a diszkrimináció és az intolerancia előmozdításával vádolják (Pešić, J. – Petrović, J. 2020). A Dosta je bilo ezzel szemben mérsékeltebb álláspontot képvisel a kisebbségi jogokkal kapcsolatban, és az átláthatóság és elszámoltathatóság platformját támogatja. A szélsőséges nacionalizmus erősödése Szerbiában feszültségekhez és konfliktusokhoz vezetett az országon belül, valamint a szomszédos országokkal. Szerbia és szomszédjai, különösen Koszovó kapcsolatát konfliktus és feszültség jellemzi, sok szerb számára az árulás és a veszteség érzésével. A Szerbia és Koszovó közötti konfliktus az 1990-es évek végére nyúlik vissza, amikor a Ushtria Çlirimtare e Kosovës vagyis „UÇK” (Koszovói Felszabadítási Hadsereg) harcokat indított a tartomány területén a Szerbiától való függetlenségért. A konfliktus következtében szerbek

ezreit űzték el Koszovóból, majd 2008-ban létrejött a független Koszovó, amelyet Szerbia még mindig nem ismer el. Koszovó vitatott kérdés a szerb politikában. Ez a nacionalista érzelmek és kirekesztő nézetek erősödéséhez vezetett, különösen a szélsőjobboldali politikai mozgalmak, például a Dveri körében. A párt által támogatott „Nagy-Szerbia” létrehozása aggodalomra ad okot a szomszédos országokban, különösen Koszovóban és Bosznia-Hercegovinában.

A Dveri és más szélsőséges nacionalista csoportok felemelkedése a Slobodan Milošević utáni politikai berendezkedés vélt kudarcaira adott reakciónak tekinthető. Ezek a csoportok a korrupcióval, a gazdasági stagnálással és az uniós integráció lassú ütemével kapcsolatos népi elégedetlenséget használták ki. Nyugatellenes és idegengyűlölő retorikájuk azonban hozzájárult az intolerancia és a megosztottság légköréhez a szerb társadalomban. A szerb kormány és az említett nacionalista csoportok közötti kapcsolat bonyolult. Miközben a kormány nyilvánosan elítélte szélsőséges nézeteiket és tetteiket, azzal is vádolták, hogy támogatásukat saját politikai hatalmának megerősítésére használja fel. Ez azt a benyomást keltette, hogy a kormány tolerálja, ha nem is bátorítja a szélsőjobboldali nacionalizmust, hogy így tartsa meg hatalmát. Ennek egyik legjelentősebb példája az Obraz esete. Ez a szélsőjobboldali nacionalista szervezet a 2000-es évek közepén vált ismertté erőszakos tüntetéseiről és a kisebbségi csoportok elleni támadásairól. Ennek ellenére továbbra is támogatást kapott egyes kormánytisztviselőktől, sőt a kormánypárt egyes tagjaitól is.

Az Obraz mozgalom tagjai 2008-ban² aktívan részt vettek az országban több ponton is megszervezett tüntetéseken, ami szorosan összefüggött Koszovó függetlenné válásával. Továbbá fontos megjegyezni, hogy a támogató-alapítók között volt a radikális nacionalista politikus, Vojislav Šešelj is. Az Obraz mozgalom azóta is jelen van a szerb politikai életben, bár aktivitása és népszerűsége változó volt az évek során. A mozgalom az ortodox keresztény értékeket és a szerb nemzeti identitást vallja. Erősen kötődnek a Sveti Sava (Szent Szava) nevű szerb ortodox szent kultuszához, aki egyfajta kulcsfigura, ugyanakkor számos más szerb történelmi hős tiszteletén nyugszik az alapfilozófiájuk. Az Obraz mozgalom kifejezetten az ifjúság körében terjeszkedett, az egyetemeken és a középiskolákban megerősödött. A mozgalom politikai nézetei az ultranacionalizmusra és a szerb ortodox egyház által meghatározott hagyományos értékekre épülnek. Az Obraz mozgalom célja a szerb kultúra és identitás megőrzése és erősítése, valamint a szerb nemzeti érdekek védelme. A mozgalmat folyamatosan kritizálják nacionalista és intoleráns nézetei valamint a politikai és társadalmi céljaik elérése érdekében alkalmazott erőszakos eszközei miatt. Az Obraz mozgalom számos alkalommal összetűzésbe került más politikai szervezetekkel és a hatóságokkal (Brentin, D. – Pavasović Trošt, T. 2016). 2012-ben a szerb alkotmánybíróság kimondta, hogy az Obraz szervezet illegális, és aki a tagja akar lenni vagy marad, az törvényt sért. Ugyanakkor 2019-ben egy struktúráját és tagjait tekintve hasonló szervezetet regisztráltak, amelynek neve „Svetosavski savez Obraz”

² 2008-ban Vojislav Koštunica akkori szerb kormányfő, a Szerbiai Demokrata Párt (DSS), a Szerb Radikális Párt (SRS), a hágai vádlott Vojislav Šešelj és Boris Tadić akkori szerb köztársasági elnök által tervezett a tüntetés, ami a Koszovó függetlenségének nyugati országok általi támogatása ellen irányult. A nagyszabású rendezvények február 21-én példátlanul erőszakos cselekményekké fajultak Belgrád központjában, amelynek következtében 212-en megsérültek, felgyűjtötták az amerikai, a horvát és több más nagykövetséget, közel 100 üzletet és több száz kioszkot kifosztottak, 20 buszmegállót feldúltak, számos autót összetörték és/vagy felgyűjtottak, számos szeméttárolót, közlekedési táblát és más infrastruktúrális elemet megrongáltak vagy végleg tönkretettek. Az érdekesség az egészben, hogy a tüntetés előtti napon Tadić elhatárolódott a „tömegrendezvényekkel való visszaéléstől pártpolitikai célok érdekében” – de ez a megkésett lépés sokak szerint egyáltalán nem csökkentette a felelősségét (Ćirić, M. 2008).

(Komarčević, D. 2020). A hasonló név és szervezeti felépítés már nem ütközik az alkotmánybíróság döntésével, így törvényesnek számít, még akkor is, ha az utódszervezet, szinte teljes egészében megegyezik a betiltott elődjével.

A nacionalista mozgalmak erősödése Szerbiában aggodalomra ad okot a kormánynak és a nemzetközi közösségnek is. Ezeknek a mozgalmaknak a feltűnése és aktivitása egyértelmű fenyegetést jelent az ország stabilitása és az etnikai egyensúly fenntartására való képessége szempontjából. A szerb kormány különböző intézkedéseket hozott a nacionalizmus kiváltó okainak kezelésére és további terjedésének megakadályozására. Ez a tanulmány a továbbiakban kitér majd a szerb kormány által a nacionalista mozgalmak térnyerésének lassítása érdekében hozott intézkedésekre, és értékeli azok hatékonyságát.

5. A szerb kormány szélsőséges nacionalizmussal szemben hozott intézkedései

Az elmúlt években a szerb kormány számos intézkedést hozott a szélsőséges nacionalizmus ellen. Ezek közé tartozik például az olyan jogszabályok elfogadása, amelyek büntetik a gyűlöletbeszédet és az erőszakos cselekedeteket, valamint a szélsőséges csoportok és szervezetek tevékenységét korlátozza. Ezen kívül a kormány aktívan részt vesz a régióban folyó együttműködési kezdeményezésekben, például az EU-csatlakozás előkészítése során, amelyek célja a gazdasági és politikai stabilitás erősítése és a regionális konfliktusok megoldása. (Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2020). Azonban a szélsőséges nacionalizmus problémája továbbra is fennáll Szerbiában, és a kormány továbbra is szembesül ezzel a kihívással. Az oktatással kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a szerb kormány számos olyan programot hirdetett meg, amelyek a tolerancia és az etnikumok közötti megértés előmozdítását célozták (Government of Serbia. 2022). Ezek a programok különösen fontosak voltak az országban élő kisebbségi csoportok számára, akiknek gyakran nehéz volt megőrizni az identitásukat és kultúrájukat a többségi társadalomban (Government of Serbia. 2021).

Az oktatási programok célja az volt, hogy segítsék az embereket megérteni és elfogadni a különböző kultúrákat és hagyományokat, valamint csökkentsék az előítéleteket és a diszkriminációt. A programok keretében az iskolákban lehetőség nyílt a kisebbségi nyelvek használatára, és az oktatási rendszerbe való bevonásukat is támogatták. Az ilyen intézkedéseknek köszönhetően a kisebbségi csoportoknak jobb hozzáférése lett az oktatási rendszerhez, és lehetővé vált számukra, hogy megőrizzék saját kulturális örökségüket. A média szabályozásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a szélsőséges propaganda médián keresztüli terjesztése különösen veszélyes, mivel hatással lehet az emberek véleményére és magatartására. A szerb kormány ezért olyan irányelveket fogadott el, amelyek az ilyen propaganda terjedését megakadályozzák, és szabályozó szerveket hoztak létre, amelyek figyelemmel kísérik a média szélsőséges tartalmait. A szélsőséges ideológiák elleni küzdelem azonban nem csak jogi és intézményi intézkedéseken alapul. Az egyik legfontosabb tényező az, hogy a társadalom széles rétegei elutasítsák ezeket az ideológiákat, és elfogadják azokat az értékeket, amelyek a tolerancián, az elfogadáson és az együttműködésen alapulnak. Ezért a szerb kormány a társadalmi és gazdasági problémák kezelésével is foglalkozott, mivel ezek gyakran állnak a szélső-

séges ideológiák terjedésének hátterében. A gazdasági fejlődésre irányuló intézkedések célja a szélsőséges kiváltó okainak, köztük a szegénységnek és a társadalmi kirekesztésnek a kezelése volt. Ezek az intézkedések hatékonyan csökkentették a társadalmi és gazdasági nélkülözést, és megakadályozták a szélsőséges ideológiák terjedését a marginalizált lakosság körében (Vasiljević, J. 2021).

A szerb kormány által hozott intézkedések hatékonyan lassították a nacionalista mozgalmak erősödését az országban. Az eddigi elfogadott főbb stratégiák a következők:

- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije (2019), magyarul: Szerb nemzetbiztonsági stratégia;
- Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma (2020–2024), magyarul: Nemzeti stratégia a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása ellen;
- Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma (2017–2021), magyarul: Nemzeti stratégia a terrorizmus megelőzésére és leküzdésére;
- Nacionalna strategija za borbu protiv nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim događajima (2013–2018), magyarul: Nemzeti stratégia az erőszak és a nem megfelelő magatartás megelőzésére és leküzdésére a sporteseményeken.

Csökkent a gyűlöletbeszéd és a szélsőséges propaganda előfordulása, az oktatási és sportprogramok megvalósításával elősegítették az etnikumok közötti megértést. Ezen intézkedések hatékonyságát azonban több tényező is korlátozta. Az intézkedések némelyike esetében a gyenge szervezés, a végrehajtásukra elkülönített források hiánya, valamint az egyes területeken továbbra is fennálló társadalmi és gazdasági nélkülözés az, ami egyértelműen korlátozta a várt hatásukat.

Az elmúlt két évtized során Szerbia kormánya számos intézkedést hozott az extrém nacionalizmus elleni küzdelem érdekében. Azonban az intézkedések hatékonyságának megítélése továbbra is kérdéses. A politikai közösségek és az érintett személyek véleménye eltérő, és a helyzet továbbra is feszült (Government of Serbia. 2022).

Az egyik legfontosabb kormányzati intézkedés a jogi keretek megerősítése volt. Az új jogszabályok kriminalizálták az etnikai gyűlöletre való uszítást, a rasszista megnyilvánulásokat és a diszkriminációt. Ez lehetővé tette az ügyészség és a bíróságok számára, hogy hatékonyabban fellépjenek az extrém nacionalizmus terjedése ellen (Government of Serbia. 2022). Azonban a jogi keretek megerősítése önmagában nem elegendő. A kormánynak további intézkedéseket is kell tennie az extrém nacionalizmus okainak kezelése érdekében. Ez magában foglalja az oktatási rendszer reformját, aminek eredményeként az iskolákban és a felsőoktatásban a diákok megismerhetik a többi etnikum kultúráját és történelmét. Emellett a kormánynak elő kell segítenie az etnikai kisebbségek gazdasági és társadalmi integrációját, ami csökkentheti az extrém nacionalizmus kialakulásának esélyeit. A kormányzati intézkedések mellett fontos szerepe van a civil társadalomnak is. Az aktív civil társadalom lehetőséget teremt arra, hogy az állampolgárok nyíltan és hatékonyan kifejezzék az álláspontjukat (Kisić, I. 2020).

Összességében a kormányzati intézkedések és a társadalmi felelősségvállalás a kulcsfontosságú tényezők az extrém nacionalizmus elleni küzdelemben. Azonban a hatékonyságukat csak hosszú távon lehet megítélni. A kormánynak továbbra is következetesen kell dolgoznia az extrém nacionalizmus ellen, és biztosítania kell a többi etnikum számára a teljes jogokat és lehetőségeket. Azonban azt is fontos megjegyezni, hogy a kormányzati intézkedések hatékonyságát nem lehet

kizárólag a kormány tevékenységének hatékonyságával megítélni, hanem a társadalom minden rétegének együtt kell működnie a nacionalizmus és szélsőségesesség visszaszorítása érdekében.

6. COVID-19 világjárvány hatása az extrém nacionalizmusra Szerbiában

A szélsőséges nacionalizmus szerbiai térnyerését az ország politikai és gazdasági instabilitása táplálta, amit a COVID-19 járvány is súlyosbított, mivel sok szerb csalódott és kiábrándult a kormány járványra adott válasza miatt. A világjárvány megmutatta, milyen nagymértékű a szerb társadalmon belül a megosztottságát, ezért egyes csoportok úgy érezték, marginalizálódtak, ezenfelül pedig, hogy magukra hagyták őket. Sokan bírálták a szerb kormányt a járvány kezelésében, egyesek azzal a váddal éltek, hogy a járványt valójában hatalmuk megszilárdítására és az ellenvélemények elfojtására használják fel. A kormányt továbbá azzal is meggyanúsították, hogy korlátozza a szólásszabadságot és az ellenzéki pártok politikai folyamatban való részvételének lehetőségét. Továbbá a szerb kormányt a világjárvány kezelése tekintetében is kritika érte, különösen az oltóanyagok elosztásával és az egészségügyi rendszer irányításával kapcsolatban. (Tanjević, N. 2019, Bego, F. 2021, Klacar, B. 2020).

A COVID-19-ről ezáltal egyértelműen elmondható, hogy jelentős hatással volt a világ országaira, így Szerbiára is. A világjárvánnyal vált egyértelműbbé a már régóta létező, aránytalanul nagy, és az utóbbi években egyre erősödő különbség a kirekesztett közösség, vagyis a kisebbségi csoportok és a népesség többi tagja között. A Covid hatással volt a szerbiai politikai és társadalmi dinamikára is, különösen a szélsőséges nacionalizmus kérdésével kapcsolatban. A globális pandémia ugyanis platformot biztosított a szélsőjobboldali mozgalmaknak a kirekesztő és diszkriminatív nézetek retorziómentes terjesztéséhez. Szerbiában a szélsőjobboldali mozgalmak, mint például a Dveri, a világjárványt a nacionalista érzelmek erősítésére használták fel, és a kisebbségi csoportokat tették felelőssé a vírus terjedéséért. Ez a kisebbségi közösségek, különösen a romák diszkriminációjának és marginalizálásának növekedéséhez vezetett. A COVID-19 hatással volt Szerbia és a szomszédos államok, különösen Koszovó kapcsolatára is, mivel az államok hermetikus lezárásához, valamint az országhatárokon átnyúló kereskedelem és együttműködés csökkenéséhez vezetett. Ez tovább fokozta a Szerbia és Koszovó közötti feszültséget, ezen kívül pedig érzékelhetően erősödtek a nacionalista érzelmek mindkét országban (Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2022).

A pandémia kitörése rávilágított az átlátható és elszámoltatható politikai rendszer fontosságára, különösen a közegészségügyi válságok kezelése tekintetében, továbbá lehetőséget biztosított egyeseknek, hogy felszólaljanak a társadalmi befogadás és tolerancia propagálása mellett.

Levonva a következtetéseket, arra jutunk, hogy a COVID-19 világjárvány jelentős hatással volt Szerbiára és annak politikai és társadalmi dinamikájára, különösen a szélsőséges nacionalizmus kérdésével kapcsolatban. Ezeknek a kérdéseknek a kezelése kulcsfontosságú lesz egy befogadóbb és demokratikusabb Szerbia felépítésében a járvány utáni világban.

7. Konklúzió

A nacionalista mozgalmak erősödése Szerbiában aggodalmat keltett az ország stabilitását és törékeny etnikai egyensúlyának fenntartására való képességét illetően. A szerb kormány különböző intézkedéseket hozott a nacionalizmus kiváltó okainak kezelésére és további terjedésének megakadályozására. Az elmúlt 20 évben Szerbiában az extrém nacionalizmus számos formában jelent meg, így a társadalom többi tagja, a vallás, a média és a kormányzati döntések is fontos szerepet játszottak ebben a folyamatban. Összefoglalva, a Dveri, Obraz és DJB szervezetek vizsgálata révén bemutatásra kerültek az extrém nacionalizmus jellemzői, főbb mozgatórugói és hatásai. A szerb ortodox egyház erős befolyással rendelkezik a szerb társadalomra, és gyakran használják az ortodox vallást a nemzeti identitás és a politikai hatalom erősítésére. Az egyház számos olyan ügyet támogat, amelyeket a nacionalista mozgalmak is támogatnak, ilyen kiemelt ügy Koszovó függetlenségének a kérdése. A három vizsgált szervezetről (Dveri, Obraz és DJB) elmondható, hogy a szerb extrém nacionalista mozgalom fontos szereplői voltak az elmúlt évtizedben. A Dveri szervezet a nemzetközi szocialista mozgalom tradícióiból ered, de szélsőséges nacionalista nézeteit hangsúlyozza. Az Obraz szervezet hasonló jellegű ideológiával rendelkezik, és az erőszakos cselekedetektől sem riad vissza igazának bizonyítása érdekében. A DJB szervezet az extrém nacionalizmus és a radikális jobboldal szintézisét kínálja, és az erőszakos akciókra hajlamos. Az 1990-es évek jugoszláv háborúi és a NATO-bombázás utáni időszak a szerb társadalomban az extrém nacionalizmus virágkorát jelentették. A forráselemzések azt mutatják, hogy a média és a kormányzati döntések is befolyásolják az extrém nacionalizmus jelenlétét Szerbiában. A média olykor szélsőséges retorikát használ, amely tovább erősíti az állampolgárokban a „mi kontra ők” mentalitást. Összességében megállapítható, hogy az extrém nacionalizmus jelenléte Szerbiában az elmúlt 20 évben változó volt. Annak érdekében, hogy minél átfogóbb képet kapjunk az eseményekről és azok esetleges jövőbeni hatásairól egy hosszabbtávú vizsgálatra lenne szükség. A poszt-Covid eseményeket is érdemes lesz összehasonlítani a Covid-19 előtti helyzettel.

Szerbiában a nemzeti identitás erős érzését a közös kulturális és történelmi narratívák, valamint a konfliktusok és az áldozattá válás tapasztalatai alakították ki. Számos elméleti megközelítés létezik, amely megvilágíthatja a szerbiai szélsőséges nacionalizmus jelenségét. Az egyik ilyen megközelítés a *társadalmi identitáselmélet*, amely szerint az egyének önértéküket azokból a társadalmi csoportokból merítik, amelyekhez tartoznak (Tanjević, N. 2019, Kelly, L. 2019). Ez az elmélet azt állítja, hogy az emberek hajlamosak a saját csoportjukat előnyben részesíteni másokkal szemben, és ez csoportközi konfliktusokhoz és előítéletekhez vezethet.

A társadalmi identitáselmélet az elmúlt évtizedekben egyre fontosabbá vált Szerbiában a politikai és társadalmi folyamatok elemzése során. Ennek oka, hogy az országban az etnikai és nemzeti identitás rendkívül erős és összefonódik egymással. A társadalmi identitáselmélet azt vizsgálja, hogyan határozzák meg az egyén csoporttagságait és identitásait a környező társadalmi csoportok és a közösségi hálózatok. Azt le kell szögezni, hogy az etnikai és nemzeti identitás kérdése különösen fontos Szerbiában, ahol a jugoszláv államszövetség felbomlása után több évtizedes háborús konfliktusok, politikai változások és társadalmi átalakulások zajlottak. Ezek az események

befolyásolták az emberek csoporttagságait és identitásait, és erősítették az etnikai és nemzeti sztereotípiákat és az azokon alapuló csoportosításokat (Tanjević, N. 2019, Ignjatijević, M. – Elek, B. – Pavlović, M. 2020).

A társadalmi identitáselmélet segítségével megérthetjük, hogy miként formálódnak és változnak a csoportok az idő múlásával, és milyen hatásaik lehetnek az egyén identitására nézve. Az elmélet szerint az egyén identitása szorosan összefonódik a környező csoportokkal, amelyekhez tartozik, és ezek a csoportok határozzák meg a szerepeket, normákat, értékeket és az egyén viselkedését. Szerbiában az etnikai és nemzeti identitás a politikai folyamatokkal és az állami intézményekkel szorosan összefonódik. Az etnikai kisebbségek helyzete és jogai politikai viták tárgyát képezik, amelyek gyakran a nemzeti identitás kérdéseivel is összefüggnek. Emellett a médiában is szerepet játszik az etnikai és nemzeti sztereotípiák erősítése, amelyek befolyásolják az emberek csoporttagságait és identitásait. Összességében a társadalmi identitáselmélet segítségével megérthetjük a csoporttagságok és az identitások kialakulását és változását Szerbiában (Forró, L. – Cvetković, S. 2022), és hogy ezek milyen hatást gyakorolnak a politikai és társadalmi folyamatokra (Forró, L. – Cvetković, S. 2022). Szerbia esetében a szélsőséges nacionalizmust az erős szerb identitástudat fenntartásának és a szerb nép érdekei védelmének vágya táplálja. Ez különösen hangsúlyos lehet Jugoszlávia felbomlása és Szerbia terület- és befolyásvesztése után. A szélsőséges nacionalista csoportok az identitástudatra és az összetartozás érzésére apellálhatnak, egy erős és egységes Szerbia vízióját kínálva, amely visszanyerheti korábbi dicsőségét (Forró, L. – Cvetković, S. 2022).

A választott téma egy másik elméleti megközelítési lehetősége a *kulturális traumaelmélet*, amely szerint a közös traumaélmény a kollektív identitás és áldozattá válás érzésének kialakulásához vezethet. Szerbia, történelme során számos traumatikus eseményt élt át, többek között az oszmán megszállást, az első és második világháborút és a NATO-bombázást a koszovói háború idején. Ezek az események hozzájárultak az áldozattá válás érzéséhez és ahhoz a hithez, hogy meg kell védeni a nemzetet a külső fenyegetésekkel szemben.

Emellett egyes tudósok szerint a szélsőséges nacionalizmus szerbiai térnyerése a „csoporton belüli kivételezés” fogalmával magyarázható, amely arra a tendenciára utal, hogy az egyének a saját csoportjuk tagjait részesítik előnyben a csoporton kívüliekkel szemben. Ez felsőbbrendűségi érzéshez és a csoporton kívüliekkel szembeni ellenségességhez vezethet, ami a szerbiai kisebbségi csoportokkal szembeni szélsőséges nacionalista retorikában és cselekedetekben is megmutatkozik.

A harmadik elméleti keret, amely hasznos lehet a szerbiai szélsőséges nacionalizmus megértéséhez, a *társadalmi dominancia elmélete*. Ez az elmélet azt sugallja, hogy a társadalmak csoportalapú hierarchiák köré szerveződnek, és egyes csoportok nagyobb hatalommal és magasabb státusszal rendelkeznek, mint mások. A domináns csoportokhoz tartozók nagyobb valószínűséggel fogadják el és támogatják a status quo-t fenntartó ideológiákat, míg az alárendelt csoportok tagjai nagyobb valószínűséggel támadják meg azt. A domináns csoportok általában az erőforrásokhoz és a hatalmi pozíciókhoz férnek hozzá, míg a dominált csoportok alacsonyabb társadalmi helyzetben vannak, és nehezebben jutnak hozzá az erőforrásokhoz és a hatalmi pozíciókhoz. A társadalmi dominancia elmélete hasznos lehet a szerbiai szélsőséges nacionalizmus megértéséhez, mivel ez a jelenség részben a domináns szerb társadalmi csoportok és a kisebbségek közötti erőviszonyokon alapul (Vargas-Salfate, S. et al. 2018). A szélsőséges nacionalizmus esetében a domináns csoport az etnikai

szerb lakosság, amely számos előnyhöz jut a kisebbségekkel szemben. Az ilyen előnyök közé tartoznak az állások, az oktatási lehetőségek, a mindennemű erőforrások hasznosítása, és az állami intézményekhez való könnyebb hozzáférés. Az ilyen előnyök hatására a szerb társadalom nagy része hajlamos lehet arra, hogy támogassa a szélsőséges nacionalista pártokat és mozgalmakat, amelyek erősítik az etnikai identitást és a szerb dominanciát a kisebbségekkel szemben (Tournois, L. 2021).

Az elmélet továbbá segíthet abban is, hogy megértsük a média és a vallás szerepét a szerbiai szélsőséges nacionalizmusban. A média és a vallás gyakran támogatják és erősítik a domináns társadalmi csoportokat, és ezzel segítenek fenntartani a dominanciát a kisebbségekkel szemben.

Fontos megjegyezni, hogy a felsorolt elméleti megközelítések nem zárják ki, sőt képesek kiegészíteni egymást a szerbiai szélsőséges nacionalizmus összetett jelenségének megértésében. A média és a vallás hatása azonban nem mindig egyértelmű, és az elmélet segít megérteni azokat a folyamatokat, amelyek révén az ilyen intézmények hatással vannak a társadalomra (Jovanović, V. 2018, Sremac, S. – Knezevic, N. – Pantelic, B. 2014). Ami még érdekesebb, az az, hogy hogyan lehet ezt a hatást mérni és értelmezni. Ez a megközelítés segíthet megérteni a szerbiai szélsőséges nacionalizmus egyik lehetséges (erős) hátterét, és lehetővé teszi a társadalmi és politikai tényezők elemzését, amelyek elősegítették a nacionalista mozgalmak növekedését és terjedését. A társadalmi dominancia elmélete a szerbiai politikai rendszer és a társadalom szerkezetének megértéséhez is hasznos lehet, és az extrém nacionalizmus jelenségének hátterében meghúzódó okokat és összefüggéseket is feltárhatja. Az elmélet használata lehetővé teszi a politikai és társadalmi változások elemzését, valamint annak megértését, hogy hogyan lehet ellenállni a szélsőséges nacionalizmus veszélyeinek és kihívásainak (Kelly, L. 2019). A szélsőséges nacionalista ideológiák azt az elképzelést hirdethetik, hogy Szerbia a Balkán jogos vezetője, és hogy más csoportoknak vagy asszimilálnodniuk kell, vagy alá kell rendelniük magukat a szerb érdekeknek. Így a társadalmi identitáselmélet és a társadalmi dominanciaelmélet keretei egyaránt betekintést nyújthatnak a szerbiai szélsőséges nacionalizmus okaiba és következményeibe (Tajfel, H. – Turner, J. C. 2004). Fontos azonban felismerni, hogy számos tényező járul hozzá ehhez az összetett jelenséghez, többek között a történelmi örökség, a politikai dinamika és a gazdasági feltételek. A jelenség teljes megértéséhez és a kezelésére irányuló hatékony stratégiák kidolgozásához multidiszciplináris megközelítésre lehet szükség, amely a politikatudomány, a szociológia, a pszichológia és más területek meglátásaira támaszkodik (Tajfel, H. – Turner, J. C. 2004).

A szélsőséges nacionalista mozgalmak 2000 és 2021 közötti szerbiai felemelkedése jelentős tudományos figyelem tárgyát képezte, és a tudományos tanulmányok, médiajelentések és kormányzati dokumentumok számos kulcsfontosságú megállapítást tettek. Az egyik legmarkánsabb megállapítás az, hogy a szélsőséges nacionalista mozgalmak Szerbiában az elmúlt két évtizedben jelentős támogatottságra tettek szert, különösen a Vajdaságban. A támogatottság növekedését számos tényező táplálta, többek között a gazdasági bizonytalanság, a politikai kiábrándultság és az 1990-es évek háborúinak öröksége (Stakić, I. 2013).

Az egyik legbefolyásosabb szélsőséges nacionalista mozgalom Szerbiában a Srpski Pokret Dveri (röv. Dveri) volt, amely 1999-ben alakult, és azóta jelentős erővé vált a szerb politikában. A Dveri programja a konzervatív társadalmi értékek és a nacionalista retorika kombinációjára épül, és

a mozgalom különösen sikeres volt a vidéki területeken és a kisvárosokban a támogatók mozgósításában. A Dveri számos ellentmondásos kampányban is részt vett, többek között a meglegfelvonulások betiltását követelte, és ellenezte Szerbia európai uniós csatlakozását (Jovanović, S. M. 2018).

A másik kihagyhatatlan szereplő a szélsőséges nézetek terjesztésében Szerbiában az Obraz. Az Obraz egy 2000-ben alapított szélsőjobboldali szervezet, amely számos erőszakos és illegális tevékenységgel, többek között kisebbségi csoportok és baloldali aktivisták elleni támadásokkal hozható kapcsolatba. Bár az Obraz soha nem szerzett jelentős politikai befolyást, a szervezet jelentős szerepet játszott a nacionalizmus és a szélsőségesség körüli diskurzus alakításában.

A Dosta je bilo (röv. DJB) a harmadik, a felsorolásból szintén kihagyhatatlan mozgalom, amely az elmúlt években jelentős figyelmet kapott, különösen korrupcióellenes platformja és politikai reformokra való felhívásai miatt. Bár a DJB nem kifejezetten nacionalista, a mozgalmat populista és bevándorlásellenes nézetek terjesztésével vádolták, és a vezetőségét kritizálták a szélsőjobboldali csoportokkal való kapcsolatai miatt (Jovanović, S. M. 2018).

A szélsőséges nacionalista mozgalmak szerbiai felemelkedésével kapcsolatos legfontosabb megállapítások azt sugallják, hogy ezek a mozgalmak összetett és sokrétű jelenséget képeznek, amelyet számos aktív társadalmi, gazdasági és politikai tényező alakít folyamatosan. Bár e vizsgált mozgalmak konkrét ideológiái és céljai eltérőek lehetnek, közös bennük a nacionalizmus iránti elkötelezettség, valamint a liberális demokrácia és a multikulturalizmus ellenzése. A Dveri, az Obraz és a Dosta je bilo szélsőséges nézetek terjesztésében játszott szerepének megértése fontos lépés az e mozgalmak által támasztott kihívások kezelésében és a szerb politikában és társadalomban gyakorolt befolyásuk elleni stratégiák kidolgozásában.

Irodalomjegyzék

- BEGO, F. (2021): Serbia. In: MULHALL, J. – KHAN-RUF, S. eds. *State of hate. Far-right extremism in Europe*. Hope not Hate, Amadeu Antonio Foundation and Expo Foundation, pp. 107–111. <https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/wp-content/uploads/2021/02/ESOH-LOCKED-FINAL.pdf>
- BIEBER, F. (2003): The Serbian Opposition and Civil Society: Roots of the Delayed Transition in Serbia. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17, pp. 73–90. doi: 10.1023/A:1025388926816
- BIEBER, F. (2018): The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development* 10, pp. 176–185.
- BRENTIN, D. – PAVASOVIĆ-TROŠT, T. (2016): Populism from Below in the Balkans. *Contemporary Southeastern Europe* 3 (2), pp. 1–16. <https://unipub.uni-graz.at/download/pdf/1617285.pdf> (Letöltve 2023. 08. 30.).
- BULJUBAŠIĆ, M. – HOLÁ, B. (2021): Historical trauma: How can the intergenerational transmission of collective traumas contribute to (group) radicalisation? *Atlantic Initiative*. <https://atlanticinitiative.org/wp-content/uploads/2021/10/Policy-Paper-Br.-2-ENG.pdf>

- ĆIRIĆ, M. (2008): Serbian march 2008. <https://pescanik.net/serbian-march-2008/> (Letöltve 2023. 08. 30.).
- FORRÓ, L. – CVETKOVIĆ, S. (2022): The Birth of Modern Serbia (1804–2004): Integration, Concepts, Ideas, and Great Powers. In: *The Development of European and Regional Integration Theories in Central European Countries*. Central European Academic Publishing, Miskolc – Budapest, pp. 113–135.
- GOATI, V. (2001): *Izbori u SRJ od 1990. do 1998: volja građana ili izborna manipulacija*. Dodatak: Izbori 2000. CESID, Belgrade.
- IGNJATIJEVIĆ, M. – ELEK, B. – PAVLOVIĆ, M. (2020): *Naoružavanjem protiv bele kuge, kriminala i korupcije – stavovi građana o bezbednosti* [Arming against the White Plague, Crime, and Corruption – Citizens' Attitudes towards Security]. Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- JOVANOVIĆ, S. M. (2018): The Dveri Movement Through a Discursive Lens: Serbia's Contemporary Right-Wing Nationalism. *Comparative Southeast European Studies* 66 (4), pp. 481–502. doi: 10.1515/soeu-2018-0038
- JOVANOVIĆ, V. (2018): Informal allies on a common mission: The Serbian state and the Orthodox church in recent nation-building processes. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 17 (51), pp. 38–52.
- KELLY, L. (2019): Overview of research on far-right extremism in the Western Balkans. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d309f7aed915d2fe9ea6aec/620_Western_Balkans_far_Right.pdf
- KISIĆ, I. ed. (2020): *Desni Ekstremizam U Srbiji*. Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd.
- KNEŽEVIĆ-PREDIĆ, V. ed. (2015): *Politički Identitet Srbije u Globalnom i Regionalnom Kontekstu*. [Title translated into English: Political Identity of Serbia in the Global and Regional Context]. Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka.
- MALESEVIC, S. – TROST-PAVASOVIC, T. (2018): Nation-States and Nationalism. In: RITZER, G. eds. *Wiley Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Wiley Blackwell.
- ÖRDÖGH, T. (2016): Nacionalizmus és patriotizmus Szerbiában. In: KIS A. szerk. Kis népeskönyv. Europa Varietas Institute, Budapest, pp. 169–209.
- PERRY, V. ed. (2019): *Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge*. Ibidem Press – Columbia University Press.
- PEŠIĆ, J. – PETROVIĆ, J. (2020): The Role and the Positioning of the Left in Serbia's "One of Five Million" Protests. *Balkanologie* 15 (2).
- PETROVIĆ, J. – STANOJEVIC, D. (2020). Political Activism in Serbia. *Südosteuropa* 68, pp. 365–385. doi:10.1515/soeu-2020-0027
- PETSINIS, V. (2019): *National Identity in Serbia: The Vojvodina and a Multi-Ethnic Community in the Balkans*. I. B. Tauris & Bloomsbury Academic, London.
- RINGEL, F. – RAJKOVIĆ, I. – ŠKOKIĆ, T. – POTKONJAK, S. – GREENBERG, J. – PETROVIĆ-ŠTEGER, M. (2020): On the Side of Predictable: Visioning the Future in Serbia. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 50 (43), pp. 3–67. doi: 10.15378/1848-9540.2020.43.01

- SREMAC, S. – KNEZEVIĆ, N. – PANTELIC, B. eds. (2014): *Religija, odgovornost i tranziciona pravda* [Religion, Responsibility and Transitional Justice]. CIRPD.
- STAKIĆ, I. (2013). *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd.
- STOJIC, M. (2017). Between Core and Peripheral Politics: Opposing the EU in the Western Balkans. *Europe-Asia Studies* 69, pp. 728–753.
- TAJFEL, H. – TURNER, J. C. (2004): The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: JOST, J. T. – SIDANIUS, J. eds. *Political psychology: Key readings*. Psychology Press, pp. 276–293. doi: [10.4324/9780203505984-16](https://doi.org/10.4324/9780203505984-16)
- TANJEVIĆ, N. (2019): Prevention of torture of persons deprived of liberty in Serbia: the State of affairs and challenges. *Temida*. doi: [10.2298/TEM1901079T](https://doi.org/10.2298/TEM1901079T)
- TOURNOIS, L. (2021). The Ideological Recomposition of Political Elites in Serbia since 2012. *Politics in Central Europe*. <https://doi.org/10.2478/pce-2021-0025>
- VARGAS-SALFATE, S. – PAEZ, D. – LIU, J. H. – PRATTO, F. – GIL DE ZÚÑIGA, H. (2018): A Comparison of Social Dominance Theory and System Justification: The Role of Social Status in 19 Nations. *Personality and Social Psychology Bulletin* 44 (7), pp. 1060–1076. doi: [10.1177/0146167218757455](https://doi.org/10.1177/0146167218757455)
- VASILJEVIĆ, J. (2012): Imagining and managing the nation: tracing citizenship policies in Serbia. *Citizenship Studies*. doi: [10.1080/13621025.2012.683162](https://doi.org/10.1080/13621025.2012.683162)
- VASILJEVIĆ, J. (2021): Solidarity Reasoning and Citizenship Agendas: From Socialist Yugoslavia to Neoliberal Serbia. *East European Politics and Societies*, 35 (2), pp. 271–292. doi: [10.1177/0888325420923023](https://doi.org/10.1177/0888325420923023)
- VLADISAVLJEVIĆ, N. – KRSTIĆ, A. (2022): Competitive Authoritarianism and Populism in Serbia Under Vučić in Political Cartoons. *Europe-Asia Studies*. Advance online publication. doi: [10.1080/09668136.2022.2149700](https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2149700)
- VUKSANOVIC, V. (2021). *Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008–2020*. Doctoral dissertation. The London School of Economics and Political Science.

Online források

- GG DVERI SOMBOR (2012): *Izjava vezana za autonomiju Vojvodine*. <https://www.soinfo.org/forumi/tema/9240/dveri-rusenje-mita-o-nedodirljivosti-vojvodine/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- GOVERNMENT OF SERBIA (2021): *Akcioni plan za sprovođenje Strategije za stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva za period 2021–2025*. <https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/651460/ap-strategije-za-stvaranje-podsticajnog-okruzenja-za-razvoj-civilnog-drustva00159-cyr.zip/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).

- GOVERNMENT OF SERBIA (2022): *Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i suzbijanje diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine* [Action Plan for the Implementation of the National Strategy for Prevention and Combating Discrimination for the period 2022–2030].
https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/654079/Akc_plan_2022-2023_strateg_prevenc_zast_od_diskriminacije_2022-2030_0161_cyr.zip/ (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- HELSINKI COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS IN SERBIA (2020): *Transkripti sa konferencija: Šta blokira proces suočavanja u Srbiji* [Conference transcripts: What is blocking the process of facing the past in Serbia]. Biblioteka Svedočanstva, knjiga br. 40. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
<https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Svedocanstva%2040.pdf/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI (2022): *Uspon desnice: slučaj Srbija – Ekstremizam, terorizam, strani*.
<https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uspon%20desnice%20-%20slucuj%20Srbija.pdf/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- KLACAR, B. (2020). *Serbia's right-wing shift risks fuelling extremism*.
<https://balkaninsight.com/2020/08/04/serbias-right-wing-shift-risks-fuelling-extremism/> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- KOMARČEVIĆ, D. (2020): *Desničarska organizacija Obraz zaobišla ustavnu zabranu. Slobodna Evropa*.
<https://www.slobodnaevropa.org/a/desnicarska-organizacija-obraz-zabrana-ustav-srbije/30646117.html> (Letöltve: 2023. 08. 30.).
- REPUBLIC ELECTORAL COMMISSION OF SERBIA (2020): *Final Results of Elections for Members of Parliament Held on June 21, 2020*. <http://www.rik.parlament.gov.rs/doc/finalni-rezultati-izbora-za-narodne-poslanike-odrzanih-21-juna-2020-godine/?lang=en> (Letöltve: 2023. 08. 30.).

Web-oldalak

DVERI: <https://dveri.rs/>

OBRAZ: <http://obraz.org.rs/>

SRPSKA NAPREDNA STRANKA (SNS): <https://sns.org.rs/>

DEMOKRATSKA STRANKA (DS): <https://www.demokratskastranka.rs/>

SOCIJALISTIČKA PARTIJA SRBIJE (SPS): <https://www.sps.org.rs/>

SRPSKI PATRIOTSKI SAVEZ (SPAS): <https://www.spasuraj.rs/>

POKRET SLOBODNIH GRAĐANA (PSG): <https://www.slobodni.rs/>

STRANKA SLOBODE I PRAVDE (SSP): <https://strankasip.rs/>

POKRET DOSTA JE BILO (DJB): <https://dostajebilo.rs/>

NARODNA STRANKA (NS): <https://narodnastranka.rs/>

DEMOKRATSKA STRANKA SRBIJE (DSS): <http://www.dss.rs/>

MINISTARSTVO UNUTRASNJIH POSLOVA (MUP):

<http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/dokumenti/Strategije>